

प्राचीन नेपाल

पुरातत्व विभागको मुखपत्र

ANCIENT NEPAL

Journal of the Department of Archaeology

संख्या २८

श्रावण २०३१

Number 28

July 1974

सम्पादक

रमेशजङ्ग थापा

Edited by

Ramesh Jung Thapa

प्रकाशक

श्री ५ को सरकार

शिक्षा मन्त्रालय, पुरातत्व विभाग

काठमाडौं, नेपाल

Published by

The Department of Archaeology

His Majesty's Government

Kathmandu, Nepal

प्राप्तिस्थान:-
साक्षा प्रकाशन
पुलचोक, ललितपुर

To be had of:-
Sajha Prakashan
Palchok Lalitpur

मूल्य रु. ५/-

Price Rs. 5/-

Printed at Matribhoomi Press, Ghantaghar

प्राचीन नेपाल

संख्या २८

श्रावण २०३१

Ancient Nepal

Number 28

July 1974

सम्पादक
रमेशजङ्ग थापा

Editor
Ramesh Jung Thapa

सहायक सम्पादक
रामचन्द्र ढुङ्गाना

Assistant Editor
Ram Chandra Dhungana

विषय-सूची

Contents

	पृष्ठ	Page
गोरखा वंशावलि	१	1
ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ	२९	29
मानाङ्क मुद्रा		
श्री हरिराम जोशी	३२	32
नेपालका केही महत्वपूर्ण भित्ति चित्रहरू		
श्री साफल्य अमात्य	३८	38
Nepal		
Mr. Sylvain Levi	४६	46

गोर्खा वंशावलि

उप्रांत लमजुङ जसवम्साहका तिन छोरा जेठा नरहरिसाह माहिला नरपतिसाह कान्छा द्रव्यसाह सबैभन्दा जियका बलवान् मुषका साधु थिया र काम केहि गर्न नसकन्या जस्तो देखि आफना मुमाबाट कान्छा तिमि ता अरु राजकाज क्या गर्न सकन्याछौ र गोठमा जाउ र दुधभात पाई गोठको सम्भार गरि गोठमा रहु भनि मुमाबाट मजि हुदा हवस् भनि द्रव्यसाह गोठमा गै रहनुभयाको थियो, गोठ पनि साहेवलाई बस्न लायक गरि तलो हालि गोठ वन्याको थियो, केहि दिनपछि तलका अध्यानामा दुध तताउनलाई रहनुभयाको बेलामा एक कोही दर्सनधारी १०।१२ वर्षको बालष रूप गरी वावाजिले अलष जगाया, मुष्टि देउ भनि अह्लाउनुभयछ र मलाई मुष्टि नदेउ गोरस देउ भनि तलदेषिन तुंवा थापि ऊघालबाट हात पुन्याउदा देषतामा ता साना बालष थिया अरुहे ता तलदेषि आहां तुंवा पुन्याया ई ता मनुष्य होईनन् देवतै हुन् भनी तल गै पाउमा परि दण्डवत् गरि माथि तलामा चलाई षिर पकाई भोजन गराया, भोजन पनि ढेरै भयो. भयापछि वावाजी प्रसन्न भै म गोरपनाथ हुं भनि नाम पुकारि द्रव्यसाहका पिठमा तिन ढाप दि गोर्षाको राज तलाई दिजा भनि फेरि सव्व गन्या. नेपालको राज पनि तेरा सन्तानलाई होला. भन्दा द्रव्यसाहले विन्ति गन्या. गोर्षा मात्रै किन नेपाल पनि मेरै जियले भोग गर्न पाउ भनि विन्ति गर्दा तेरा जियले तपस्या पनि भयाको छैन गोर्षेसम्म होला. तदेषि चारौं राजा जो हो उ बडो तपस्यावान् हुन्याछ. ढेरै देवताबाट पनि वर पाउन्याछ. ढेरै सिद्धहरूसंगको पनि समागम भै सकल थितिविति न्यायनिसाफ वाधि सकल प्रजाको पनि पालना गरि रहन्या छ. तेसदेषिन् सातौं राजाका पालामा नेपाल भोग होला भनि-कन जब वर दियाध्या द्रव्यसाहले फेरि विन्ति गर्नुभयो. मैले तपस्या पनि गन्याको थियन. दानपुण्य पनि गन्याको थियन. अतित अभ्यागत् ब्राह्मणको पनि मैले सेवा पनि गन्याको

थियन. मदेषि क्यामा प्रसन्न भै दर्सन वक्सनुभयो भनि विन्ति गन्यापछि गोरक्षनाथबाट येस्को वृत्तान्त लाउछु भनि आज्ञा गर्न लागनुभयो. कोहि यक समयमा म नेपालमा जादा ताहाका मनुष्यजाति कसैले पनि मेरो आदर गन्यानन् र मलाई क्रोध उठयो र मृगस्थलिमा गै सकल मेघमण्डल बैची सकल नागहरूको आसन वाधि १२ वर्षसम्म रह्यां. ताहासम्म अनावृष्टि भयो. ताहाका राजाले सकल जान्याहरूलाई वटोलि सोद्धा कोहि येक वंधुआचार्य भन्याले ध्यान गरि हेर्दा गोरक्षनाथ कुपित भै नागलाई मेघलाई बैची आसन वाधि रह्याका रह्याछन्. एहि कारनले अनावृष्टि भयाको रहेछ. भनि भन्यो र कसो गर्न्या हो तव भनि सोद्धा तेहि वंधुआचार्यले राजासंग विन्ति गन्यो. कामाक्षामा मछेन्द्र छन् तिनैलाई जाहा ल्याया मात्रै गोरषनाथ क्रोध छोडि शान्त भै आसन छाडि गुरुलाई प्रणाम गर्न्याछन्. तव मेघ नाग आफना आफना स्थानमा जान पाउन्याछन्. ताहादेषि वृष्टि होला सबैको पालना हुन्याछ. भनि भन्यो र मछिन्द्रलाई ढेरै भारत गरि नेपाल ल्याया र गोरक्षनाथले सब क्रोध छोडि शान्त भै गुरुलाई प्रणाम गर्दा मेघ नाग सब आफना आफना स्थानमा गया र मलाई अनादर गन्याको रीस नपुग्दा जाहा आई तलाई दर्शन दियाको हो. तदेषि एघारौं राजालाई नेपालको भोग होला. मलाई नेपालमा अनादर गन्याको कोपको शान्ति होला भनि भन्या र अन्तर्ध्यान भया. वाहापनि द्रव्यसाहको पनि गोरक्षनाथको दर्शन पाउदा ताहां प्रतिदिन बुद्धि बल पराक्रम बढ्दो भयो. गोठमा बस्न मन्सुवा गर्नुभयन र दर्वार जानुभयो र आफना मुमा दाजुसंग गै विन्ति गर्नुभयो जो काम हुकुम हुन्छ सो काम गर्न सकछु भनि विन्ति गर्दा काम गर्न सक्या वडिया हो. काम लाउला भनि उत्तर वक्सनुभयो. वाहापछि नरहरिसाह राजाको र आफना मुमाको रात्रिमा सल्लाहा भयो र मुमाबाट कांछा मेरा गर्भमा हुदा स्वप्नामा मैले जल पिउदा श्री सूर्यसनेत

मैले नित्यां. साधु भनि ठहरायाका एस्तो मन्सुवा भै निकल्या त ई सामान्य पुरुष छैनन् तिमिहरूभन्दा ईनै बडा पराक्रमि समर्थवान् हुन्याछन् मेरो जिउ छदमा तिमिहरू नवाकिन्या काम म गरिदिन्छु भनि मुमाबाट मजि हुदा नरहरिसाहबाट हवस् भनि विन्ति गन्या र माहिला नरपतिसाहले पुस्तु जानु तेहि मोहडाको कामकाज गर्नु कांछा द्रव्यसाहले रागिनासको मोहोडामा जानु तेहि गौडाको कामकाज गर्नु भनि हुकुं भयो र हवस् भनि द्रव्यसाह रागिनासकोटमा पाउलागनुभयो जाहा गोर्षामा पनि मुकुंदसेनसित आई गणेश पांडे गोर्षा छोप्राक् विलवासमा रह्याका थिया गोर्षामा षड्का राजा थियो उसको अन्याय अनरीति पनि ढेरै भयाको अजात राजा भयाको देषदा बहुत चित्तमा षेद भै क्षत्रिय राजा कस् तरहले हुनन् र क्षत्रिय राजा मानुला भनि तजक्कि गरि लमजुडका पन्थकि छोरी मागी संबन्ध वाधि आउनुजानु गर्न लागदा द्रव्यसाहको मनमुवा बुकि गणेश पांडेले केहि विन्ति गन्या. क्षत्रियका कुलले जन्म पाईकन त आफना बल पराक्रमले न्याय बलले पृथ्वीको पालना गर्न्या धर्म हो. तसर्थ गोर्षामा नीच जाति राजा भयाको रहेछ. हनुस्ले ताहाको राज गन्या उद्योग गन्या बढिया होला भनि विन्ति गन्या र आफु गोर्षा गया. बढिया विन्ति गन्या यो उद्योग कस्तरहले हुन्छ भनि मजी हुदा जाहा पनि केहि देवताको भक्तिभाव हवस् गोर्षाका मानिस म हात गछु भनि विन्ति गन्या र आफु गोर्षा गया. चेष्याघाटमा नारदास अज्जाललाई पुरश्चरण गर्नु भनि मजि भयो पुरश्चरण गर्न लाग्या. गणेश पांडे गोर्षामा मगरहरूसितको सल्लाह वाधन लाग्या. सल्लाह वाधिसक्यापछि तर एक पटक याहा चलाउनु छैन. बल चढाउदै जाहां चलाया बढिया होला ताहा लिगलिगमा घले राजा आफना बलले भयाको छ. तेस्को रीत टिकाका दिन जस्ले कोट उछिदो रहेछ उई राजा हुदो रहेछ अरू अरू त ११२ वर्ष सार्ने हुदा रह्याछन्. आजकालको राजा भयाको त बलियो रहेछ र १०१२ वर्ष भया छदैछ. कहां छलबल गरि टिकाका दिन उछिनु र लिगलिग हात आउछ लिगलिग हात भयापछि बल ढेरै बढ्छ. वहादेपि यहां आउन सहज होला भनि गणेश पांडेले संकेत गन्या. केहि सल्लाह लि नारदास अज्जाल आयो र विस्तार विन्ति गन्या. तेहि उद्योग गर्न लाग्या. टिकाका दिन कोट उछिनि लिगलिग हात गन्या. वाहापछि गोर्षा गादिमा राज गरउन्या साइत आउन लाग्यो. गोर्षाका मानिस पनि सब गणेश पांडेले हात लिसक्या. तेसै विचमा श्री द्रव्यसाहबाट

रागिनासदेपि पन्ध्र दिनसम्म लडाजी गन्या. षड्का कयेत् भयाको थिएन पन्ध्रौं दिनका रातमा गणेश पांडे पन्थ अर्याल सब सिपाहीसमेत गई दीप गणेश पूजापूर्वक सकल मंगल गरि चलाइ तल्ला कोटमा राज गराया पांडे पन्थ अर्याल षदाल षस मगर सब पाच भै षड्का राजासित गै वात गर्न लाग्या, वात मिलेन र फिन्या सायेत् पनि आयो. श्री ५ द्रव्यसाहलाई चलाई सब जना गया र षड्का राजाका उपर तरवार लचाई मान्या. ताहादेपि श्री गणेश पूजापूर्वक सकल मंगल गरि ब्राह्मणादि सब पांचहरू बसी शुभ मुहूर्त पारि टिका चढाई गादिमा राज गराया, वाहापछि उपल्ला कोटको घले राजा मारि उपल्लो कोट हात गर्नु भयो. श्रीशाके १४८१ सालमा गोर्षाका गादिमा श्री ५ महाराजा द्रव्यसाह राज गर्नु भयाको हो. ताहादेपि न्त्यो समाचार लमजुडमा थाहा भयो र श्री ५ नरहरिसाहले अब गोर्षाको षड्का राजा मारी गोर्षाका गादिमा बस्या त हात्रा सल्लाहामा आउदैन्. भनि ढेरै तर्कना हुन लाग्यो र आपना मुमाबाट लमजुडदेपि चेष्यामा पाउलागनुभै पछि छोराहरूको ढगडा नहवस् भन्ना निमित्त आपना सरिरदेपि दुद निकाली चेष्यामा वहाई आजदेपि उप्रान्त श्री ५ नरहरिसाहले पनि आपना भाईसित लडाजि गर्ननित्ये चेष्या नतनु श्री ५ महाराजा द्रव्यसाहले पनि आपना दाज्युसित लडाजि गर्ना नित्ये चेष्या नतनु. जो तरला मेरो दुतको पातक लागला भनि बंधान गरीवकसनुभयो. अलिक दिनपछि आपना मुमा पनि स्वर्ग हुनुभयो. वाहादेपि सब भारादार बसि घेल मचाई रागिनास कोटदेपि सर गन्याको मुलुक श्री ५ महाराजा द्रव्यसाहले कसो गरि पाउनन् भनि कपट बुद्धिले गरि केहि मनसुवा गर्दा भया. वाहादेपिन् श्री ५ महाराजा द्रव्यसाहलाई श्री ५ नरहरिसाहबाट चिठि आयो. बुवाको श्राद्ध आयो. तिमि मसंग भै श्राद्ध गरौला हात्रो प्रतित नमान्या धर्म गरि चित्तको संका फालि संग भै श्राद्ध गरौला भन्या चिठि आयो र गोरषामा श्री ५ महाराजा द्रव्यसाहले पांच बटोलि सल्लाहा गर्दा धर्म भन्यापछि मान्नेपछं तर आफुदेपिन् बाहेकको राजा भयापछि आपनै भया पनि शत्रु जस्तो मान्नुपछं. हातहतियार उताबाट पनि नल्याउनु एताबाट पनि नल्याउनु भनि एस्तो बंदवस्तसंग संग भै श्राद्ध गरौला. भनि चिठि पठाउनुभयो र उई चिठि पुक्यापछि श्री ५ नरहरिसाहका सब भारादार बसी श्री ५ द्रव्यसाहलाई मान्या त गोर्षा पनि हात आउछ. हातहतियार नल्याउनु पछि

आउनु भनि लेप्याछन् हामी हतियार अघ्यारै लुकाई राषीला. पछि पालि भै जाउला र श्राद्ध भैसकेपछि भान्साका वर्षतमा श्री ५ महाराज द्रव्यसाहलाई माथीला. भन्या सल्लाह वार्धरहा. श्राद्धको दिन आयापछि लमजुङदेवि श्री ५ नरहरिसाह पनि लस्कर लि छल गरि हतियार लुकाई चेप्याका तीरमा पाउलागुभयो र श्राद्धलाई चाहिन्या जति मानिस लि पाउलागुभयो. गोर्खाबाट पनि हतियार नलि धर्म मन्त्रसंग श्री ५ महाराज द्रव्यसाह ढेरै मानिस ब्राणह्य पनि ढेरै नितमन्त्रण गरि भारि अश्वभाव गरि पाउलागुभयो र सबै लस्कर वारि चेप्याका तीरमा राषि ब्राह्मणहरू र चाहिन्या मानिस जति लि चेप्या तरि पारि पाउलागुभै वाज्यू श्री ५ नरहरिसाहसित सामेल हुनुभयो. दुवै तरफका ब्राह्मण सरसराजामले सहित बडा हर्षसित सामेल भै श्राद्ध गर्नुभयो. श्राद्ध भैसक्यापछि भान्साको वेला भयो र तेस वेलामा श्री महाराज द्रव्यसाहकी धाईकि छोरी पनि आयाकी रहिछ. तेसैले आखादेखि आसु षसाल्याको देषनु भयछ र रात्रो गरि नजर गर्दा धाईकि छोरिले आबैले पाउलागुहवस् भनि ईसरा गरिछ र आफना केटालाई मलाई ता फाडाले च्याप्यो लोटा ल्या भनि मजिभै निहु पारि टाढा गै वाहादेवि नदेषिन्या ठाउंमा पुग्यापछि चेप्या तरि आफना लस्करमा पाउलागुभयो र आफना भारादारहरूसित हामिमा ता कपट गरि आयाका रह्याछन्. बडा अधर्मी रह्याछन्. अब चाडो गरि दरवारमा जाउं भनी मजि भै हर्मिको रस्ता गरि पाउलागुभयो. पाउलागुहुदा श्री ५ नरहरिसाहबाट पनि इन्का ता हातहतियार केहि ल्यायाको छैनन् चमकाउनु मात्रै भयो हामिले आट्याको काम पुगेन अब यसै वेलामा पछेडा लि इनलाई पक्रु भनि पछेडा लिया. आउंदा आउंदा गोर्षाको गुरु थोकसंग आईपुग्या श्री ५ नरहरिसाहको लस्कर गुरुङथोकसंग आईपुग्या श्री ५ द्रव्यसाह दरवारमा पाउलागुभै सबै लस्करले हातहतियार लि गुरुङथोकमा गै लडागि गरि ताहादेषि हटाउदै हटाउदै दरौदि तारि फेरि हर्मिभज्याडपारि पुग्याई ताहादेषि चेप्या तान्या. हात्रो लस्कर फरि लिगलिग कोटमा आई आडपयाड बलियो गरि कुहुं वस्या. वाहादेषिन् श्री ५ महाराजा द्रव्यसाहबाट श्री ५ महाराज नरहरिसाहलाई श्री ५ मुमाबाट धर्म गरिवक्पनुभयाका कुरामा तिमिबाट धर्म फाल्यो. तिमि बडा अधर्मी रह्याछौ. तिम्र हातमुषले धर्म फाल्यो अब हामिदेपिन् धर्म फराक भयाका छौ भनि चिठि पठाउनुभयो बारम्बार लडाई हुदै रहन्थ्यो. लिगलिगको आडपयाड

बलियो गरि एघार वर्षसम्म राज गर्नुभयो. ताहादेपिन् दानपुण्य गरि परमधाम हुनुभयो. सुभ मुदत हेरि श्री दीप गणेशपूजन पूर्वक ब्राह्मणादि सब पांचहरू बसि टिका चढाया. श्री ५ महाराज पुरन्दरसाह गर्दिमा राज गर्नुभयो. तहां देषिन् पनि लमजुङसित लडाई हुदै रहन्थ्यो. लपेटदै कहिले त दरौदि पनि तरि गोर्षा वोहोराव्यासी छेवैदारसम्म पनि आउथ्या. तेस्तै वेलामा गोर्षाका मानिसहरूमा हलिहरू दिनमा हलो जोत्थ्या. रात्रिमा वैरि आउला भनि बेसिदेपिन् अलिक माथि शिखरमा चढि कुहुं दथ्या. तेस जगाको अलिक सम्म हलिथुम भनि नाम रह्यको छ. तस्तै विचमा वारपाक चाग्या सुतानसित पनि लडाई भयो. मुलुक मरेन चाग्या सुतानले पनि नुन पाषि बन्द गयो. नुनको बडो अनिकाल भयो. तस्तै वेलामा तनहुबाट पनि लमजुङबाट पनि दुःष दिदै रह्याको हुनाले धाको देवै तनहु हुनाको गोर्षाको प्रचण्ड तेज प्रताप देखताप्रा गोर्षासित दोस्त राष्य लमजुङले हामिलाई दुःष देवैत भन्नानिमित्त दोस्त राष्य लाग्या र हाति सौगात पठाया. याहां गोर्षामा पनि चाग्या सुतान एसै मान सक्तिन्या भएन एसलाई जित्तिसंग माथेला. हालका अर्थलाई उससंग सल्लाह राष्य भनि आफनु महत वाधि चाग्या सुतानसित तिमि हामि नप्रासित्युं वाकिया त पश्चिमका राजाहरू उठनन् र बिपला तिम्रो हात्रो वाधिग्या त अरु राजाहरू तिमि हामिलाई केहि गर्न सकन्या छैनन् भन्या वत हुदा चाग्या सुतानको पति चित्त बुल्यो र धा वाधियो. ताहापछि श्री ५ महाराज पुरन्दरसाहबाट हामिसित त तनहुबाट हाति सौगात आयो तसर्थ पाहाडमा तहुस्य चिज हो. तिमिहरू पनि हेर्न आउ भनि चिठि गयो. चाग्या सुतानले पनि चिठि हेरि ताहाबाट दोस्त राष्यपछि हामि कित्त आवैनी भनि चाग्या सुतानहरू भगना मरिसि आया हाति हेर्या र यो हाति क्या फाको रहेछ भनि सोष्या र यो हाति ता हात्रा मुलुकमा नहुन्या कुरो नुन पादो रहेछ उत्तर भयो र चाग्या सुतानले यो हाति भन्याको बडो चिज रहेछ. वर्षको एकाईस मुरि नुन पठाई दिउला भनि भयो र १०८ दिन वसि दोस्त राषि गयो. सालबसाल २१ मुरि नुन पठाउन लाग्यो नुन पाषि भोटमा हुन्या चिजको पनि रस्ता बुल्यो. श्री ५ महाराज पुरन्दरसाहका हुइ रानि मन पन्याकि श्री महाराजोतरफ साहेब पैदा हुनुभयाको श्री ५ छत्रसाह मन नपन्याकी श्री ५ महाराजोतरफ गर्भ रह्याको रहेछ. तस्तै वेलामा सौता सौताको कगडा हुनु गयो र मेरा उपर ता श्री ५ महाराजको पनि प्रिति छैन मन नपन्याकी

छु. मेरा गर्भ छ. जाहा मैले वसनु छैन. भनि तडकि आपना केटाकेटि सब जना लि पाउलागुभयो. सल्यानमा आई राज गर्नु भयो. वाहांपछि श्री ५ साहेबज्यू रामसाह पैदा हुनुभयो. वाहांपछि गोर्षामा श्री ५ महाराज पुरन्दरसाह ३५ वर्षसम्म राज्य भोग भयापछि परमधाम हुनुभयो. वाहांपछि सब पांचहेरू वसि दिप गणेशपूजनपूर्वक ब्राह्मणादि सबभै टिका चढाया. श्री ५ महाराज छत्रसाह गादिमा राज गरि मैह्ला ७ संम राज्य भोग गरि श्री ५ महाराज छत्रसाह परमधाम हुनुभयो. ताहांदेपि गोर्षाका सब पांचहेरूलाई बडो खलवल पन्यो र श्री ५ महारानीको गर्भ पनि भयाको थियो साहेबज्यू पैदा हुनुभयाको छ,सल्यानमा राज गर्नु भयाको छ भनि मुनिन्छ चलाउन जाउ. भनि जान तयार भयाका थिया. तेसै बेलामा सल्यानिहेरूले पनि गोर्षालि श्री ५ महाराज छत्रसाह स्वर्ग हुनुभयो भन्या समाचार सुन्या र गोर्षालि नआउदै हामि आफै श्री ५ महारानी श्री ५ साहेबज्यू रामसाहलाई चलाउ भनि चलाया. वाहांदेपि गोर्षामा सब पांचहेरू बसि बडा हर्षसित दिपगणेशपूजनपूर्वक ब्राह्मणादि सब पांच भै टिका चढाया. श्री ५ महाराज रामसाह गादिमा राज गर्नु भयो. ताहांदेपि गोर्षा बडा दसैमा सल्यानमा रह्या पछि आई पछौं दरवारमा भिन्यायापछि फुलपाति पछेन बैठाउछ. यो वंधान आजतक छदैछ. श्री ५ महाराज रामसाह गादिमा राज गर्नु भयापछि अघि गोरक्षनाथको करुणापूर्वक वरदान भयाको हुदा ताहां प्रतिदिन अवस्था पनि बहदै आयो. सब पांचको मन पनि प्रतिदिन आनन्द हुदो भयो. मेघ पनि वषत वषतमा वर्षन लाग्यो. पृथ्वी पनि धान्यले रसले पूर्ण भयाकि फलले फुलले जनधनले बहुत शोभायमान भयाकि. नदी पनि आपना मर्यादासंग आपना स्थान नछोडि चलन लाग्या. गाई पनि ढेरै दुद दिन्या. सकल भारा पांच प्रजाहेरू पनि श्री ५ महाराजाको जय कसो गरि होला भनि वारंवार चिन्तना गरि काज गर्दा भयाका थिया. कदाचित् कोही कसैले श्री ५ महाराजामा कापट्यको चिन्तना गन्या पनि श्री ५ महाराजामा अति उत्कृष्ट बुद्धि बल पराक्रम देषतामा आफै हटि जान्थ्या. तेस्तो हुदामा सकलमा सीजन्य मात्रै रहदो भयो. तस समयमा भारादारप्रभृति सब पांचहेरू वसि सल्लाहा गरि अब उपनयन विवाहको समहे भयो भनि विन्ति गन्या र कन्या हेरनानिमित्त मकवानपुर तनहु पाल्पा पर्वतमा मानिस गया र पर्वतमा श्री राजमल राजाकी रौत्यालि कन्यार्थहेरूले

ठहरायाछन् र चार पाच ठाउंमा विचार गर्दा कन्या ताहां वडिया हुनुहुदो रहेछ भनि अर्जि लेपि गोर्षा चढाई पठायो. अर्जि नजर भै वडिया विन्ति गरि पठायोछौ. तिमिहेरू मागन सकछौ भन्या कन्याको काम छिनि आज. तिमिहेरू सकदैनी भन्या जाहांबाट मानिस पठाउछौं भनि उत्तर जादा हामी सकछौं भनि विन्ति गरि पठायो र श्री राजमल राजाका हजुरमागै कन्याको कलियो हालि कन्याको काम छिनि कन्याको काम छिन्यौं. कन्या वक्सनुभयो भनि विन्ति गरि पठायो. जाहां गोर्षामा पनि विवाहको सरसराजाम तयार गरि केहि लस्कर गोर्षा दर्वार कुन्ह राषि केहि लस्कर वरियात तुल्याई श्री ५ महाराज रामसाह पाउलागुभयापछि पर्वतमा वरियातले सहित श्री ५ महाराज रामसाह पाउ लागुभयापछि पर्वतका श्री राजमल राजाले मेजमानि दिदामा बहुत अनादर गरिकन दियाछन् र ई ठूलो शेषि भयाका राजा रह्याछन् विवाहा गर्दिन इन्का छोरि भनि तडकि फिनु भयो. फिर्दामा गलकोटका राजा प्रतापीनारायणसित भेट भयो. ति राजा कस्ता हुन् भन्या कोही १ समयमा श्री जगन्नाथको दर्शन गर्न जानाको मनसुवा गन्याछन् र जानाको तयारि भया. तेसै दिनका रात्रि स्वप्नामा श्री जगन्नाथले मेरो देवालय बना मेरो मुर्ति पनि स्थापना ताहि गर. नित्य मेरो प्रसाद ताहि पठाउला. जाहां तैले आउनु पर्दैन. भनि श्री जगन्नाथको देवालय बनाया. श्री जगन्नाथको मूर्ति स्थापना गन्या र ताहि नित्य प्रसाद पाउन लाग्या. यस्ता सिद्धपुरुष हुन्. तिनै प्रतापी नारामल राजाले श्री गोरक्षनाथबाट ईन्का वाज्या श्री द्रव्यसाहले करुणापूर्वक वरदान पायाको छ भनि ति प्रतापि नारामल राजालाई थाहा थियो र श्री ५ महाराजा रामसाहसित भेट गन्या र केहि विस्तार गर्न लाग्या. मुसिकोटमा हामिले छोरि दियाकि थिईन्. तनैकि छोरि हामिले ल्याई पाल्याको छन्. हाम्रो भान्जी हुन् दिन्छौं विवाहा गर्नुहवस् भनि बिति गन्या र मंजुर पन्यो. ताहीदेपि गलकोट गई विवाहा गर्नुभयो. केहि दिन ताहि राज गर्नु भयो. वाहांदेपि श्री ५ महाराजा रामसाहसित श्री प्रतापि नारामल राजाले एकान्त विन्ति गन्या. एकान्त वक्सनुभयो र श्री गोरक्षनाथबाट वरदान भयाको छ एतिमा मात्रै नरहनुहवस्. हजुरले पनि तपस्या गर्नुहवस् भनि विन्ति गर्दा यो कुरो वेस भन्नुभयो भनि कीन जगामा गै कस्ता तरहसित तपस्या गन्या हो. भनि श्री ५ महाराजा रामसाहबाट मर्जी हुदा श्री प्रतापि

नारामल राजाबाट अहै विवाहा भयो डोला पनि प्रवेश
गराउनु हवस् ताहापछि यस्ता जगामा यस्ता वेहोरासित
तपस्या गर्नु हो भनि विस्तारको चिठि चढाई पठाउला र
सोमाफिक पाउलागुहोला भनि विंति गन्या र विदा भै
डोला लि श्री ५ महाराजा रामसाह पाउलागुभयो. गोर्षा
पाउलागुभयापछि शुभ मुहुर्त हेरि डोलासहित श्री दरवारमा
प्रवेश गर्नु भयो. वहापछि नन्दा मिश्र पनि श्री मुक्तिनाथको
दर्शन गरि श्री पशुपतिको दर्शन गर्नानिमित्त गोर्षाव्यासीमा
आई वस्याका र ह्याछन्. तस्तै विचमा श्री ५ महाराजा
रामसाहलाई रात्रिमा स्वप्ना भयछ. स्वप्नामा कोहि १
कन्या आई श्री काशिदेविन् ब्राह्मण आई जाहा र ह्याका
छन्. तिन ब्राह्मणमित दिक्षा ले र तेरो कल्याण हुन्याछ
भनि गइन. स्वप्नादेवि जागु हुनुभयो र मनमा विचार गर्नु-
भयो. येस्तो अपूर्व स्वप्ना मैले देष्या ता साचै होला भनि
चित्तले ठहराई जाहा परदेशी ब्राह्मण कोही वस्याका छन्
छैनन् जाउ हेर भनि मानिसहरूलाई हेरन पठाउनुभयो र
हेर्न जादा ब्राह्मणलाई देष्या र केहि वातचित गरि आया र
देशि ब्राह्मण आयाका र ह्याछन् भनि विन्ति गन्या. श्री ५
महाराजा रामसाहबाट वोलाई पठाउनुभयो र ति निस्पृही
तपस्यावान् सिद्धपुरुष जस्ता ब्राह्मण हुनाले म त तिर्थ र मन
आयाको हुं. राजासित जानाको मेरो क्या काम छ जात्र
भन्याछन् र श्री ५ महाराजा रामसाह आफै पाउलागुभै
ब्राह्मणसित क्षेम कुशल वार्ता भयो. वहापछि दीक्षा लिनु
योग्य ब्राह्मण र ह्याछन् भनि चित्तले ठहराउनुभयो र मलाई
दीक्षा दिनुहवस भनि मजि हुदा आफुले देष्याको स्वप्ना
पनि मजि भयो र हजुलाई मात्रै स्वप्ना भै हुदै, मलाई
पनि स्वप्ना भयो भन्या हजुरलाई दीक्षा चढाउला. भनि
नन्दा मिश्रले विंति गन्या र श्री ५ महाराजा पावलागु-
भयो, तेसै रात्रिमा नन्दा मिश्रलाई पनि स्वप्नामा
श्री ५ महाराजा रामसाहलाई तैले दीक्षादे भनि
कोही कन्या आई इष्टदेवताको नाउ वताई तापत्रमा
मन्त्र लेषिदिइन् र गइन. स्वप्नाबाट विउच्छापछि पनि
मन्त्रसमेतको ताडपत्र हातैमा देष्या र पाया. ई ता श्री
चिष्णुकै अंश पाई भयाका राजा र ह्याछन्. ईनलाई मन्त्र
दिनु योग्य रहेछन्. भनि चित्तमा ठहराई शास्त्रमा पनि
योग्यलाई शिष्य तुल्याउनु योग्यलाई गुरु तुल्याउनु भन्याको
छ. तसर्थ ई राजा ता दीक्षा दिनालाई बहुत योग्य र ह्याछन्
दीक्षा दिन्छु भन्या ठहराई विंति गरि पठाया. शुभ मुहुर्त
हेरि दीक्षा भयो. जाहा २१४ वात गुप्त छ. वहादेवि नन्दा

मिश्रलाई घरघडघारि बेतसमेतको वित्तानुसार गुरुदक्षिणा
भयो. केहि दिनपछि प्रतापि नारामल राजाबाट कसैले
नचिन्हिया फकिरको भेष गरि बडो गुप्त गरि पाउलागु-
हवस् म पनि भेष फेरिरहुला. हामी जाहा दुइ जना संग भै
जाउला भन्या चिठि आयो र सोहिबमोजिम भेष फेरि
श्री ५ महाराजा रामसाह पनि पाउलागुभयो. गलकोट
पुगि श्री प्रतापि नारामल राजासित भेट गरि दुवै जना भै
एकै भेष गरि जादा जादा पर्वतको ताकममा पुकि तपस्याको
आरंभ गर्न लाग्नुभयो, इन्द्रिय जिति वडा नियमपूर्वकले
कन्दमूल आहार गरि कसैलाई माद नहुन्या गरि छ मैह्ला-
सम्म अवधि गरि तपस्या भयो. तिन मैह्ला पुक्कापछि
स्वप्नामा एक कोहि कन्या र कोहि विष्णुको चिह्नले चिह्नित
भयाको पुरुष ति दुइ जना आई तिमि दुईको तपस्या सिद्ध
हुन्छ भनि उस ऋतुसा नहुन्या फल त्याई हातमा दियाको
देवि स्वप्नाबाट श्री ५ महाराजा रामसाह जागो हुनुभयो र
श्री प्रतापि नारामल राजासित स्वप्ना मजि हुदा मैले पनि
तस्तै स्वप्ना देष्यां हामीले तपस्या गन्याको अवश्य सिद्ध
हुन्छ. साहस वडाई दृढ चित्त गरि तपस्या गर्न लाग्नुभयो.
ताहांसम्म पर्वतका मानिस कसैले थाह पायनन्. तेस्त-
तरहसित रहदामा कोहि दिनमा आफना तपस्याको जप-
पूजा पाठ सकि रात्रिका विषयमा श्री ५ महाराजा राम-
साहलाई श्री प्रतापि नारामललाई पनि निद्रा भयनन्. निद्रा
नहुदा श्री ५ महाराजा रामसाहबाट निद्रा भयन. किन
होला भनि मजि हुदा श्री प्रतापि नारामल राजाबाट विंति
गर्न लाग्या. हेमहाराज हामी सानो राज्यका राजा भया
पनि राजाको जात कस्तो भन्या हेरै सुश्रुषा चाहिन्या बहुत
शोषि जात हुनाले निद्रा भयन भनि विंति गन्या र श्री ५
महाराजा रामसाहबाट राति क्षेपन् गर्नु केहि कथाहा प्रसंग
गर्नु भया बढीया हुदो हो भनि मजि हुदा श्री प्रतापि नारा-
मल राजाले हवस् भनि विंति गर्न लाग्नुभयो. राजा भैकन
मात्र हुदै राजाको जन्म पाई राजनीतिमा कुशलयात्री
चाहिन्छ. कस्तो कुशलयाई भन्या सत्य धर्मले सहित भयाको
नीतियिति गर्नु पर्दछ. राजा भै आवश्यक चिन्तना गर्नु
कुरो म विन्ति गर्छु सुन्याजावस्. पैल्हे ता काललाई चिन्हु.
मित्र शत्रुको परीक्षा पनि गर्दै रहनु. म कुन देशमा रहनाको
छु. आफ्नो देश पनि आफनु छ कि विरानु छ भनि चिन्दै
रहनु. सत् कार्यमा कति षर्च हुन्छ. असत् कार्यमा कति षर्च
हुन्छ. आम्दानि कति हुन्छ. षर्च कति हुन्छ. एस्को पनि
विचार गर्दै रहनु आफनु गादि सामर्थ्यको पनि चिन्तना गर्दै
रहनु. राजालाई यो चिन्तनाको क्या प्रयोजन छ भनि मजि

होला म विति गर्छु सुन्याजावस् कालको चिन्तना गन्या-
 देषि समयको याद हुन्छ. समयको याद भयापछि प्रजा सुषि
 दुषि भयाको पनि षवर पनि हुन्छ. पाप पुण्यमा लाग्नाको
 पनि षवर हुन्छ. यो मित्र हो भनि चिन्हघापछि मित्रका
 भर परि काज गन्या जय हुन्छ. शत्रु हो भनि चिन्हघापछि
 त्याग गनलि जय हुन्छ. शत्रु र अग्नि कैले सानु नदेखु.
 शत्रुको निशेषै गनलि बढो जय छ. देश चिन्हघाप्राप्त देश
 मन्त्रिका अधीनमा रह्याको हुन्छ, मन्त्रीको अभिप्राय पनि
 चिन्हिन्छ, अथवा आफ्ना देशदेषि अन्य देशको राजाको
 देशको व्यवस्था पनि चार पुरुषद्वारा चिन्नु भन्याको हो,
 सत्कार्यमा एति षर्च हुन्छ, असत्कार्यमा एति षर्च हुन्छ,
 भनि चिन्हघापछि आम्दानिअनुसार सत्कार्यमा श्रद्धा राषि
 षर्च गर्नु, सत्कार्य दुइ प्रकारका छन्. परमार्थ सपान्या कार्य
 १ कीर्ति बढाउनुया कार्य १ इ दुइ चिह्नि कार्य गर्नु, असत्
 हो भनि चिन्हघापछि तस्मा ज्यादा प्रवृत्ति नराषनु. क्या
 अर्थ भन्या कुजस र पाप बडाउछ. तसअर्थ असत् कार्यमा
 पनि राजा भै किचित् षर्च ता गर्दछन्. आम्दानी र षर्चको
 विहोरा चिन्हघापछि मुजुक्त उजार र गुल्जार भयाको तेति
 मालुम हुन्छ. आफ्नु भण्डार षाली भयाको र भरिपूर्ण भयाको
 पनि याद हुन्छ. राजाको मुख्य बल भन्याको त षजनै हो.
 वहादेषि भण्डारको पनि संभार रहन्छ. गादि चिन्हघाप्राप्त
 क्या हुन्छ भन्या छोटा कुलका दुष्ट काफर असत् वेसनमा
 लाग्नाका पामरहरूसितको सोवत रहदैँन. कस्ताको संग
 हुन्छ भन्या धर्म चिन्तमा लाग्नाका वडा कुलका सुरा सद्-
 व्यसनमा प्रविण भयाका निमषदारसितको सोवत हुन्छ.
 तस्ताका सोवतले कीर्ति वढाउनुया राज्य बढाउनुया वैरि
 घटाउनुया यस्तै कार्यको प्रवृत्ति गादि चिन्हिाले हुन्छ. आफ्नु
 सामर्थ चिन्हिाले क्या हुन्छ भन्या मन्त्रवल सैन्यवल इ आदि
 गन्याका राजाका ढेरै बल छन् आफ्ना बलाबलको विचार
 हुन्छ. तसअर्थ येति चिह्नी काज गन्या राजाको सर्वतरहले
 सदा कल्याण हुन्छ. यसमा पनि मुख्य पक्ष जो छ सत्संग
 सर्वथा गर्नु भनि विन्ति गर्नुभयो र सत्संगको वर्णन भयाको
 कथाहा विनति गर्न लाग्नुभयो. एक कोही वडा सहरमा
 ढेरै दौलथ भयाको वडो माहाजन रहेछ. फेरि कस्तो भन्या
 धर्म रूप सिल गुणले जुक्त भयाको तस माहाजनको देस देसमा
 बढा बढा सहरमा ढेरै गुमस्ता रह्याका रह्याछन्. तस्का ढेरै
 पुत्र कुल कुटुम्ब चाकरहरू पनि सत्तवृत्तिमा लाग्नाका थिया.
 तेस्तै तगहसित काल छेपन गरिरह्याका थिया. कोहि येक
 दिनमा सत्संगको महिमा गराउनानिमित्त श्री देवले पठा-

याको दुर्दसाले घेन्याको येक कोहि राक्षस माहाजनको सत्य-
 देषि च्युत गराई तसलाई मारि तेस्को मासु पनि षाउला.
 दौलत पनि ल्याउला भनि येति पाप मनमा चिताई मनुष्य
 रूप धारि माहाजनका घर आई त्यो माहाजनसित केहि भन्न
 लाग्यो. हेमाहाजन तिम्रो जस सुनि तिम्रो चाकरि गर्न
 आयाको हुं, मलाई काजमा लाउ भन्यो र तेरो क्या गुण
 छ. क्या दर्माहा छ भनि माहाजनले सोध्यो र राक्षस बोलन
 लाग्यो. तिम्रो जहां जहां कोठि छ. म दुइ घडिमा पुगि
 उत्तर समाचार ल्याउनको सामर्थ छ. तर तिम्रो र मेरो
 एउटा पण गरू भनि भन्दा माहाजनले क्या पण भन्छस्
 भन्दा राक्षसले मलाई काम लाईराषनु एक छिन पनि काम-
 देषि षालि नराषनु. काम अह्लाउन नसकि मलाई षालि
 राष्यादेषि मेरो मनपर्दो गर्नु भनि भन्दा माहाजनले वेस
 भनिस. मैले तलाई काम लाउन नसक्याका वेलामा तेरा
 मन पन्याको गन्यास भनि एसतो कबुल गरि तेस राक्षसलाई
 राषदो भयो. तस कालमा यस्तो चाकर काहां पाजिन्छ
 भनि षुसि भै काम लाउन लाग्यो र उस जगादेषि ६।७
 मैहामा पुगनुया सहरमा जा भन्यो र काम अह्लाई पठायो.
 र त्यो चाकर क्षणैमा पुगि माहाजनको काम सिद्ध गरि
 क्षणैमा आयो. फेरि काम क्या हो लाउ भन्यो. फेरि पठा-
 उछ क्षणैमा पुग्य आउछ षदमि वात ल्याउछ. कौनै देशमा
 पठायो पनि क्षणैमा आईपुग्न लाग्यो र उसलाई काम अह्ला-
 उनाले एक छिन फुसद पाउनुया भयन. षानाको सुतनाको
 अरू इष्टमित्रसितको वसउठ गर्नाको केहि फुसद रहेन र
 त्यो माहाजन बहुत दुर्वन भयो. असल चाकर पाजा
 भन्थ्या र यो ता मलाई वडो रोग भयो भनि बहुरै षेद गरि
 रहदा १।२ मैहामा तस्तै तरहले वित्याका थिया. तस्तै
 विचमा त्यो सत्तवृत्तिमा लाग्नाको हुनाले अधि तेस माहाज-
 नले १ कोहि वडा सज्जन पुरुषलाई आदरभाउपूर्वक वडो
 टहल गरि प्रसन्न गरायको थियो र उनै सज्जन पुरुष तेस
 माहाजनसित भेट गर्नानिमित्त तेस्का घरमा आया. भेट गरि
 कुसल वाता भयापछि तिमि ता हृष्टपुष्ट थियो. आजकाल
 किन बहुत दुर्वल भयाछौ, क्या कारणले हो भनि सोध्या र
 माहाजनले विन्ति गर्न लाग्यो. पुर्वविस्तार गन्यो र वढिया
 चाकर पाजा भनि पण गरि राष्याको थिया तसलाई काम
 अह्लाउन फुसत पाजिदैँन भनि विस्तार गर्दैँमा फेरि त्यो
 चाकर आईपुग्यो. फेरि चाडैँ काम अह्लाई पठायो. वाहादेषि
 तिनै सज्जन पुरुषले केही आज्ञा गर्न आग्या. सत्संग गनलि
 परमपद जस्तो पदार्थ पनि पाईन्छन्. यस्ता कामको उपाई-

लाई क्या चिज छ म बताउछु सुन भन्या र एक काष्ठको उचो थम्ब गाडनु. फलामको सिक्कि बनाई तेस चाकरका कटिमा बाधि तेस थम्बमा बाधनु. र कैले तेस थम्बका माथि जा कैले तल आ तेरो काम तेहि हो भनि तेई काम लाउनु र त्यो चाकर सव्य असव्य मनुष्य राक्षस जो होला आफै कायल भै जाला भनि ति सत्यपुरुषले आज्ञा गरि बस्या. तेहि उपाय माहाजनले तत्क्षणमा गन्यो र तेहि काम चाकरलाई दियो र तत्क्षणमा चाकर कायल भै म राक्षस हुं. तिमिलाई मान्ने आयाको हुं. भन्यो र हात जोरि माहा-जनका पाउमा परि जो चाहीन्छ सो गर भन्यो र तैले पाप चिताई आयाको रहिछस् त पनि तेरो उपर म कृपे गर्छु भनि तस राक्षसलाई बन्धान बाध्यो. कस्तो बन्धान भन्या जैले मलाई चाहियलास् म डाकुला आयास्. आज र तेरो घर जा भनि माहाजनले भन्यो र त्यो राक्षस षुसि भै आफना घर गयो. वडा वडा संकष्ट भया पनि सतसंगले क्षणमा दुर रहन्छ. भनि श्री प्रतापि नारामल राजाले श्री ५ महाराजा रामसाहका हजुरमा विन्ति गर्नुभयो र श्री ५ महाराजा रामसाह बहुत हषित हुनुभयो. अर्द्ध रात्रिउत्तर पनि भयो. ताहादेपि सुकला हुनुभयो. तस्तै तरहले गरि अवधि तपुगि-ञ्ज्याल तपस्या हुदै रह्यो. तेसै समहेमा जाहा गोर्षामा पनि लष थापा सिद्ध हुदाभया. कस्ता तरहले सिद्ध भया भन्या पात टिपन भनि वनमा गयाछन् र जाहां पात बडिया रहेछ भनि टिपु भन्दा अलिक माथि कन् राम्रो तस्तै क्रम जादा जादा डेरै माथि पुक्योपछि त एक वडा जटाधारी फटिकका दर्शन लगायाका षस्वाको रुमाल कठमा बाध्याका वडा तेजवंत वावाजिलाई देष्या र ईन्को ता वडो शरीर अग्निका जस्तो तेज भयाका ई ता मनुष्य होइनन् देवतै हुन् भनि ठानि पाउमा परि दम्डवत् गन्या र वावाजिले पीठमा ढाप दि केहि वात मजि हुन लाग्यो. त ता थाकिकन वडो परि-श्रम भयो हो. भोक पनि लाग्याको होला भन्या जस्तो छस्. तलाई क्या पानको इक्षा छ भन् र म पान दिन्छु भनि मजि हुदा भोक पनि बहुत लाग्याको छ. षिर पायादेपि षादा हुं भनि लष थापाले विन्ति गन्या र वावाजिले नादको सव्द गरि "आरे मिन्दुक" (अरे मण्डूक) भनि लल्कादांमा वडो ठूलो भ्यागुतो कचुडावाट दुद अलि अलि चुहुदै गरि वावाजिका अगाडि आइन्. वाहापछि वावाजिले भदालो दी येस्मा दुद दुहि र तेस तुवामा चावल छन् तेसैले षिर पका भनि मजि भयो र लक्ष्मण थापाले दुद दुहि षिर पकायां. तस वेलांमा पद्मासन बाधि एस्तो आसन गरि वस् भनि

मजि भई सिकाई प्राणवायु एस्ता तरहले उठा भनि तेहि क्रमले कुण्डनि शक्तिलाई आधारचक्रदेपि षैचिकन षट्चक्र भेदन गराई सहस्रदलमा पुन्याउन लगाई फेरि सहस्रदलदेपि उतानु चडाउनु गरि ८१ आवर्ति क्षणमा गराउनुभयो. वाहादेपि दिव्यदृष्टि पनि लष थापालाई हुदो भयो. वाहां-पछि षिर पनि भोजन गन्या. वावाजिले यो मिन्दुक र मलाई चिन्हिस् भनि आज्ञा हुदा लष थापाले हजुरका प्रसा-दले चिन्ह्या ई मिन्दुक श्री ईश्वरको अवतार हुनुहुदो रहेछ. हजुर श्री गोरषनाथ हुनुहुदो रहेछ, भनि चिन्ह्या भनि विन्ति गर्दा यो पायस तलाई षुवायाको क्या अर्थले हो भन्या मैले सिकायाको दिव्य ग्यान दृढ हवस् भनि हो. अब त सिद्ध भईस्. श्री ५ महाराजा रामसाहको सहाय पनि गन्यास्. भनि आज्ञा गर्नुभयो. लष थापा सिद्धले साष्टांग ढण्डवत् गरि आफना घरमा गया. जाहा गोर्षा दरवारमा पनि श्री ५ महाराज रामसाहका मुमा पनि श्री देविके अंस हुनुहुन्या रहेछ. वाहांवाट आफुभन्दा पनि बुहारिमा ज्यादा अंश देषनाले जो वरदान दिन्या कुरो बुहारिवाट हुन्याछ. मेरा संतानलाई नेपालको भोग हुन्याछ. ईन्को जय गर्ना-निमित्त सल्यानमा जान्छु भनि बुहारिलाई संक्षेप दि सल्या-नकोटमा पाउलाग्नुभै अन्तरध्यान हुनुभयो. अब उप्रान्त पनि सल्यानकोटमा श्री महारानि श्री देविको पुजा हुदैछ. वाहां पर्वतमा पनि श्री ५ महाराज रामसाह श्री प्रतापि नारामल राजा तपस्या गर्दा गर्दा ४ मैला वित्या. पाचौ मैलामा ता केहि संछेप भयो. कस्तो भन्या श्री ५ महाराज रामसाह श्री प्रतापि नारामल राजाले प्रातः कालमा उठि प्रातः-कृत्यादि सकल कर्म सकि दुई घडि रात्रि वाकि छुदामा पद्मासन गरि निमेष बाधि जप गर्न लाग्नुभयाको थियो. उस्ता वषतमा श्री ५ महाराज रामसाहका नेत्रमा तेजको टलक लागेछ. क्या हो भन्या जस्तो मानि अलिक पलक षोलि नजर गर्नुभयछ. अलिक टाढा रह्याका कन्याको छाया जस्तो आकृति नजिकमा भन्या सुद्ध निर्मल कान्ति भयाको षाडो कृत्याकळुलुक गन्याको वाहुलिले समातन पुगन्या गरि नजर गर्नुभयो र दुर्वलले नजर तिरिमिरि भयाको होला भन्या जस्तो ठानि तपस्यामा चित्त डोलाउनु छैत विध्न मात्रै होला भनि ठानि फेरि निनिष बाधि तपस्यामा लाग्नु-भयछ. प्रतिदिनको जति संख्या थियो सक्यापछि श्री ५ महाराजा रामसाहवाट श्री प्रतापि नारामल राजासित निर्वलले हो कि क्याले हो आज अलिक टाढा कन्याको छाया जस्तो र नजिक समातन पात्रीन्या ठाउमा सुद्ध निर्मल

खाडो फलमलाउदो जस्तो देषियो. भनि मजि हुदा श्री प्रतापि नारामल राजाले विति गर्न लाग्नुभयो. जस्को तपस्या हामिले गर्न आयाका छौं. उनैको दर्शन भयछ. षाडापत् देवि भन्याकि तिनै हुन्. षाडापत् देवि भन्याको कस्तो हुन् भन्या अघि सिजापति राजा कोहि समयेमा षाडापत् देविको पुजा गर्न भनि आया. ब्राह्मणहरूलाई पुजा पाठ गर्न लाया. आपना जप गर्न लाग्या र तेसै वेलामा हजुरले नजर भयाको जहि कन्या भन्या होईनन् षाडो मात्रै नजीकमा देषदा सिजापति राजाले बाहुलिले समात्याछन् र फन् गरे फन् गरे भै थामन सव्यानन् षाडो षुस्किगयो. तेहि षाडो बाहुलिले पक्क्याका प्रभावले सिजापति राजाले ढेरै मुलुक मान्नुभयो. कर्कट संक्रान्तिमा जहासंम उल्मुक फाल्दछन् ताहासंम जुम्लाका सिजापति भन्याका राजा हुन्. यो उल्मुक फालन्या सिजापति राजाको निसाना हो. श्री मुकुन्दसेन राजाले पनि बाहा आई पाठपुजा गर्दा षाडो एक छिन् मात्र समात्न पाया थाम्न सव्यानन्. तेहि प्रभावले श्री मुकुन्दसेन राजाले पनि ढेरै मुलुक मान्या. तसर्थ हजुरले त कन्याको समेत दर्शन पाउनुभयो. ति षाडापत् देवी हुन्. हजुरले थाडालाई पक्रनुभयाको भया ढेरै मुलुक मान्नुहुन्या थियो. पक्रनुभयनछ मुलुक ता थोरै मान्नुहोला. परसम्म अटल गरि रहन्या सबैलाई चाहिन्या स्थिति हजुरको रहला भन्या जस्तो मेरो चित्तले एहि ठहरियो. भनि श्री प्रतापि नारामल राजाले विति गर्नुभयो. तेस्तै तरहसित तपस्या गर्दा ५ मैह्ला पूर्ण भयाका रात्रिमा श्री ५ महाराज रामसाह श्री प्रतापि नारामल राजा दुवै जनाले पद्मासन वाधि जपको समाधि लगाईरहुनुभयाको वेलामा अपूर्व सुन्दामा पनि आनन्द लाग्दो आकाशवाणि हुदो भयो. कस्तो आकाशवाणि भन्या श्री ५ महाराज रामसाहको नाम उच्चारण गरि “वरं बूहि” भन्या जस्तो एस्तो शब्द भयो. शब्द हुदामा पनि विघ्न हो कि भनि निश्चल भै जपमा रहनुभयो र श्री प्रतापि नारामल राजाले श्री देवताको मजि भयापछि पनि चुप लाग्नुभयो भनि आफ्नु जप छोडि संकेत गर्नुभयो. “वरम् बूहि” “वरम् बूहि” फेरि येस्तो आकाशवाणि भयो. श्री ५ महाराज रामसाहले पनि प्रतिदिनको जप सख्या उहि वेलामा समाप्त भयो. श्री ५ महाराज रामसाह वडा नम्र भै श्रद्धावान् भै बाहुलि जोडि “हेदीनवत्सले हेदीननायिके प्रसीद” भनि म ता केहि जान्दिन हजुरको वालष छ. केहि जान्दिन हजुरको ज्या इच्छा छ सोहि वकस्याजावस् भनि विति गर्नुभयो र “जुलेश्वर दिल्लेश्वर एकै गोर्षेश्वर होला” भन्या

यो शब्द श्री ५ महाराज रामसाहले सुनुनुभयो र अति हर्ष भै साष्टांग दण्डवत् गरि मैले शिर चढाया भनि विति गर्नुभयो. श्री ५ महाराज रामसाह श्री प्रतापि नारामल राजा ति दुवै जनाको नाम उच्चारण गरि फेरि शब्द भयो “तिमि दुवै जना हात थाप म केहि दिन्छु” भनि मजि भयो. बुवै जनाले वाहुलि थापनुभयो. श्री ५ महाराज रामसाहका बाहुलिमा श्री लक्ष्मीनारायण बक्समुभयो. श्री प्रतापि नारामल राजाका वाहुलिमा श्री पादुका वक्सनुभयो, ई दुवै जनाले स्वरूपको दर्शन नभया पनि बडा हर्षले गरि वारंवार दण्डवत् गर्नुभयो. बडो प्रसन्न भै श्री प्रतापि नारामल राजाले श्री ५ महाराज रामसाहसित केहि विति गर्न लाग्नुभयो. हजुरलाई श्री लक्ष्मीनारायण बक्सनुभयो, मलाई श्री पादुका बक्सनुभयो. एस्को अर्थ बुझनुभयो कि भनि विति गर्नुभयो र श्री ५ महाराज रामसाहबाट तपाईको हाम्रो सेव्यसेवक सम्बन्ध वाधिबक्सनुभयो भन्या जस्तो मैले ता एस्तै ठहरायाक्या अर्थले भन्या स्वरूप मेरा हात वाहिको पादुका तपाईको हात हुना ताहा मैले ता एस्तै ठहराया. तर परन्तु भक्ति तपाईलाई ज्याद होला भन्या जस्तो मान्दछु. तेति श्री ५ महाराज रामसाहबाट मजि भयापछि श्री प्रतापि नारामल राजा वडो हर्ष भैकन म ता वृद्ध भयाको छु श्री नारायणको भक्ति अधिक लाग्या मेरो परमार्थ सप्रन्याछ. बहुत योग्य मजि गर्नुभयो. भनि विति गरि वडा हर्षसित श्री ५ महाराज रामसाह श्री प्रतापि नारामल राजा यथेच्छा कन्दमूलादि भोजन गरि वडा आनन्दपूर्वक श्री भगवानको गुणानुवादले गरि रात्रि वितानुभयो. जब प्रातःकाल भयो प्रातःकृत्यादि स्नान तर्पण सन्ध्यावन्दनादि सकल कर्म समाप्ति गरिकन बाहां पर्वतदेशि दुवै जना पाउलागुनुभयो र वाटामा श्री ५ महाराज रामसाहसित श्री प्रतापि नारामल राजाले केहि विति गर्नुभयो. कस्तो विति गर्नुभयो भन्या सबैलाई आनन्द हुन्या आफुले गरियाको काम सबैले मान्नुपन्या परसम्म रहन्या एस्तो स्थिति कल्पना गर्नुहवस् भनि विति गन्या. ताहांदेपि गलकोटका अम्बलमा पनि आइपुगुनुभयो र श्री प्रतापि नारामल राजाले अरू पांच राजाहरूलाई चिठि लेपि गलकोटमा झिकाया पांचै राजा आया. श्री प्रतापि नारामल राजासमेत छ राजा भेला भया. ताहांदेपि अरू ढेरै ब्राह्मणहरू पनि निमंत्रणा गरि होमादि यज्ञ गरि पुरश्चरणको सांगता गरिसक्यापछि तेसै जग्यका अन्त्यमा श्री प्रतापि नारामल राजाले वरदान भयाको शब्द अरू राजाहरूलाई सुनाई छ राजा भै उई वरदान

भयाको शब्द उच्चारण गरि "जुमलेश्वर ढिल्लेश्वर एकै गोर्षेश्वर" भनि विंति गरि महाराजको टिका चढाई हजुरले मुलुक नमान्या पनि हजुरलाई श्री देवताको वरदान हुनाले हजु लाई महाराजि हामिले मान्युं. अब उप्रान्त हजुरले राष्याको थिति परसम्म ठहन्या गरि वक्सनुहवस्. हामि सबै शिर चढाउछौं भनि विन्ति गरि राष्याथ्या. तेस्तै वेलामा गोर्षा दरवारबाट सब भारा पाचहेरू श्री ५ महाराज रामसाहलाई चलाउन पुग्या. तेसै वेलामा पाथि मानु तुलो एस्को स्थिति हुकुम् गर्नुभयो. क्या अर्थले एस्को स्थिति भन्या वासका ढुंग्रिले डालाले आहिले येस्तै तरहसित चलन गर्थ्या. तसर्थ दस मुठिको मानु. आठ मानाको पाथि. विस पाथिको मुरि, एस रितले चलन गर. तस्तै रितले वोडि पल विसौलि धानि एस्तै तरहले तुलाको पनि व्यवस्था वाधि चलन गर भनि हुकुम भयो. दामको दुनु अन्नको तिनु वोक्सीलाई वादि नदिनु. पध्याराको कुलाको कोलको ऋगडा नसुनु. दामको दुनु भन्याको क्या अर्थ भन्या अधि ता असामिले कर्जा लि दसौति व्याज तिर्न नसकि अतिसुकै वर्ष रह्या पनि वर्षेप्रतिको व्याज हिसाब गरि तिर्न सकन्या भयाका वेलामा लिदा ता कोहिले ता कैल्हे पनि साहुदेषिको छुट्टी नपाउन्या हुन्या भै मुलुक ढेरै ऋणग्राही हुन्या. तस्कारण दसवट्का हिसावले दस वर्षमा दोवर हुंछ दोवर लिनु. असामिले साउ पनि व्याज पनि तिर्न सकेन दस वर्षदेपि उभो जतिसुकै वर्ष तिर्न नसकि रह्यो भन्या पनि फेरि सकन्या भयाका वेलामा लिदा ता कोहिले ता कैल्हे पनि साहुदेषिको छुट्टी नपाउन्या हुन्या भै मुलुक ढेरै ऋणग्राही हुन्या. तस्कारण दसवट्का हिसावले दस वर्षमा दोवर हुंछ दोवर लिनु. असामिले साउ पनि व्याज पनि तिर्न सकेन. दस वर्षदेखि उभो जतिसुकै वर्ष तिर्न नसकि रह्यो भन्या पनि फेरि सकन्या भई तिर्दाका वेलामा वर्षेप्रतिको व्याज साहुले नलिनु भन्या एस्तो स्थिति वाधिवक्सनुभयो. वोक्सलाई वादि नदिनु भन्याको क्या अर्थ भन्या वोक्सको वीगो जियसम्बन्धी हुनाले वीगो वाधनु सकदिन र वादि पाउन्न. एकोहोरो न्याय दिनु र वोक्सले जित्यो भन्या पाच रुपियांको पगरि दिनु. हारि भन्या गाउवाट निकालि दिनु. भन्या यस्तो स्थिति वाधिवक्सनुभयो. पध्याराको कोलको ऋगरा नसुनु भन्याको क्या अर्थ भन्या पध्यारामा बहुत स्त्रीजाति जान्या. ताहादेषि अरू कोहि चाकरवाकर जान्या. पानि नभै भन्या कसैको पनि काम नचलन्या. तसर्थ जो अधि पानि लिन पध्यारामा पुक्यो तेसैले ल्याउनु. अकाले म

लैजान्छु नभन्नु. तेसपछिकाले तेसैपछि लैजानु. एस्तै ऋतसित पानि ल्याउनु. तेस्मा पनि कोहि कसैले ऋगडा गन्यो भन्या कचहरि जोडि ऋगडा नसुनु. पध्याराको पनि एस्तै थिति वाधिवक्सनुभयो. कोलको पनि ढेरै घरको कोल एकै हुन्छ. आफना आफना पालाले पेलनु. तस्मा पनि ढेरै स्त्रीजाति अरू कोहि चाकरवाकर हुंछन्. कदाचित् केहि ऋगडा भयो भन्या कचहरिमा ल्याई ऋगडा नसुनु भनि थिति वाधिवक्सनुभयो. कुलाको पनि ऋगडा नसुनु भन्याको अर्थलाई कुलामा पनि बहुत वाधा कमारा चाकरै जान्छन्. तसर्थ आफना आफना घेतका हिसापमा आयाको पानि भाग पाला पालासित लाउनु तेस्मा पनि केहि गालि गोप्ता कुटपिट भयो भन्या कचहरि जोडि कुरा नसुनु भन्या कुलाको एस्तै थिति वाधिवक्सनुभयो. अधि ब्राह्मणलाई विर्ता दिदामा पनि फलानु डाडो फलानु षोलो फलानु पहरुो किल्ला भित्रको जगा विर्ता दिज्यु भन्याको मात्रै. येति मुरि येति घेत भन्या ठेगाना नहुनाले ब्राह्मणका विर्ताको र रैकर जगाको साधकिल्लाको वन्देज नभयाको देषदा यो थिति वाधिवक्सनुभयो. श्री राजाको भूमि चौतरियाको कारि काजिको विन्ति ब्राह्मणको हात पाचको साध. कस्तो साध भन्या चार किल्ला गाडि येति मुरि येति शय भन्या साध गर्नु भनि हुकुम भयो. यस्ता तरहले दान गन्याले पनि दान गर्नु. दान लिन्याले पनि दान लिनु भन्या हुकुम भयो र श्री प्रतापि नारामल राजासमेत ६ राजा भै सोहि स्थितिबमोजिम कामकाज चलाउन लाग्या. ति ६ राजावाहेक अरू अरू राजाका मुलुकमा पनि श्री ५ महाराज रामसाहबाट वाधिवक्सनुभयाको स्थिति वडा आनन्द हुन्या सजिलैसित व्यवहार चलन चलन्या देषि अरू राजाहरु पनि येहि स्थितिले गरि कामकाज चलन गर्न लाग्या. ताहादेषि श्री ५ महाराज रामसाहवाट वाधिवक्सनुभयाको स्थिति र अरू अनरित अनराह अन्याय गरि छोटो वडो प्रजा प्राणि जो हिडला तसलाई श्रीराजाले डण्ड गर्नु. ढुंगो छुवाउनु. त्यो ढुंगो छुवाउनु कस्तो हो भन्या श्री लक्ष्मीनारायणको प्रतिनिधि ढुंगो हो. सो जानि पान फुल द्रब्य तसै शिलामा चढाई अन्याय गन्याको पातक छुटन्या उपाय एहि हो भनि एस्तो स्थिति वाधिवक्सनुभयो र सोहि स्थितिले गरि श्री प्रतापि नारामल राजाले पनि आफुले पाडुका पायाको हुनाले पाडुकाको अनुकरण कठपाउ बनाई तेहि कठपाउ छुवाई पापको विमुक्ति गराई तेसै रीतसंग काम चलाउन लागनुभयो. अरू कुरो त जुन स्थिति श्री ५ महाराज राम-

साहवाट वाधीवक्सनुभयाको स्थितिले सब कामकाज चलाउन लाग्यो र तस्तो थिति श्री ५ महाराज रामसाहको स्थिति चलन लाग्योको देशतामा जुमला पर्वत पाल्पा र अरु अरु राजाहरूले केहि वात बोलन लाग्यो. जुमलाका सिजापति राजाले पनि लुमुक ता डेरै मान्याछन् स्थिति ता केहि बाधेनछन् मान्या मात्रै. श्री ५ महाराज रामसाहले मुलुक नमार्दै वाहाको स्थिति कस्तो भन्या सर्वलाई चाहिन्सा यस्तो स्थिति वाधीवक्सनुभयो र आनन्दपूर्वक सबैले तेहि स्थिति मानि काम गर्न लाग्यो. तिसर्थ श्री ५ महाराज रामसाहका सन्तानको परिणाममा वाईसि चौबीसि राजाको मुलुक भोग होला भन्या जस्तो देखिन्छ भनि कुरा गर्न लाग्यो र तेस्तो वाज हुदा पर्वतका श्रीराजमल राजाका चित्तसा बहुत षेद पन्यो. किन भन्या श्री ५ महाराज रामसाह वडा महाराज हुनुहुन्या रहेछ. बाहालाई हामिले अनादर गर्न जान्यानछौ भनि बहुत षेद पन्यो. अरु जान्या जान्या मानिसहरूका चित्तमा पनि यस्तै पन्यो आपस आपसमा येस्तै कुरा गर्न लाग्यो. ताहादेषिन् गोर्षाबाट चलाउन गयाका भारा पाचहरूले शुभ मुहुर्त हेरि उ छ राजाहरूलाई मजि हुन्या कुरो मजि भै श्रीप्रतापि नारामल राजासित वडा स्नेहपूर्वक करुणाको वात मजि भै श्री ५ महाराज रामसाह आफुलाई चलाउन गयाका भारा पाचहरू सब जनालाई लि गोर्षा पाउलागनुभयो. गोर्षादेषिन् पनि गोर्षाका सब पाच प्रजा प्राणिहरू सबैले आफना आफना जातले मंगल गरि हुन्या मंगल नृत्य गान बजान गरि वडा आनन्दपूर्वक वडा हर्षसित सिन्दुरजात्रा गर्दै दरवारमा चलाई शुभ मुहुर्तमा श्री ५ महाराज रामसाह दरवारमा प्रवेश हुनुभयो. ताहादेषि केहि दिनपछि जुमला पर्वत पाल्पा चौबिसी वाईसी ई सबै राजाहरूलाई आफना आफना देशमा हुन्या जुन जुन चिज हुन्छ सो चिज वस्तु लि ससौं गात तयार गरि गोर्षा श्री ५ महाराज रामसाहका हजुरमा वकिल पठाया. वकिल गोर्षा श्री ५ महाराज रामसाहका हजुमा जाई ससौंगात षलितापत्र चढाई दर्शन गन्या केहि दिन रह्या. षलितापत्र नजर हुदा षलितापत्रमा लेष्याका कुरा. अघि अघिका वडा वडा राजाहरूले बाधन नसक्याको पछिका वडा राजाहरूलाई पनि सब प्रजा प्राणिको सबको व्यवहार चलाउनामा अति हित हुन्या. एस्तो स्थितिको बन्धान हजुरवाट वाधिबक्सनुभयाको छ. तसर्थ हजुरको किर्ति अनोपमेय हुदो भयो. हजुरका स्थितिरूपि किर्तिले ढाकतामा सकल राजा पशुप्राय भैगन्यु. परमपुरुषका चित्तले

चिह्नित भयाका ता हजुर मात्रै पैदा हुनुभयाको रहेछ. हामि सबै मनुष्यका आकृति मात्रै पाई जन्म्याका रह्याछौं भनि जति राजावाट षलतारपत्र आयाका थिया. एस्तै एस्तै कुरा लेष्याको रहेछ नजर भयो. वाहादेषिन् जस्ता जस्ता राजा हुन् उनै उनैमाफिकको वकिललाई षिल्लत वक्सि ससौंगात तयार गरि विदा वक्सनुभयो. आफना आफना देशमा वकिलहरू विदा भै गया. ताहादेषिन् श्री ५ महाराज रामसाह गादिमा राज गर्नु भै गोर्षाका सब भारा पाच वटोलि जम्मा गरि आफुले वाध्याको स्थिति हुकुम गरि एहि स्थितिले व्यवहार कामकाज चलाउन लाग्यो. श्री ५ महाराज रामसाहवाट फेरि हुकुम गर्नु भयो. अघि हाम्रा जिज्यु वुवाज्यु श्री ५ महाराज द्रव्य शाहलाई गोर्षाको तषतमा राज गन्याउन्याका छोरानातिलाई हुकुम गरि आज देषि उप्रान्त तिम्रो पनि म बन्धान गरिदिन्छु भनि हुकुम भई पाडे पन्थ अर्याल षदाल राना वोहोरा तिमिहरू छ थर भयौं. तिमिहरूलाई छ थर वाध्याको क्या अर्थले हो भन्या चौतरिया काजी सदाई ईप्रभृति अरु जोकोई अन्याय अनरितमा लागि गादिको र प्रजाको विगामा पस्नन् भनि मेरो अंग तुल्याई छ थरको बन्धान गन्याको कारन येहि हो. तिमिहरूले गादिको सोछो र प्रजाको हित गरिञ्ज्याल हाम्रा सन्तान दरसन्तानले तिमिहरूका सन्तान दरसन्तानलाई नफेरनु भनि बन्धानको हुकुम भयो. फेरि हुकुम गर्न लागनुभयो. श्री देवताको गुठि धर्मशालाको गुठि ब्राह्मणहरूलाई विर्ता दान हुदामा संकल्प गर्दा चौतरियाको कारि भन्याको क्या अर्थ हो भन्या चौतरिया भन्याका आफना भाई. भाई भन्याका मुष्य अंग हुन्. अंग पुर्ण गरि दान गन्या आफुलाई यथोक्त फल हुन्छ. भनि चौतरियाको कारि भन्याको कारण यहि हो. काजिको विन्ति भन्याको क्या अर्थले हो भन्या पन्पक्ष नगरि यथायोग्य विचार गरि काजिले विन्ति गर्नु. काजिको विन्ति भन्याको अर्थ यहि हो. पांचको सांघ भन्याको क्या अर्थ हो भन्या छ थरप्रभृति अरु पांच सांघ भाई वसि यति मुरि यति विस यति षेतको यति पाषो घड्यारि भनि निकासपैसार सन्धिसर्पनको विचार राषि चार किल्ला गाडी सांघ लाइदिनु. पांचको सांघ भन्याको अर्थ यति हो भनि बन्धान गरिवक्सनुभयो. यहि स्थितिले काम चलन लाग्यो. ताहांदेषि गौचरवन पंध्याराको वन वाटाको रूप यसको पनि स्थिति वाधिबक्सनुभयो. गौचर राषनु भन्याको क्या अर्थ भन्या गौब्राह्मणको रक्षा राजवाट हुन्छ. गौचर नरह्या राजालाई प्रत्यवय

लाग्छ भनि गाउँ गाउँ रिकासपैसारको चलदो मिलदो गरि गौचर राषनु भनि हुकुम भयो. थाटाको रूष राषनु भन्याको क्या अर्थ भन्या दुःषि गरिव कामकाज गरि थाकि आउन्या वोक्का वोकि आउन्या अरू जोकोहि पनि हिडन्या मानिसहरूलाई गर्मि हुन्छ भनि वाटामा रूष पालनु. वाटाका रूष जो काटला उसलाई दण्ड गरि पांच रुपैया लिनु भनि हुकुम भयो. पध्यारामा वन नभया जैल्हे कैल्हे पानि रहदैनु सुवर्छ. तसर्थ वन पालनु. पध्याराको वन जो काटला तसलाई पनि ५ रुपैया दण्ड लिनु. वन पालनु भन्याको अर्थ क्या हो भन्या वन ढेरै फाडिया पैहो जान्छ. ढेरै पैहो गयाप्रान्त उपधा जान्छ. उपधाले पेत पनि लैजान्छ. वन नभया गृहस्थीको कौनै काम पनि चल्दैनु भनि हुकुम भयो. चौतरिया भाइ गोतिया इनले जियसम्बन्धिको ठुलो विराउ गन्या भन्या विदेश गराउनु. ब्राह्मणले जियसम्बन्धि ठुलो विराउ गन्या भन्या मुडी विदेश गराउनु. सन्यासि वैरागि भाट इनले पनि ठुलो विराउ गन्या भन्या मुडी देश निकाला गराउनु. भाई चौतरिया गोतियालाई विदेश गराउनु भन्याको क्या अर्थ भन्या जिउ मारिन्या विराउ गन्यो. जिउ लिन्याको जिउ लिनु यो धर्मशास्त्रमा कहन्याको छ. जिउ मारू भन्या गोत्रहत्या लागन्या. नमारू भन्या राजालाई प्रत्यवाय लागन्या. तसर्थ देश निकाला गर्नु पनि मान्यैको तुल्य छ भनि विदेश गराउनु भन्याको हो. ब्राह्मणलाई पनि मान्या ब्रह्महत्या लागन्या. नमान्या राजालाई प्रत्यवाय लाग्छ. तस्कारण मुडनु पनि मान्यै तुल्य छ भनि मुडि विदेश गराउनु भन्याको हो. वैरागि सन्यासि अवध्य छन् भेष लियाका हुनाले. भाट पनि ब्राह्मण जस्तै हुनाले अवध्य छन् भनि मुडि देश निकाला गर्नु भन्याको हो. षस मगरप्रभृति अरू सब जातमा जियसम्बन्धिको विराउ गन्या भया जसले विरायाको छ विराउन्याको मात्रै जिउ मानुं. जस्को पाप उस्को गर्धन भनि वन्ध्यान गरिवक्सनुभयो. सुवर्णको गहना श्रीपटवन्दि महारानिले मात्रै पाउमा पैहनु. क्या अर्थले भन्या सुवर्ण भन्याको श्रीविष्णुको अंशा. राजा भन्याका पनि श्री विष्णुके अंशा हुनाले पाटवन्दि महारानि भन्याका श्री लक्ष्मीका अंशा हुनाले पाटवन्दि महारानिले सुवर्णको गहना पाउमा पैहनु. भाइ चौतरियाका रानिहरूले ता महाराजा महारानीबाट वक्सया पाउमा लाउनु. नवक्सि ता पाउमा बाहेक लाउनु. भाइ चौतरियाका रौतेला रौतेलिलाई बालकालमा मात्रै पाउमा लाउनु. ब्राह्मणप्रभृति षस मगर अरू जातिले त श्रीमहाराजबाट

वक्सया हातमा लाउनु. नवक्सि त हातबाहेक लाउनु भनि हुकुम भयो. फेरि श्री ५ महाराज रामसाहवाट अर्का रानि-तर्फ पैदा हुनुभयाका साहेब प्राणसाह नारायणसाह विक्रमसाह ई तिन आपना पुत्रलाई चौतरिया काजि सर्दार तुल्या-इवक्सनुभयो. तहांदेषिन् चार प्रोहित पनि तुल्याइवक्सनुभयो. अर्याललाई अर्याला. होतु अचार्ज. वगत्यालाई होतु विहा-न्यालाई अर्यालो अचार्ज खदाललाई ब्रह्मा भट्टराइलाइ गणेश भनि पुरोहित्याइको वन्ध्यान वाधिवक्सनुभयो. गोर्षा प्रवेश हुदामा पैल्हे तल्ला कोटमा गादि पन्याको हुनाले पांडेलाई पुरोहित्याई वक्सनुभयो. अवपर्यन्त तल्ला कोटमा पांडे पुरोहित छदैछन्. तल्ला कोटमा श्री देवता स्थापना नगरि बलिदान नगरि यहाँ दवारिमा बलिदान नगनु भनि हुकुम भयो. ग्राजा थापालाई ददांगि मान वक्सनुभयो. तरू कक्षाकि आले ग्राजा थापा ग्राजा राना ई तिन थरले आलोपालो गरि षानु भनि कपदारी मान वक्सनुभयो. पांडे पन्थ अर्याल ई तिन थरलाई आलोपालो गरि षजानाको मान वक्सि षजानाको काम चलाउथ्या. धर्मअधिकार परदारि भानस्या एति मान काम पनि अर्याललाई वक्सनुभयो.

ताहांदेषिन् हाभ्रा कुलदेवता इनै हुन् कि विचमा अदलवदल भयाका रह्याछन् भनि विचारलाई छ थरका मानिस पनि षटाउनुहुदा तिनिरूले कौन काम हो क्या तरहले बुऊन्या हो भनि विन्ति गर्दा श्री ५ महाराजा रामसाहवाट हुकुम भयो तिमीहरू जाइ राणा राइठोर हाडा कछुवा चितौर उदैपुर जोतपुर कोटा बुदि जयपुरमा जाइ अधि यहां पद्मिनी मैआका निमित्त हाभ्रा राणा-हरूको श्रीवादशाहसित ठूलो लडाइ भै शाखावन्दि हुदा ठुला ठुला जो थिया लडाइमा पन्या, साना बालष गर्भवती रानिहरू पहाडमा पाउलागनुभै रहनुभयाको रहेछ र हामिले राजा थापि राष्याछौं. तसर्थ शाखावन्दि भयाको हो होइन भनि यस्तै तरहसित बुकि वसउठ गरि श्रीकुल-देवताको पनि निश्चय गरि अरू कामकाज बुकि आउनु भनि हुकुम भै षलितापत्र लेषि सर्वांग कस्तूरी चमर वाज चरससमेतको सखौगात तयारी गरि विदा वक्सनुभयो. पछि श्री ५ महाराजा रामसाहवाट फेरि हुकुम गर्नुभयो. तिमिरूलाई किन पठयाको हो भन्या तपस्या विद्याले हीनभयाका ब्राह्मण कटकले हीन भयाका राजा व्यापार विगन्याको वनिआ पेटि विगन्याका शूद्र रैत प्रजा इ षराप जान्छन्. तसर्थ राजाले धा कटकको वषत चिह्नि धा गन्या

बेलामा घा. कटक गन्या बेलामा कटक गन्या राजाको सदा जय हुन्छ. घा भन्याको अठार प्रकारको हुन्छ. द्रव्य लिनु दिनु गरिकन दोस्त वाधनु यो पनि एक प्रकारको घा हो. राजा भै देस देसका राजासित घा वाध्यप्रान्त आफुभन्दा ठूलो वैरि लडाइ गर्न आयो भन्या पनि सहाय पाइन्छ. आफुले पनि सहाय दिनुपर्छ. घा वाध्याको अरु राजाको भर आफु-साइ आफ्नो भर अरु राजालाइ गर्नु. यस्ता तरहेले राजाको राज्य स्थिर हुन्छ भनि हुकुम भयो र दर्शन गरि विदा भै गया.

चितवरगढ उदैपुरमा गै ससौगात षलितापत्र मेजमानि जस्ता तरहेले हुन्या हो सो परिपाठ पारि सिसौतिया राणाजि महाराजसितको बैठक भै सरसौगात षलितापत्र नजर गराई मेजमान सब विस्तार हुदामा सिसौतिया श्रीराणाजी महाराज प्रसन्न भइ पुर्वविस्तार गरि पद्मिनी मैत्राका निमित्त श्रीबादशाहसितको ठूलो लडाइ भै शाखा-वन्दि हुदामा हाम्रा भाइ वन्धु रानी रनिवा यत्रतत्र भयाको साचो हो. यहां नजिकमा भयका त सबै सामेल भय्युं. पहाडमा पनि २३ रानी गर्भवती २३ साना बालष साहेबहरू लाग्याका थिया. काहां छन् कस्ता तरहेले रह्याका छन् भन्या हाम्रा चित्तमा अन्यसा थियो. पहाडमा हामीले राजा थापि राजा भै रहनुभयाको छ भनि तिमि-हरूले विस्तार गर्दामा हामि बहुत आनन्द भय्युं भनि हुकुम गरि ति गयाका वकिलहरूलाइ वडो स्नेहपूर्वकको भेनमानी वक्सि केहि दिन ताहि रह्या. तहां रहुञ्ज्यालसम्म सिसौतिया श्रीराणाजि महाराजका कचहरिमा प्रतिदिन जाइ रहिकन एक दिन एकान्त विन्ति गर्दा एकान्त वक्सनु-भयो र एकान्तमा हजुरहरूका श्रीकुलदेवता कुन हुन्. चिठिको प्रसस्ति कस्तो हो भनि विन्ति गन्या र श्रीकुल-देवता इनै हुन् भनि प्रशस्ति पनि यहि हो तर प्रशस्ति ता पाहाडमा राजा भयाका छन् केहि मोहडामा ता फेरनुपर्ला भनि हुकुम भयो. सिसौतिया श्रीराणाजि महाराजसित सोधन्या बुकन्या कुरो हाम्रा महाराजवाट हुकुम भयाको कुरो ता बुकिञ्चुं अब कचहरिको मर्यादा भाई चौतरिया भैयात गुरु पुरोहित भारादार अरु सेवक चाकर इ सर्व कुराको मर्यादा व्यवस्था बुकि ताहांदेषिन् विदा विन्ति गन्या र सिसौतिया श्रीराणाजी महाराजवाट वकिलहरूलाइ षिल्लत वक्सि सरसौगात तयार गरि विदा वक्सनुभयो.

बहादेषिन्, हिड्यापछि ति वकिलहरूले केहि सल्लाह

गन्या. सिसौतिया श्रीराजाजि महाराजले प्रशस्तिमा मोहडातरफ केहि फेरनुपर्ला भनि मजि भयो. तसर्थ दिल्ली जाउ र बादशाहसित गै यसको ठेगाना गन्या हो भनि सल्लाह वाधि पांडे पन्थ अज्याल ई तिन थर प्रभृति अरु थर पनि दिल्ली जान तयार भया. षनाल राना वोहराप्रभृति अरु थरलाइ गल्लाहले भन्या. तिमिहरूले हाम्रा श्रीमहाराजाका भाइहरू नुवाकोटप्रभृति सात टिका छन्. ताहां गै क्या मर्यादा रहेछ. क्या विस्तार क्या रहेछ बुकदै विचार गर्दै विस्तारसित पाहाड लाग. हामि पनि आइपुगुला र सबै संग भै जाउला. भनि अह्याया र ति तिन थरप्रभृति अरु थर पनि स्थितिविति अरु राजारजौटाहरूको पनि बुकदै विचार गर्दै पहाडतर्फ लाग्या. तिन थर मुख्य भै जो गयाका दिल्लीमा पुक्या. पुक्याकै दिनमा श्रीबादशाहको सवारि हुन्या रहेछ र हामीले बादशाहसितको दर्शनपर्शन मुकाविला आजै हुन्या हो. यस्तो ठहराया र यतिमा देशी पक्की भाषा बोलन जो निपुण छ उसैले बोलनु सबैले नबोलनु भनि सल्लाह गरि सिसौतिया श्रीराणाजी महाराजवाट श्रीबादशाहलाइ लेपन्या षलितापत्रको व्यहोरा बुकाइ सिकाइ वक्सनुभयाको हुनाले षलितापत्रको पनि तयारि गन्याको थियो. श्रीबादशाहलाइ सरसौगात लाउन्या पनि तयारि गन्या. यहां यस्तो श्रीबादशाहका तषत वडो सहर यस्ता हामि भन्या देशी धना ठोका लियाका ठाडी षुकुरि भि-याका ढाल षुडा वाध्याका यस्ता हामी अलग्गै छुट्टिनेछौं. रहन पनि हामी छुट्टै गरि रहूं र श्रीबादशाह अलवत सोधनन् भन्या तजविज गरि छुट्टा भै रह्याका थिया. श्रीबादशाहको सवारि भयो नजर पनि भयो. र यस्ता पैरन यस्तो डबलका मानिस ता यहां कैरहे पनि देषियाका थियानन् ति कुन देशका मानिस रह्याछन्. क्या कामले आयाका रह्याछन् सोधबुक गर भनि हुकुम भयो र सोध्या. हामी गोर्षेश्वर महाराजवाट आयाका वकिल हौं भनि विन्ति गन्या सरसौगात पनि चढाया. षलितापत्र पनि चढाया. हातमा भोल्टा लायाका धनु लियाका यस्ता देषतामा त्यो धनु कस तरहेले हान्छौ. त्यसको मारु कस्तो हुन्छ भनि श्रीबादशाहवाट हुकुम भयो र धनु चढाइ टंकार गरि यस्ता तरहेले हान्नुपर्छ भनि विन्ति गन्या र श्रीबादशाहवाट पनि आफ्ना तिरन्दाजीहरूलाइ बोलाइ हजारौं तिरन्दाजि तयार भै तावाको निषाना राषि हाम्रा लाग्या. हजारामा ११२ ले निसाना मान्या र श्रीबादशाहवाट

गोर्षाका वकिललाइ तिमीहरू निसाना मान्न सक्छौ भनि हुकुम भयो र तावाको निसाना त हात्रा जोकोहि पनि मार्छन् एस्को क्या महिमा छ. पटनाको निसाना थापि हात्रो घनु हात्राको तजविज नजर भयाजावस् भनि विन्ति गन्या र फेरि बादशाहवाट सोको मात्रै हान्छौ कि साह्रो पनि हान्छौ भनि सोद्धा साह्रो पनि हान्छौ परीक्षा भयाजावस् भनि विन्ति गन्या र भैसि ल्याइ अधि आफना तिरन्दाजीहरूलाइ हात्र लाउंदा तीर अलि अलि गाडिन्या आफै षसन्या गोर्षालिलाइ हात्र लाउदा ता कांड गडि सरसमेत गाडियो र श्रीबादशाहले सोको पनि साह्रो पनि हान्याको नजर भयो र बहुत षुसी भै साल दोसालासमेत इनाम बक्सि सवारि फिरि श्रीबादशाह दरवारमा पाउलागनुभयो. वाहांपछि डेराडंडा गरि रह्या.

भोलिपल्ट श्री बादशाहवाट षोजि भै वोलाई श्री बादशाहका कचहरिमा लमि तिम्नो किमतदेषि म बहुत षुस भजा. तसर्थ तिमीहरू जाहि वस तिमीहरूलाई जगाजमिन पनि दिन्छु दर्माहा पनि दिउला. मेरो दिनु तिम्नो राजा क्या दिनन् जाहि वस भनि हुकुम हुदा गोर्षाका वकिलहरूले विन्ति गर्न लाग्या. निमकहरामि भै कसो गरि हजुरमा रहूँ. हजुरवाट पनि निमकहरामि भयाका मानिस कैल्हे पनि नराण्याजावस् निमकहरामको केहि प्रतित हुदैन. ऐल्हे ता हजुरवाट जगाजमिन रूपैया वकसनुहोला बसुंला हजुरले भन्दा छन डेरै अकालि दियो भन्या फेरि उसैतर्फ जाउला एस्तो निमकहराम गन्या सेवक दुष पाउछ. यस्ता सेवक संग्रह गन्या सामिदको पनि विग्रन्छ. हामि ता जसको निमक षयाको छ उसका निमित्त जिउ धन सर्वस्व भया पनि सहनु छ निमक छोडि कदाचित् अकालिफ जानु छैन भनि विन्ति गर्दा श्री बादशाह अति प्रसन्न भै तिमीहरू वडा निमषका सोका रह्याछौ बुद्धिमान रह्याछौ तिम्नो राजाको मुलुक पनि ठूलै होला भन्या जस्तो लाग्छ कत्रो मुलुक छ भनि हुकुम भयो र बाह्र हजार छ भनि विन्ति गन्या. मुलुक ता सानु रह्याछ भनि श्री बादशाहवाट हुकुम हुदा ब्राह्मण क्षत्रिय आदि तेलि धोविपर्यन्त बाह्र बाह्र हजार हुनाले बाह्र हजारिया कहलायाका छन् भनि विन्ति गर्दा उसो भया ता ठुलो मुलुक रहेछ भनि श्री बादशाहवाट हुकुम भयो र तिमीहरू क्या काममा आयाथ्यौ भनि सोद्धा सिसोदिया श्री राणाजी महाराजा पहाडमा पाउलागनु भै श्री महाराज हुनुभयाको छ तसर्थ श्रीगोर्षेश्वर

महाराजवाट हुकुम भै चित्तौरगढमा रह्याका श्रीराणाजी महाराजको प्रशस्ति कुन हो हामि पहाडमा आई राजा मयाका छौ. हात्रो प्रशस्ति कस्तो हो श्रीबादशाहका हजुरमा जाइ विन्ति गरि श्री बादशाहका मुहारवाट निकासो गरि ल्याउ भनि हुकुम भयो र हामि आयाको हो भनि विन्ति गन्या र सिसौतिया श्रीराणाजी महाराजवाट पायाको प्रशस्ति पनि नजर गराया र श्रीबादशाहवाट पण्डितहरू वोलाई राणाजी महाराजवाट भयाको प्रशस्तिमा अगाडि मुहोडातर्फ फेर्न लगाउनुभयो "गिरिराजचक्रचूडामणि" येति मात्रै फेर्नाले हुन्छ भनि पण्डितहरूले विन्ति गन्या र यहि प्रशस्तिले श्रीबादशाहवाट "स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावलि विराजमानमानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीगद्रामसाहदेवानां सदा समरविजयिनाम्" षलितापत्र लेषि सरसौगात तयार गरि वकिलहरूलाई षिल्लत बक्सि बिदा वकसनुभयो.

डिल्लीदेषिन् हिड्या पाहाडमा उत्रि अधि आयाका मानिसहरूसित भेट भै सव जना जम्मा भै गोर्षा आइपुक्या र श्रीमहाराजा रामसाहका हजुरमा दाषिल भै दर्शन गन्या. सिसौतिया श्रीराणाजी महाराजसित कुलदेवता इनै हुनु भन्या निश्चय गरि ल्यायाको विस्तार श्रीबादशाहलाई रिफाई प्रशस्ति ल्यायाको विस्तार अरु राजारजौटाहरूसित को पनि हालसुरथ सव विस्तार विन्ति गन्या. श्री ५ महाराजा रामसाहवाट वडा हर्षपूर्वकले तिमीहरूलाई जानि कन छथर तुल्यायाछु भनि हुकुम भयो र तहादेषिन् कचहरिको मर्यादा हुकुम भयो. श्रीमहाराजावाट फलाना भनि हुकुम हुदा महाराजाधिराज भनि विन्ति गर्नु, साहेव चौतराले फलाना भनि मर्जी हुदामा गरिप्रवर वन्दिनिअबाज भनि विन्ति गर्नु. बाबु, टाढाका भैयाद गोतियालाई साहेवसंम भनि विन्ति गर्नु. काजी सरदार भरभारदार भयाका ब्राह्मण षस मगर आदिहरूलाई देवान काजी मुषिया जिउ जिकारि आज्ञा भनि बोलनु. महाराजाका नजिक सनहेका मान्या चौतरिया साहेवले सलाम गर्दा गादिमा राज भयाका वेलामा श्रीमहाराजावाट एक सलाम फिराईवकसनु अन्यत्र ता दुई सलाम फिराईवकसनु आपना भातभान्साका नगिचका चौतरिया काका बाज्या बाज्यू पन्याका रानीहरूलाई त श्रीमहाराजा श्रीमहारानीले पनि ढोगभेट गर्नु. श्रीमहाराजाका हजुरमा छदामा साहेव चौतरिया पाइ

लाम्बुभयो भन्या श्रीमहाराजासित विन्ति गरि वक्साई आसीवाँद सलाम गर्नु. श्रीगुरुलाई श्रीमहाराजाले दर्शन सन्ध्या बेलामा छ भन्या सबैले गुरुलाई दर्शन गर्नु अधिपछि ता विन्ति गरि वक्साई गुरुलाई दर्शन गर्नु. अरूले श्री ५ महाराजाका अगाडिमा बाबु बाज्या आया पनि ढोगभेट नगर्नु. श्रीमहाराजाले केही काम हुकुम हुदामा पछि पछि हृष्टि श्रीमहाराजाका अदृष्ट भयापछि पिठ फिराइ जानु. नजर परिन्ज्याल आफनो पीठ नजर नगराउनु. कचहरिमा मोचताउ पनि नदिनु. उपरखुट्टि पनि नलाउनु, नशीचका भाई चौत्तरियालाई दाहिनातरफ चारपाटघामा. गुरुलाई अगाडिका चारपाटघामा. आफना भाइ काजी भयाकालाई बायातरफ चारपाटघामा वसाइदिनु. ब्राह्मण षस मगर अरु काजी भयाका छन् भन्या पाका बुढाहरूले हुकुमले बसनु जवान आलाकाचाले ता खडै रहनु. बुढापाकाले ता अरु भलादमिले पनि हुकुमले बसनु. श्री ५ महाराजा कचहरिमा एकलै विराजमान भयाका बेलामा द्वान्या नसाधि काजिले पनि नजानु द्वान्या मान खानजादले मात्र षानु. कचहरीको सकल मर्यादा एस्तै तरहले वाधिवक्सनुभयो.

तहाँदेषिन् श्रीसाहेबज्यू पनि पैदा हुनुभयो. बडा हर्ष-पूर्वकले ब्राह्मणहरू निमंत्रण गरि यज्ञादि गरि नामकरण भै श्रीडम्बरसाह नाम राषनुभयो. तहाँदेषिन् उप्रान्त कोहि एक दिनमा श्रीगोरषनाथबाट लषन थापा सिद्धलाई श्रीरामसाहको सहाय गन्यास भनि आज्ञा भयाको हुनाले श्री ५ महाराजा रामसाहका कचहरिमा लषन थापा आइ आफनो सिध्याइ प्रकाश गराउनुको निमित्त अकस्मात् उसै लषन थापा हास्या र श्री ५ महाराजा रामसाहबाट किन हासिस् लषन थापा भनि हुकुम भयो र उसै आल्याटाल्या गर्न लाग्या र त्यो हास्याको क्या कारणले हो विन्ति नगरि हुदैन भनि फेरि हुकुम हुदा लषन थापाले ऐल्हे पाल्पाका श्रीराजाका कचहरिमा नाच हुन लाग्याको थियो र त्यो नाचन्या पत्रिको सारी षुसक्यो र कचहरिमा रहन्या सबै हास्या र म पनि हास्याको हुं भनि विन्ति गन्या र यहां बसिकन पाल्पाको कचहरिको कुरो कसो गरि देषि हास्याको भनि हुकुम हुदा यो वात तहकित हो भनि विन्ति गन्या बुळ्याजावस्, यो कुरा त बुळनुपछै भनि उहि दिनको षडि बेला वषतमा तहां कसो भयाको हो भनि षत लेषि षठाउनुभयो र उस दिन उस वषतमा लषन थापा उहि रह्याछन्. लषन थापाले जो विन्ति गन्याको साचो

रहेछ उतर आयो. फेरि अर्का दिन लषन थापा कचहरिमा थिया उसै अकस्मात् लषन थापा उठघा र आफुले ओढचाको षाष्टो निचोर्न लाग्या. चिसो भयाको षाष्टो निचोरियो. पानी निकालियो र श्री ५ महाराजलाई पनि अरु कचहरिका भरभारदार सब मानिसहरूलाई बडो आश्चर्य भयो र श्री ५ महाराजा रामसाहबाट हुकुम भयो. यहि वस्याका थियो क्या कारणले तिम्रा लुगा भिज्या र निचोर्न्यो भनि हुकुम हुदा ऐले कृष्णागण्डकीमा डुंगा बुडयो न पनि डुंगामा थिया अरु मानिस पनि थिया सबै जना बुडघा र उनलाई षाषामा ठिकदा मेरा लुगा भिज्याका हुन् भनि विन्ति गन्या र यो पनि निश्चय गर्नु पछै भनि उस दिनको बेला षडि लेषिषठाउदा कृष्णागण्डकीमा रहन्या मानिस षटवारहरूले एस दिन एहि बेलामा डुंगा बुडि मानिस बुडघा र लषन थापाले बुडघाका मानिसहरूलाई षाषामा उतान्याथ्या भन्या अर्जि आयो र नजर भै साचो रहेछ. ई ता सामान्य पुरुष रहेनछन्. सिद्ध पुरुष रह्याछन् भनि चित्तले ठहराइ लषन थापालाई एकान्तमा लुगि बडा स्नेहपूर्वकले गरि तिमि ता बडा सिद्ध पुरुष रह्याछौ. तिमि कस्तरहले एस्ता सिद्ध भयाका हो भनि हुकुम भयो र लषन थापाले म ता अरु मनुष्य जस्ता छन् तस्तै छु ममा ता केहि छैन भनि ढेरै तरहसित छलछाम गरि विन्ति गन्या र तिमि यस्ता बडा सिद्ध पुरुष भैकन छलछाम गर्नु योग्य छैन बडा करुणापूर्वकले मैले गन्याको प्रश्नको उत्तर तिम्रा मुषारविन्दले श्रवण गराउ भनि श्री ५ महाराज रामसाहबाट हुकुम भयो र वाहादेषिन् सिद्ध पुरुष लषन थापाले निष्केवल भै पूर्ववृत्तान्तले विस्तार श्रवण गराउन लाग्या. अधि आफुलाई श्रीगोरक्षनाथबाट प्रसाद पाइ सिद्ध भयाको श्री ५ महाराजा रामसाहलाई सहाय गन्यास् भनि आज्ञा भयाको बृतान्त सब विस्तार गन्या र श्री ५ महाराज रामसाह बहुत हर्ष मानि सिद्ध लषन थापासित मलाई नेपालको मनसुवा छ नेपालको भोग हवस् भनि हुकुम हुदा नेपालको भोग ता हुन्याछ हजुरलाई छैन हजुरका सन्तानलाई हुन्याछ. तर यो कुरा मसंग किन हुकुम हुन्छ. हजुरका श्रीमहारानी साक्षात् श्रीदेवीको अवतार हुनुहुन्छ वांहि हुकुम हवस् भनि लषन थापा सिद्धले विस्तार गर्दा श्री ५ महाराज रामसाहबाट मेरा महारानी त्यस्ता भया म केहि थाहा पाउन्या हु मलाई केहि थाहा छैन तिम्रो ता एक पटक हासदा र एक पटक लुगा निचोर्नमा केहि थाहा पाजा वाहां ता ब्रान्दिन्

लिमिले कसों गरि जान्यो यस कुराको विस्तार गर भनि हुकुम हुदा सिद्ध लषन थापाले विस्तार श्रवण गराउन लाग्यो। श्रीदेवी महारानीका मुषारविन्दवाट सुन्याको केहि देण्याको म विन्ति गछु श्रवण भयाजावस, पैलहे श्रीगोरषनाथको र श्रीदेवी महारानीको वातचित भयाको विस्तार गर्छु केहि एक दिनमा श्रीमहारानीले हजुरलाई ज्युनार गराउनालाइ भुजा रचि टक्याइ अरु तर्कारी टक्याउनुलाइ अरु सरजाम लिन अरुतर्फ मुहार फिराइ सरजाम लि टक्याउन फिर्दामा ता भुजा तिहुन तर्कारी टक्याको सब थलिया कंचौरा षालि भयाको नजर भयो र अरे कसो भयो बयाले षायो यहां ता कोहि आयाको छैन मैले विस्व्या कि भनि फेरि भुजा रचि टक्याउनुभयो। फेरि उस्तै भयो र क्या भयो यस्तो भनि आफुले आत्मज्ञानले विचार गर्दा श्रीगोरषनाथवाट भोजन गन्याको ठहराइ फेरि भुजा रचि कर्तैतर्फ मुहार नफिराइ सामने नजर भइ जिउनारको सबै सरजाम टक्याउनुभयो। श्रीगोरषनाथको जो स्वरूप हो सो स्वरूप प्रत्यक्ष हुदा श्रीमहारानीवाट मलाई यस्तो छल किन गर्नुपर्दो। मलाई यो कुरो चाहिन्छ भनि आज्ञा भया जो वस्तु भन्यो सो वस्तु दाषिल गन्या थियां भनि हुकुम गर्नुहुदा श्रीगोरषनाथवाट षानु लाउनु दिनु लिनु भन्या हामिलाइ यो व्यवहार ता केहि थिएन। एउटा छल नगरि संवाद हुदै भनि छल गन्याको हो क्या अर्थको संवाद भन्या मनुष्यको जन्म भयाको छ। मनुष्य हुं भन्या नठहरियाजावस् केवल श्रीकाली श्रीलक्ष्मी दुवैको अंशाले यहांको अवतार भयाको छ तसर्थ आफ्नो अंशा अवतार संखाउन मात्रै आयाको हुं संखायाको क्या निमित्त भन्या श्रीब्रह्मसाहलाइ मैले आसिर्वाद दियाको जो छ, त्यो चाडो फलित हवस् भनि मजि गर्नु हुदा श्रीईश्वरी महारानीवाट तहां श्रीशिव आफैआफ साक्षात् शिवको अवतार हुनुहुन्छ। ताहाको वरदान कूटो हुन्याछैन साफल्यै हुन्याछ। फेरि मवाट क्या भन्नुपन्यो भनि श्रीदेवी महारानीवाट हुकुम हुदा श्री गोरषनाथवाट फेरि आज्ञा गर्न लाग्नुभयो मैले दियाको वर कूटो हुन्याछैन सत्यै हुन्याछ। तथापि सकल जगत् संसारमा देहधारि जति ज्यावन्त छन्, ति भया अरु श्री देवताहरू जो छन् उनका पनि सामर्थको अधिष्ठात्रीस्वरूप शक्तिलाई कहिन्छ। तसर्थ मेरो वरदानको पूर्ति तांहिवाट गर्नुपर्छ भनि श्रीगोरषनाथवाट आज्ञा गर्नुहुदा श्रीदेवी महारानीवाट २४ दिनपछि हामि सबै भेला भै मर्याड्दी

दरीदिका वेनीमा वातचित गरौला भनि हुकुम भयो र श्री गोरषनाथ आफ्नो स्वरूप छिपाइ अन्तरध्यान हुनुभएछ। यस्तो प्रवन्ध अधि भयाको रहेछ। पछि मलाई श्री गुरु गोरषनाथवाट दरीदी मर्याड्दीका वेनीमा श्री ५ महाराज रामसाहका रानि श्री देवी अरु देवता पनि म पनि ताहि भेला हुन्याछौं त पनि पूजा सरजाम लि ताहि आयास् भनि श्री गोरषनाथवाट आज्ञा हुदा श्री देवी महारानी पनि कस्तो स्वरूप गरि कस्तो तरहले वैहाउनुहुदो रहेछ भनि केहि अन्त्य पनि लिन्या तजविज चित्तमा ठहर्नाइ आफनु स्वरूप छपाई देवी सामर्थ्या हुन्याले मात्र देषियां गरि पटांगिनीमा आइरह्याको थियां। श्री देवी महारानीको वैहाउन्या वषत भएछ र वहांका गण रहेछौं मैले ता केटी जस्ता मान्या परमेश्वरीको अन्त लिन षोष्याको ता मलाई उस घडिमा मोह भयो। वहादेषिन् केटी जस्ता उ आएर कसको अन्त लिन हो आफनु स्वरूप छिपाई विध्याई देषियांको भनि ललकारदा स्वप्नादेषिन् जमिया जस्तो भयो र हेर्छु त केटी पनि नाहि कोहि पनि नाहि। त्यस्तो देषदा परमेश्वरीलाई मन वचनले हेईश्वरि मैले हजुरको अन्त्य लिन जानिन, श्री गुरु गोरषनाथवाट त पनि पूजाको सरजाम लि दरीदि मर्याड्दीका वेनीमा आयास् भनि आज्ञा भयाको थियो र आयाको हुं। मेरो अपराध क्षमा गन्याजावस् भनि दण्डवत् प्रणाम गन्यापछि दरीदिका ढोकादेषि एक पुरुष निकल्थो पछिवाट दिव्य अतिसुन्दर एक स्त्री निस्कदामा एस्तो सुन्दर स्त्री ता याहा कहिले पनि देषिमथ्यां भनि मनमा धस्तो चिन्तना हुदा जुन काममा म थियांको थिया उ काम पनि विस्व्या अधिको श्री गोरषनाथको दर्शन नपाउदैको अतिमूढ बुद्धि जुन थियो सो बुद्धिले ढोक्या जस्तो हुदा इ महारानी त कस्का पछि गइन् यो पुरुष कुन हो। त्यसैलाई काटिदिउ र षामिदको सांफो यस्तै भन्या होला भन्या मनमा ठहराइ तरवार क्रिक हातमा लि पछि लाग्यां र दौडि गै भेटदामा ता उइ पुरुष सिंह भयो र उहि सिंहमा श्री ईश्वरी महारानी सवार हुनुभयो। मैले त्यस्तो देषदामा यस्तो क्या कल्पना गन्यां भनि हात जोडि षडा भयां र हामि जस्ता पाजिले सिद्ध भयो भनि सेषि गर्नु यो व्यर्थ रहेछ हजुरको अन्त लिन षोजन्या भयाको मेरो अभिप्राय बुद्धि मायाको छल दुई वषत हुदा मलाई भयाको दिव्य ज्ञान लोपै भया जस्तो भयो सिध्याइको पनि कोहि ठेगाना भएन तसर्थ हेईश्वरि ब्रह्मादि इद्रादि देवताहरू पनि हजुरको माया बुद्धि सकदैन् भनि साष्टांग दण्डवत् गरि धुत

सरहसित बक्सार्ई क्षमापन गराया र श्री देवी महारानीबाट तं पनि अधि लाग हिंड भनि हुकुम भयो र अधि अधि लागि गत्रा. जादा वेनिमा पुक्याफछि श्री गुरु गोरषनाथ-प्रभृति सत्तल देवताको समागम तहां भइरह्याको रहेछ. उस्ता वपतमा श्री गुरु गोरक्षनाथबाट लषन थापा तैले ल्यायाको सामग्रीले यस्तो विधानसंग पूजा गर भनि सिकाइवक्सनुभयो र सोहि विधिले गरि अरू देवताहरूको पनि पूजा गन्यां. विशेष वडा विधानले गरि श्री ईश्वरी महारानीको पूजा हुदा श्री ईश्वरी महारानी प्रसन्न भै क्या निमित्त तैले पूजा गन्याको हो भनि हुकुम हुदा श्री ५ महा-राज द्रव्यसाहलाई श्री गुरु गोरक्षनाथबाट जुन प्रवन्धसित वरदान बक्सनुभयाको थियो यस्ता प्रवन्धले जय हुन्या छ भनि हुकुम भयाजावस् भनि मैले विन्ति गन्यां र तहांदेषिन् श्री ईश्वरी महारानीबाट वेस विन्ति गरिस् त्यो संयोग पनि तैले पाइस्. जस्ता तरहले दिनुपर्न्या हो सो तरहसित वरदान दिउला भनि हुकुम भयो र तहांदेषिन् फेरि श्रीमनः कामना देवी जो हुन् सो मै हूं. आजदेषि मेरो पूजा सदा-सर्वदा तैले तेरा सन्तान दरमन्तानले गर्नु भनि हुकुम भयो. वहांदेषि श्री गुरु गोरक्षनाथबाट पनि मैले दियाको वरदान ताहिबाट चाडै पूति भयाजावस् भनि आज्ञा हुदा श्रीदेवी महारानीले पनि हजुरबाट बक्सनुभयाको वरदानको पूति म गरुला भनि हुकुम भयो र श्री गुरु गोरक्षनाथ अन्तरध्यान हुनुभयो. अरू अरू श्री देवताहरू पनि आफना आफना स्थानमा गया. श्रीदेवी महारानी सिंहका सवार भै दरवारमा पाउलागनुभयो. वहां दरवारमा भित्रिनुभयापछि म पनि आफना घर गयां. यो वर्षदिनअधि भयाको कुरा मैले विन्ति गन्यां. आजकाल पनि पर्व पर्वमा कैल्हे श्री काशी कैल्हे श्री विन्ध्यवासिनी कैल्हे अरू वडा वडा पीठमा सिंहका सवार भै पाउलागनुहुन्छ म पनि पाउरषवारि. जान्छु भनि विन्ति गर्दा श्री महाराज रामसाहले हुकुम गर्नु भयो. म पनि कस्ता तरहले भेट पाउला सो उपदेश मलाई गर भनि हुकुम भयो र सिद्ध लषन थापाले विन्ति गन्या ८।१।१४ का रात्रिमा ४।५ घडि रात्री वाकी छदामा हजुर सुकुला-देषि जागु हुनु भै श्री देवी महारानीका गातमा बाहुलि लाउनुहोला र गात चिसो भयाको होला. तेसै वषतमा पनि हजुरबाट तिमि मसंगै सयन गन्याकि छौ तिम्रो अंग चिसो मेरो अंग तातो क्या कारणले हो भनि हुकुम होवस् र मेरो अंग पनि तातै छ भनि हुकुम हुन्यावित्तिकै तातो हवैजाला. तेति हजुरले परीक्षा गन्याजावस् भनि विन्ति गन्या र फेरि

आजका दुइ महिनापछि भौमाष्टमी पन्थाछ त्यस दिनमा श्री देवी महारानीको साविक कै वडो पूजा हुन्याछ पाउलागनु-हुन्याछ. त्यस दिनका रात्रीमा हजुर सुकुलादेपि प्रहर रात वाकि छदामा जागु भै बाहिर पटागिनीमा पाउलागनुभै रहनुहोला र प्रहर रात वाकि छदामा श्री काशी पुकि हामी यहां आइपुकन्याछौं. सिंहका सवार भै श्री देवी महारानी-लाई पाउलागनुभयाको नजर होला र को हो यो भनि पक्रन तयार हुनुहोला र त्यस वेलामा श्री देवी महारानी वडो नजर भई सुन्दर सुन्दर वाणिले गरी हजुरका पाउमा पर्न आउनुहुन्याछ त्यस वेलामा गुरु श्री गोरक्षनाथ पनि ताहि प्रकट हुनुहुन्याछ जो जो वरदानको इच्छा छ त्यसै वषतमा विन्ति गर्नुहोला भनि सिद्ध लषन थापाले विन्ति गन्या र श्री ५ महाराज रामसाह वडा आनन्दसित विरा-जमान हुनुभयो. ताहांदेषिन् जति जति परीक्षा विन्ति गन्याथ्या विचार गर्नुभयो ठिक पाउनुभयो. जउन दिनको कुरा विन्ति गन्याथ्या उस दिन आइपुग्यो र उस रात्रीमा प्रहर एक रात्री वाकि छदामा श्री ५ महाराज रामसाह बाहिर पटागिनीमा पाउलागनुभै रहनुभयो. तेसै वेलामा श्री देवी महारानी काशी पुकि फेरि पटागिनीमा आइपुग-नुभयो र श्री ५ महाराज रामसाहले सिंहका सवार भयाकी तडातड आउदी यस्ती नजर हुदा को होस् भनि पक्रन तयार हुदा श्री ईश्वरी महारानी वडा नजर भै सुन्दर सितल वाणि गरि पाउ पर्न लागनुभयो. श्री ५ महाराज रामसाहले मेरो पाउ पर्न पर्न मेरो ता रानी भै जन्म मात्रै लियाको रहेछ तिमि ता साक्षत् ईश्वरीको अवतार रह्याछौ तसर्थ मेरो मेरा सन्तानको कस्ता तरहले कल्याणवृद्धि हुन्या हो सो तरहको वरदान हवस् भनि हुकुम भयाको थियो. त्यसै वषतमा श्री गुरु गोरषनाथ पनि प्रकट हुनुभयो. श्री गुरु गोरषनाथ लषन थापा सिद्ध दुवै जना भै श्री ५ महाराज रामसाहको जस्ता तरहले जय हुन्छ सो पाठको वरदान बक्सयाजावस् भनि विन्ति गर्दा श्री देवी महारानीबाट श्री ५ महाराज रामसाहलाई हजुरदेषि ७ तौ राजालाई नेपालको भोग होला हजुरका मेरा सन्तानलाई पूर्वदिसा पश्चिमदिसामा संग्राम गर्दा हाम्रा सन्तानको जय होला उत्तर दक्षिणतिर ज्यादा मनसुवा नगनु उत्तर दिसा घा गर्नले जय होला भनि श्री देवी महारानीबाट वरदान बक्सनुभयापछि फेरि श्री गुरु गोरक्षनाथबाट म फेरि वरदान दिनु भनि तिम्रा सन्तानको डिल्ली नगरा वजोस् भनि मजि गर्नु भयो र आफना रानी श्री गुरु गोरक्षनाथबाट वरदान पाइ अति हर्ष

हुनुभयो. सिद्ध लषन थापा पनि विदा भै आफना घर गया. श्री ५ महाराजा श्री ५ महारानी भित्री हुनुभयो.

तहांदेषिन् चौबिसि वाइसि राजाहरूका मुलुकमा वडा वडा गाह्ला गाह्ला ऋगडा पन्या वहां कसैले छिन्न सव्यानन् तत्र गोर्षा श्री ५ महाराजा रामसाहका कचहरमा जाउ भनि ऋगडिया जोडि पठाइदिन लाग्या ऋगडियाको चित्त बुझाइ संवको चित्त बुझाइ ऋगडा तोडिबक्सनुहुदा "विद्या हराया काशी जानु, निसाफ हराया गोर्षा जानु" भन्या बोलिको निसाना जो छ त्यो पनि श्री ५ महाराजा रामसाहदेषिन् चल्दो भयो. वहांदेषिन् श्री ५ महाराजा रामसाहलाई मुलुक ता अति सानु भयो लडाई पनि गन्याहो मुलुक पनि वडाउत्या हो भन्या मनसुवा भयो र सकल भारा पंच राषि मतजत वातचित्त सल्लाहा गरि लडाइको उद्योग चल्दो भयो. तेस्तै वषतमा देशदेषिन् कोहि १ रजपूत आयो. वाना वनेटि वाक पट्टा छुरि विछुवा फरि गतका कटारको हात धना सकल इलममा कुशल भयाको रहेछ. तसलाई वर्ष दिन राषि श्री ५ महाराजा रामसाहले सकल इलम सिक्कि तयार हुनुभयो. ताहांदेषिन् मळुवासित तसल्ल गर्न लागनुभयो. लिगलिग श्री ५ महाराजा द्रव्यसाहले सर गर्नुभै गोर्षा पाबलागनुभयाको हुनाले कायमै थियो. जता लिगलिग उतै हर्मि पनि कायमै थियो. अरु थुम त अधि भन्या लमजुङ मान्दा रह्याछन् पछि ता केहि वर्ष कसैलाई पनि नमानि ठाडै रह्याका रह्याछन्. श्री ५ महाराजा रामसाहवाट जाचवुछ गर्दामा तसल्ल गर्दामा ता कतै पनि नमानि रह्याका रह्याछन् भनि मानिस पठाइ तसल्ल गर्दामा ताहांका सब भला मानिसले राजा नमानि हुंदैन तसअर्थ हामिले गोर्षैलाई मान्या हो भनि ठहराया र गोर्षैलाई माझ आया र थुमको लगापात छुटघाइ एस थुमको लगापात एति. एति साधभिन्नको फलानु थुम एस्तै एस्तै तरहसित थुम थुम छुटघाइवक्सनुभयो. लिगलिग थुम १ हर्मि थुम १ लकाङ थुम १ मिकोट थुम १ देउरालि थुम १ धुवाकोट थुम १ च्याङलि थुम १ ई सात थुममा पजनी गरि दान्या उमरा मान वविस फलाना थुमका दान्या उमराले हाम्रा काम पर्दामा एति षुढा एति वल तयारि सामेल हुनु भन्या थुम थुममाफिकको पजनी भयापछि आज र आफना आफना थुममा जाइ गडि भयाको थुममा गडि बलियो गरि कुन्हु गडि नभयाको थुममा आडपयाड बलियो गरि कुन्हु भनि हुकुम भयो र दान्या उमराहरू आफना आफना थुममा गै कुन्हु लाग्या. एस्तै तरहसित मळुवा सर भयो वहांदेषिन्

छथरलाई श्री ५ महाराजा रामसाहले तिमिहरूले डिल्ली गै आठ हजारको मुलुकलाई बाह्र हजार भनि वादशाहसित बोल्याको कुरा पनि दैवले पुन्याइदिया. बाह्र हजारको मुलुक भयो भनि हुकुम हुदा छथरले हामिले बोल्याको ता बाह्र बाह्र हजार सबै जात छन् भन्या यस्तो बोल्याको हो यो वचन दैवले थामिदिया पो हाम्रो मनोरथ पूर्ण हुन्या थियो. भनि विन्ति गन्या र वाहादेषिन् मळुवासित तसल्ला गर्दा सहजै हात आयो. मळुवालिहरू गोर्षै माझ लाग्या गोर्षैले अम्बल गन्या भनि लमजुङका राजाले थाहा पाया र अरु राजाहरूसित पनि मद्दत गरि भारि लस्कर तयार गरि लडाजि गर्न निमित्त आया. तिन मुख गन्या. एक मुख लिगलिगका मोहोडा गरि आयो. लिगलिगमा घेरा दि चढाउ गर्न लाग्यो. एक मुख च्याङलिको मोहोडा गरि ठाउं ठाउंमा घेरा दि तयार भयो. मिकोट एक मुख गरि आयो. मिकोटमा चढाउ गन्यो. लकाङमा घेरा दियो. लडाइ हुन लाग्याको थियो. यहां दर्वारमा त्यस वषतमा श्री ५ महाराजा रामसाहले वैरि को बल पनि ढेरै ठूलो थुम थुममा चढाउ गर्दै आयो अब कसो हुन्छ भन्या चिन्तना मनमा भया र ताहांदेषिन् आफना श्री ५ महारानीसित केहि हुकुम गर्न लागनुभयो. त्यो लमजुङका राजाले हाम्रा जिज्युबुबालाई पनि बहुत दुष दियो. बुबालाई पनि बहुत दुष दिदै रह्यो. आज हामिलाइ ता झन आफना बलले पुकेन भनि अरु राजाहरूसित सल्लाह गरि बल मागि भारी लस्कर गरि लडाइ गर्न आयो. उसको बल भन्या ढेरै हाम्रो बल भन्या थोरै अब वडो कठिन वेला पन्यो कसो होला भनि हुकुम हुदा श्री ५ महारानीवाट यसमा केहि सन्देह नमान्नुहोला हाम्रा उपर दैव सनाथै छन् उसमा पनि जसले धर्ममा चुकदैन उसलाई ता कसै पनि दैव कर्ण राख्दछन्. तस्मात् लमजुङया ता धर्ममा चुन्याका छन् कस्तै बल लि आउनन् तापनि ई हान्याछन् हामिलाइ जित्न कदाचित् सकन्याछैनन् भनि श्री ५ महारानीवाट विन्ति गर्दा श्री ५ महाराजा रामसाहवाट आफना हृदयले श्री ५ महारानीको सामर्थ्य बुकधाको हुनाले वडा हर्षले आनन्दसित विराजमान भै रहनुभयो. वहां लकाङको लडाइमा पनि बाहुमा षड्ग लियाको एक कन्या र फटिकको दर्लन लगायाका गेहवा बस्त्र पन्याका एक योगी ई दुइ जना अधि लाग्दामा गोर्षाका सिपाहि सब लस्करले वैरि को भय कति नमानि अब कस्तै लस्कर करोडौं फौज आया पनि काटि काटि फत्य गरीला. हाम्रा अगाडि को षपन सकलां भन्या यस्तो रणशूर चढ्यो

र भारि लडाइ हुन लाग्यो. गोर्षाका सिपाहिले हान्याको मर्मस्थान भेदन हुन्या. जहां लाग्यो वहां पार हुन्या. यस्तो हुन लाग्यो उनलाई काफन्याइ हुन लाग्यो र उनले हान्याको ता मुष्य बल गन्या. लाग्ये तापनि साह्रो चोट नहुन्या. कपडा मात्र छिचोलन्या अथवा ताहादेपिन् साह्रो भयो भन्या छाला मात्र छेडन्या यस्तो हुदा गोर्षाका सिपाहिको ज्यादा मनसुवा बढ्यो र पचास जवान नांभी पुडा हातसा लि गढीदेपिन् वेडाइ कडाका वैरिका गोलमा गइ कमाकम मार्न लाग्यो. जस्तो स्याल मृगको लस्करमा सिंह फिर्दछ तस्तै ति पचाम जवान फिर्न लाग्यो. तिनिहरूले गर्धनमा हाति जव शिर गिइयो तव कस्तो शोभा भयो भन्या इन्द्रका वज्रले पर्वतमा हान्दामा पर्वतको शिखर गिर्दामा जस्तो शोभा हुन्छ तस्तो शोभा हुन लाग्यो. ति पचास जवानले तेस्ता तरहसित मार्न लाग्योको देपतामा अरु सिपाहि पनि गढीदेपिन् वेडाइ सबै कमाकम हात लाग्यो. कोहि तरवारले हान्छन् कोहि खुकुरिले हान्छन् कोहि धनुले हान्छन् ति कांड वैरिका शरीरमा कस्ता तरहेले प्रवेश हुन्छन् भन्या जस्तो सर्पले आपत्ता विवरमा चाडै निःशंक भै प्रवेश गर्छ तस्तै तरहसित कांड प्रवेश गर्न लाग्यो. पत्थर जो सार्छन् उनले पनि कसैको शिर फोड्यो कसैको पाउ तोड्यो तस्तै तरहसित लडाइ हुदा हुदामा लकाडदेपि काटि कदल गरि वैरि धपायो. अरु थुममा पनि काट्दै धपाउदै गरि मस्त्यादी पार गसायो. तस्ता वषतमा गोर्षाका सर्दार सिपाहिको कस्तो शोभा भयो भन्या जस्तो मेघले ढाक्याका श्री सूर्यलाई वायुले मेघ फाटि प्रकाशमान भयाका श्री सूर्यको जो शोभा हुन्छ सो शोभा पाउदाभयो. ताहादेपिन् ति छथरप्रभृति सर्दार उभर सिपाही सब दर्भरमा आई श्री ५ महाराजा रामसाह्लाई प्रसाद पाति चढाई आशीर्वाद कुणस सेवा लायो. श्री ५ महाराज रामसाह्लाट वडा हर्षले श्री ५ महाराजीका हजुरमा प्रसाद पाति चह्लाउनु भनि हुकुम भयो र छथरप्रभृति जो भित्रिया मानिसहरू श्री ५ महाराजीका हजुरमा गई प्रसाद पाति चढाई दर्शन गन्या. श्री ५ महाराज श्री ५ महाराजीबाट ति छथरप्रभृति भारादार सिपाहीहरूलाई पिल्लत इनाम वक्सनुभयो.

ताहादेपिन् गोर्षातरफ लमजुङ्ग्याले केहे पनि श्री ५ महाराजा रामसाह्ला पालासंम मनसुवा गर्न सकयानन्. बारपाकमा मात्र चाग्या सुर्तानसित लमजुङ्ग्या राजाले हामिले अरु राजा समेत उठाइ गोर्षा हात गयथ्युं गोर्षाका प्रतापले दाकलामा हात्रो केहि लागेन. तसर्थ तिमिहरूलाई

पनि दुष दिन्यैछन्. आफु बलियो हुन्या पाठ जस्ता तरहेले हुन्छ जो पाठ गरि हुन्छ सो पाठ गर भनि यस्ता यस्ता तरहसित वारंवार मानिस पठाई चाग्या सुर्तानलाई चमकाउन्या पठ गर्न लाग्यो. वाहादेपिन् चाग्या सुर्तानले पनि लमजुङ्ग्या मानिस पठाइ वातचित हुदा लमजुङ्ग्या राजाले तिमिहरूसित वातचित आउनुजानु पनि छ. तिमिहरू नमिचमा पनि छौ. तसर्थ गोर्षासा मानिस पठाई थाहां राखि उनको छिचलो पातलो पग्याको वेला वषत बुझी छलले बलले जस्ता पाठले हुन्छ सो पाठसित गोर्षा हान्या पाठ गर गोर्षा बढत लाग्यो. आज नहान्या पछि तिमिलाइ पनि राषन्याछेन. हामिलाई पति राषन्याछेन भनि कपट मद्दत दि जस्तो गरि हुन्छ सक्यासंम गोर्षे उडाउनु भयन भन्या पनि श्री ५ महाराज रामसाह्लाई मान्या पाठ गर भनि लमजुङ्ग्याले सल्लाह दिया र चाग्या सुर्तानका मानिस आइ चाग्या सुर्तानसित विस्तार गन्या र चाग्या सुर्तानले पनि आफना मानिस जान्या जान्या २।४ घलेहरूलाई तिमिहरूले गोर्षा श्री ५ महाराज रामसाह्ला हजुरमा गे वस्तु र उनको छिचलो पातलो पग्याको वषत बुकि हामिदेपि फुटि गयाका जस्तो पारि वषत वषतको समाचार लेषदै रहनु. हामि पनि १।२ पटक एक दुइ दिन विराइ मानिस पठाउदै रहला. तिमिहरूकै भाइभतिजा तिमिहरूलाई भेटन आया जस्तो पारि आउनु भनि सल्लाहा दि मानिस पठाया. उनै मान्छे श्री ५ महाराज रामसाह्लाका हजुरमा आई दर्शन गरि विन्ति गर्न लाग्यो. हात्रो राजाले हामिलाई विनिसापेमा बहुत दुष दिया. अन्यायले हात्रो धनमाल पनि लिया र हामिले सोको गर्दैमा हामिलाई यो हाल गरायापछि एस्ता लुलुकमा नवसुं भनि हजुरको थिति न्याय निसाफ सुनि ताहां गया हात्रो पाल्ना होला भनि हजुरमा आयाका हुं भनि विन्ति गन्या र आयाछौ वेस हो. ५।७ दिनपछि तिमिहरूको ठगाना होला भनि हुकुम भयो र डेराडण्डा गरि बस्या. वाहांपछि छथरप्रभृति सब भारा पांचहरू कचहरिमा भिया श्री ५ महाराज रामसाह्लाट ई भोटमा वस्या जाति. इनका एस्तो निसाफ छ भनि देश देशमा षोजि बुकि आफनो मतोजतो फुटि आफना जातदेपिन् अन्यत्रमा जान्या इनको यस्तो बेहोरा होइन. इनलाई ता कसैले चमकाइ उठायाको होला भन्या जस्तो पो मान्दछु भनि हुकुम हुदा छथरले वेस हुकुम भयो. विदेसि कोहि सेवक राषवामा ठेरै तजविजसित बुकि जाचि राषनु भन्छन् सोमाफिक गरि राषन्या लायेकका भया रहनु. राषन्या लायेकका नभय

जानन् भनि छ थरले विन्ति गर्की श्री ५ महाराज रामसाहले देस विन्ति गर्की. तिनिहरूको क्या डबल रहेछ बुझ्ना विचार गर्ना गर भनि हुकुम भयो र बुझ विचार गर्न लास्याका थिया. बेहि दिन भग्नापछि ति मानिसहरूले आपनु वेहोरा थाहा पायाहुन् भन्दा जस्तो मानि अब हामि पक्रियू ला भनि संक्षेपले आफ्ना राजालाई हामिलाई ता चिन्ना जस्तो मान्या याहाका मानिस बहुत चतुर र ह्याछन् क्या डबल गर्ना हो जो मजि भनि लेषि पठाया र चांग्या सुर्तानले तिभिहरू पनि ताहां तबस याहांवाट २०१०० मानिस पठायाका छन् सामेल हौ र वनमा सिकार तरल भ्यागुर षोञ्ज्या जस्तो भै वनमा पस. ११२ जना गोर्षा सहर दस्वा का नगीचमा गई वेपारि जस्तो भै माग्न्यै जस्तो भै राजाको हालसुरथ बुझ्नु र जत्र सिकार सयेल सपेटा होला तव तेस्तै औसर पारि राजालाई मारेर आउनु भनि पठाया. अति १००१२० जना मानिस पनि आया र वनमा पस्या. तेस्तै वेलासा एक दिन त श्री ५ महाराज रामसाहको पनि सिकारको मनसुवा भयो र वालुवावेसि-तरफ सिकारलाई पाउलागनुभयो. चांग्या सुर्तानका मानिसले थाहा पाया र जमा भै पैल्याउदै गया. सिकार बेलन्या ठाउमा पुग्नापछि फलानाले येतातिर बस्नु कति उता जानु भनि सिकारको तर्जुमा बाधि ठाउ ठाउ मानिस गमा. आफ्ना साथमा केटाहरू १०११२ जना मात्रै र ह्याका थिया. तस्तै वषतमा चांग्या सुर्तानले पठायाका डाकु वनवेपिन् निकल्या र धना काड लियाका घले गुरुङ जो थिया अलग अलग वडा वडा पापुरा भयाका येस्ता निकलि मानाको मनसुवा गर्दा एस्तो नजर हुदा श्री ५ महाराज रामसाहले पनि मैले इलम सिकारको काम लाउन्दा वेला ग्रेहि हो. क्षत्रियको धर्म प्रलि येहि हो. भनि तस वषतमा ब्रह्मो क्रडोर छार्कि गरि ढाल तरवार बाहुलिमा लि पट्टाको हाल चौको-होडा गरि फेर्न लागनुभयो र कांडले हास लाग्या. जति जति कांड आउछन् कति तरवारले काटिबक्सनुभयो कति कांड ढालले छेकिबक्सनुभयो. हुंगाले पनि हाल लाग्या हुंगा पनि ढालले छेकिबक्सनुभयो. तस्तै गरि जुड हुंदा हुंदा नजिकै भेटियाका तरवारले हानि कतिका पञ्जा कटिया कतिका नाक काटिया. कतिका बाहुलि गिन्या र उस वष-तमा कस्तो शोभा फाउनुभयो भन्दा जस्तो संसप्तकगणका विषमा अर्जुन फिर्दथ्य तस्तो शोभा फाउनुभयो. श्री ५ महाराज रामसाहका साथमा र ह्याका केटाहरू पनि ४१५

जना जोध पन्या ४१५ जना आफ्ना लस्करलाई गुहार लाउन गयाका उ लस्कर पनि तेस वषतमा सामेल भया र चांग्या सुर्तानका मानिसलाई काउन लाग्या र श्री ५ महाराज रामसाहले इनलाई अल्हे नमार पक्रन्या मात्रै गर भनि हुकुम भयो र सवैलाई पक्रन्या र तहांदेखिन् श्री ५ महाराज रामसाहवाट हुकुम गर्न लागनुभयो. ई त कि चोर हुन् कि हाप्ना शनु कसैले उठाइ भायाका हुन् चांग्या सुर्तानसित त हाप्ना बुबाज्यूवाट दोस्त वाध्याको हो. उ आफ्ना मनासि-वले कदाचित् तोङ्ग्याछैतन्. तसर्थ इनलाई पारषेर गर र आफ्ना मनासिवले आयाका डाकु र ह्याछन् कि अरु कसैले हाप्ना दोस्त फोर्तानिमित्त उचाली पठायाका र ह्याछन् सोध भनि छथरप्रभृति भारा पांचहरूलाई हुकुम भयो र सोधदा षोञ्जदा पारषेर गर्दा आफ्ना जिउ बचाउतानिमित्त कायेल भै लमजुग्याले चमकायाको सब वृत्तान्त वेहोरा विस्तार विन्ति गन्या र श्री ५ महाराज रामसाहवाट हुकुम भयो. अकलि षेड गर्दा एत्रो पाप ठानि यहाँसंम गन्यौ तापनि अकृ पनि दोस्त रहिन्ज्याल हामिले त दोस्त राषन्थेछौ फालन्या-छैतौ तिभिहरू क्या भन्छौ हामि हाप्ना राजासित गै जस्तो अघि दोस्त थियो अब पनि उस्तै दोस्त राषन्या पाठ भन्छौ भनि भन्छौ कि यो कुरो त हामि सकदैना भन्छौ भनि हुकुम हुदा यो कुरो हाप्ना राजासित गै अघि जस्तो दोस्त थियो अब पनि उस्तै दोस्त गराउला भनि विन्ति गन्या र छोडि-वनसनुभयो. ति चांग्या सुर्तानका मानिस जति बाच्यमाका थिया उ वासपाक गया र आपनु राजासित सब विस्तार गन्या र चांग्या सुर्तानले उस्तो परि आफ्ना प्रसफम बलले मानिस काटियाका सुन्दा ता भय पनि मान्या. उस्तो इगु दि आफुलाई मान्न आट्याका मानिस पक्रन्यापछि पनि अधिको दोस्त संकी अरु पनि दोस्तै राषन्या हो भनि छाड-दामा ता इ ता वडा दयावान् धर्मात्मा र ह्याछन् अर्काका कुरा सुनि षेडपछि लागि इनसंग दोस्त फालन आट्याको जानियेनछ भनि चांग्या सुर्तानले षत लेषि सल्लाहको मानिस पठायो. कस्तो पत लेषेछ भन्दा षेडाहाको षेड पनलि तेस्तो पर्न गयो. तहां वडा दयावान् धर्मात्मा महाराज हुनाले आफुलाई छल गरि मान्न आउन्त्यालाई पक्रन्यापछि पनि हिजोको दोस्त संकि छाडिबक्सनुभएछ. तसर्थ कसैको षेड पनि नलाग्या कसैले वजाउन पनि नसकन्या एस्तो बलियो दोस्त बाधिन्या हजुरको हाप्ना मित्यारि लाउं र परसंम वदिया होला भनि लेष्याको रहेछ र नजर भयो र श्री ५ महाराज रामसाहवाट छथरप्रभृति सब भारादार पांचहरू

राषि चांग्या सुतानले लेष्याको कुरो हुकुम भयो र विन्ति गर्ने लाग्यो। चांग्या सुतानको त बल लस्कर पनि ढेर छ जियका पनि बलिया छन् त्यसलाई एसे माने कठिन हुन्या थियो। तसल्ला आइ मित्यारि लाउ भनि विन्ति गरि पठाएछ। बहुत वेस कुरो विन्ति गरि पठाएछ। अब तेसलाई छल गरि माउला भनि विन्ति गन्या र श्री ५ महाराज रामसाहवाट परसंम ठहरन्या वेस कुरो लेष्याछौं। तसर्थ फलाना दिन तिमिहरू पनि हातहतियार नलि बालुवा-व्यासिमा आउ तिमि हामि सामेल भै मित्यारि लाउला भनि जबाफ पठाइवक्सनुभयो। तहांदेषि भोलि जानुछ भन्दा आजै गया र षुडा खुकुरी तरवार बालुवामा लुकाइ आया। जब जान्या दिन भयो सब जना सामेल भै एउटा मानिस चुहान भन्यालाई श्री ५ महाराज रामसाह जस्तो तुल्याई उसैलाई लि छथरप्रभृति सब भारादार पांचहरू आफनु तयारिसित श्री ५ महाराज रामसाहका हजुरमा सामेल भै दर्शन गरि सब लस्कर गया। बालुवाव्यासि पुक्या। चांग्या सुतान पनि हातहतियार नलि पालि लस्कर लि आयो। जुन जगामा आफना हातहतियार लुकायाका थिया उहि अनुकूल पारि सामेल भै सब लस्कर बस्या र क्षेम कुशल वार्ता दुवैतर्फवाट भयो र मित्यारि लाउन लाग्या। घले भोट्याको जाति निशंकसित मित्यारिको तमाशा हेर्न लाग्या। तेसै बेलाभा आफना आफना हतियार बालुवादेषि निकाल्या र चांग्या सुतानका उपर तरवार फाड्या र चांग्या मन्यो। सुतान भाग्यो अरु लस्कर काटियो केहि वाकि रह्याका १२।१५ लाइ पक्रि तिनलाई केहि भन्न लाग्या। तिम्रो राजा मरिगयो सब लस्कर पनि मरिगया। तिमिहरूलाई पक्रि राष्याछौं क्या भन्छौं भनि सोढा। अब हाम्रा राजा मरिगया हामि-लाइ एउटा राजा नमानि हुदैने मान्यै पर्दछ त हाम्रो राजा-को पनि भारादार ता हामिनै हौं वापाक स्यातान ता तिम्रो भयो अरु मुलुक त भयाको छैन। हामिलाई अघि सारि काम गन्या हामि सहजैमा अठारसयषोला फिकुला भनि विस्तार गन्या र सो विस्तार विन्ति गरि श्री ५ महाराज रामसाहका हजुरमा पठायो र सब विस्तार श्रवण भै चांग्यालाई मान्याछौं वापाक स्यातान अम्बल भयेछ। चांग्याका मानिसले वेस विन्ति गन्याछन् ति पनि सोछे सेवक हुनन् भन्या जस्ता रह्याछन्। अबदेषि हाम्रो सेवक भया तिनको ठेगाना म लाउला। तिनैलाइ अघि सारि अठार-सयषोला हात लाउन्या काम गर सुतानलाई उम्कायाछौं तेसलाई चाडो षोज भनि हुकुम भै गयो र सो तरहसित

ति चांग्या सुतानका मानिसलाई अघि लाइ वारपाक भोटमा गया वाग्पाक बहाल गन्या। स्यातान बहाल गन्या। वारपाक स्यातानका सब मानिस सामेल भयो र मतजत गर्ने लाग्या। अबदेषिन् हाम्रा सेवक भयो भनि हुकुम भै आयो सो हुकुम हामिले सिर चढाइ श्री महाराज मान्यापछि षामिदको सोछो गर्नुपर्छ भनि सल्लाह गन्या र अठारसयषोला पनि हामिले अम्बल गराउन्या हो भनि अठारसयषोलाका भला भला मानिससित ब्रुक् गर्ने लाग्या। गोर्षासित हामिले दोस्त पनि गन्यौं षल पनि गन्यौं लडाजि पनि गन्यौं कोनै जुक्तिले सकयानी लडाजि गर्दा हाम्रा राजा मारिदिया। कोनै पाठ गर्दा पनि हामिले मुलुक थामन सकयानी वारपाक स्यातान अम्बल गन्या अब तिमिलाई पनि राषन्याछैनन् तिमि पनि कसका आडले थामछौं कदाचित् षामन सकन्याछैन तसर्थ एउटा राजा नमानि हुदैने सोछो सामु भै मान्या पाठ गन्या वढिया होला भनि एस्ता तरहसित भन्दा अठारसयषोलाका मानिसहरूले पनि वढिया भन्या भन्या चितमा ठहराई मान्न आट्या र हाम्रो बल तिमि हौं तिमिले कोनै पाठ गर्दामा नसकि तिमिले मान्यापछि हामी कहां जाउला हामि मान्छौं। अब हाम्रो देशमा हुन्या चिज वस्तु षोजि सरसौगात तयारि गरि तिमि हामिसंग भै गोर्षाका भारा पांचसित सामेल भै श्री ५ महाराज रामसाहको दर्शन गर्न जान्छौं भनि साचो मर्दत दिया र आफना आफना गाउ घरमा गया। सरसौगात बलकपात तयारि गरि वारपाक स्यातान अठारसयषोलाका सब मानिस सरसौगात लि श्री ५ महाराज रामसाहको दर्शन गर्न आउनानिमित्त तयारि भै छथरप्रभृति भारा पांच-हरू रह्याका ठाउमा आइ सेवा सलाम लाइ सामेल भै गोर्षा आइ श्री ५ महाराज रामसाहका हजुरमा दाषिल भै छथर-प्रभृति भारादार पांचहरूले प्रसादपाति चढाइ दर्शन गन्या वारपाक स्यातान अठारसयषोलाका मानिसहरूले सर्वांग कस्तुरी चमर वाज अरु जो जो चिज सरसौगात ल्यायाको थियो चढाइ हामि पनि हजुरका सेवक भयो भनि विन्ति गरि दर्शन गन्या। छथरप्रभृति अरु मानिस जो जो भित्रिया थिया उनले सरसौगात लि श्री ५ महाराजका हजुरमा गइ सरसौगात प्रसादपाति चढाइ दर्शन गन्या। श्री ५ महा-राजा श्री ५ महाराजका हजुरमा लडाइ भयाको तसल्ल भयाको सब विस्तार विन्ति गन्या। ताहांदेषिन् केहि दिन-पछि श्री ५ महाराज रामसाहवाट छथरप्रभृति भारादार सब पांचहरू ति वारपाक स्यातान अठारसयषोलाका मानिस सब राषि कचहरि बक्सनुभयो र छथरप्रभृति भारादारहरूलाई

वारपाक मादामा इ अरु जगाका मानिस मान्न आया जगाको जाचबुछ वन्दवस्त केहि भयाको छैन तसर्थ जगाको जाचबुछ गर्नु थितिविति आफ्नु चलन चलाउनु आफ्ना कामममा नआउनेहरूलाई कयेदागनु अम्बल नभयाको मुलुकमा तसल्लले आइन्ज्याल तसल्लले अम्बल गर्नु भयेन अन्या लडाजी गरि मुलुक हात गर्नु मुलुक हात भयापछि चाडै थितिवितिमा चलाउनु आफ्ना थितिवितिमानचल्याको मुलुक कच्चा हुन्छ भनि हुकुम भयो र भवानी पाडलाई र पिह्वर रानालाई सरदारीको मान घक्स लस्कर तयारि गरि तिनि वारपाकका मानिसलाई हुकुम भै वारपाकका मानिस साथ लि जाउ भनि हुकुम भयो र सरदार भवानी पाडे सरदार पिह्वर राना इ दुइ जना दलमुषि भै लस्कर तयारि गरि श्री ५ महाराज रामसाहका हजुरमा गइ दर्शन गरि विदा भै तिनि वारपाकका मानिस साथ लि गया. अठारसयषोलामा जो जो ठाडा रह्याका थिया तनलाई काहि तसल्ल गरि तसल्लमा नमान्यालाई वल्ले गरि आफ्ना कयदमा हालि रुद्रभोट सब सर गरि वाटो वनाउदै तहाको वन्दवस्त वाघदै आफ्ना थितिविति चलाउदै केरुङका दोसाधमा पुक्या. तसल्लामा आउछ कि भनि बुछ गर्न लाग्या र केरुङका भला मानिस आइ हामि गोर्षासित लडन सक्दैनौ मान्छौ भनि कपट बुद्धिले गरि मान्न आया. केरुङमा लस्कर गया वहाल गन्या. तहांदेपिन् लस्कर उठ्यो कुकुरघाटमा पुक्याका थिया तेस वषतमा केरुङका भोट्याले फेर उठ्या र लडाइ गया. कुकुरघाटमा ठुलो लडाजी भयो मानिस ढेरै पन्या भवानी पाडे पनि पन्या अरु लस्कर ढेरै पन्या पिह्वर राना पनि पन्या. तसको सिर काटि भोट्याले दिगर्चाको राजासित लग्यो. वाकि जो रह्याका लस्कर फिर रोसिमा आया र वस्या. लडाइ भयाको अरु कामकुरा सब विस्तार अजि लेषि विन्ति गरि पठाया र श्री ५ महाराज रामसाहबाट अजि नजर भै ताहि आडपयाड बलियो गरि कुन्हु भनि हुकुम भै गयो र रोसिमा बलियो आड बनाई कुन्हु वस्या. यहा सुतानलाई पनि षोजदै थिया वस्याहारिमा आइ वडो घर बनाइ वस्याको रहेछ. साकिहरूले पहिल्याई भेट्याछिन् र फलाना ठाउमा छ भनि विन्ति गन्या र वहादेपिन् अब सत्यान पनि तहमा आएन हान्नुपर्छ. सत्यान हान्दैमा सुतानलाई पनि मान्या पाठ गर्नुपर्छ भनि हुकुम भयो र छथर प्रभृति सब भारादार पंचहरूले विन्ति गर्न लाग्या. ई सत्यानी ता बल पनि ढेरै भयाका हुनाले शेपी पनि बहुती गर्न लाग्या. तसल्लमा आयातनु तसर्थ तिनको शेपी तोडि मुलुकालिन्या

ढेरै बलको तयारि गरि गया फत्य होला भनि विन्ति गन्या र लस्कर पनि ढेरै तयारि भयो. अघि श्री ५ महाराज रामसाहको दुर्लभ जोसिले जिटा लगाइ चढ्याका रह्याछिन् तिनि जोशीलाई सायत हेरइ तिनीका सद्धतमा छथरप्रभृति भारादार सब लस्कर तयारि भै दुर्लभ जोशीलाई पनि लि श्री ५ महाराजको दर्शन गरि विदा भै सत्यान हात्तालाई गया र गण्डिका तीरमा गया र सत्यानिले गोर्षासित तक्रार पर्न लाग्यो भनि अध्यारै ढुंगा फिकेछ. त्यसै वषतमा दुर्लभ जोशीले हातमा कटार लि ठुलो ढुंगामा वस्या र छथरप्रभृति भारादार सब भारादारलाई भन्न लाग्या. तिमिहरू सब जना तयार रहु. जब म यो कटार यस पत्थरमा गाडुला कटार गाडियला तस वषतमा लौ सायत भयो हेलियो पार उत्तर भनुला सबै लस्करले बुडुला अन्या भय कति नमानि चाडै गण्डिमा पस्या र सहजैमा पार हुन्याछौ भनि अन्या र सब लस्कर तयार भै रह्या. दुर्लभ जोशी त्यसै पत्थरमा गणित गर्दै रह्या. जब मुहुत आइपुग्यो दुर्लभ जोशीले कटार पत्थरमा धस्या. सहजैमा सब कटार धसियो तव लौ शुभ सायत भयो गण्डि तर पारि हो श्री ५ महाराज रामसाहको लडाइ फत्ये गरि आउनु भनि हेलिदिया र सब लस्कर हेलियो सब लस्कर गण्डि पार भयो. अकपयन्त दुर्लभ जोशीले पत्थरमा कटार धस्याको छिद्र छदैछ. सत्यानको घलेराजासित लडाजी भयो. घलेराजा मारियो सत्यान सर भयो र सत्यान सर भयो अन्या अजि लेषि तहांका रैखत प्रजा कुशल मानिस पठाउदा हात्रो सरसैगात तयार हो भनि अन्या र भारी लि गया र भारि राषि अजि चढाया. नजर भयो. सत्यान सर भयाको रह्या छ भनि हुकुम भयो. फुलपाति पछेन वैढाउन्या वषत रहेछ र सत्यानको भारि भित्याइ फुलपाति पछेन वैहायो र आजदेपिन् सत्यानका भारि भित्याइ फुलपाति पछेउन वैढाउनु अन्या वन्धान बाधिवक्सनुभयो. तहांदेपि अघि पैल्याउन्या साकिलाई अगुवा तुल्याइ गया. सुतान मान्या वस्याहारी आयो सर भयो. त्यस्तै क्रमले गरि परि मैघिका घले भारि धरि मैघि पनि सर भयो. ताहांदेपिन् वढदै वढदै लस्कर चरङ्ग्या पुग्या र चरङ्ग्याको घलेराजाले लडाजी दियो केहि मानिस पनि मारिदियो. र घले आडभिन्न वस्यो. घनाले हात्त लाग्यो ढुंगाले पनि हात्त लाग्यो. यस्तै तरहसित ढेरै दिन दुष पनि दियो अडियो र घेरा दि वन्द गन्या घान केहि पायाननु र गोरु भया भैसि भया मादै सिंगे सिंगे कोकदै लैजादै धादै गरि केहि दिन अडि दुष दियो र फेरि लडाजी मारि धरे.

लाई मारि चरङ्ग्या सर भयो. तस्तै तरहले गरि मुलुक मादैं थितिविति बाधदै आफ्नु चलन चलाउदै गरि धादिङ पुग्या र धादिको घलेराजासित लडाजी भयो केहि मानिस पन्या केहि मानिस घाइते भया. धादि गढी अल्गो विकट जगा हुनाले हेरै दुष दियो घेरा दि छेकि थुनि कयत गरि घलेराजालाई मान्या धादि सर भयो. ताहांदेथिन् धादिमा पनि थितिविति बाधि आफ्नो चलन चलाई लस्कर फिन्यो. लस्कर गोर्षा आइ छथरप्रभृति भारदार जो जो भित्रिया थिया सब पांचहरूले प्रसादपाति चढाइ श्री ५ महारानीका हजुरमा गइ प्रसादपाति चढाइ दर्शन गन्या.

ताहांदेथिन् भोटमा कुन्हें रह्याका लस्करलाई पनि ताहांको बन्दवस्त बाधि सल्लाह राषि आउ भन्या बोलाहट गयो. रोसिमा कुन्हें लस्कर पनि आया सब सामेल भया र रुद्रभोटमा पनि छथरप्रभृति सब थरलाई बाह्र भाइ द्वारि गरिवक्सनुभयो तसै बाह्र भाइ द्वाच्यामा एक भाइ वारपाकिलाई द्वारि वक्सनुभयो रुद्रभोट्याको आंदानिमध्ये भेडा पाषि छथरप्रभृति सब थरलाई वाडिवक्सनुभयो र अवदेथिन् हुन्या नहुन्या छथरप्रभृति तेलि घोविपर्यन्तलाई एक एक पाषि दिनु भनि वन्धान बाधिवक्सनुभयो. अरुपर्यन्त भेडा पाषि वाडिदैछन्. ताहांदेथिन् दुर्लम जोशीलाई श्री ५ महाराज रामसाहबाट हुकुम भयो तिमिले मेरो जन्मपत्रिका लायाको जो जो तिमिले लेप्याका छौ जस्ताको तस्तो पुग्यो तिमि वडा ज्योतिविद् रह्याछौ तिमिलाइ दक्षिणा पनि केहि दियाको थियन तिमिले एक दिनभर चुम्याको जगा विर्ता दिन्छु भनि हुकुम भयो दुर्लम जोशी ताहि घुम्या र ताहि विर्ता साध लगाइबक्सनुभयो. यहांदेथिन् फेरि सायद हेरि गण्डिमा लस्कर हेलि पार उतान्याको रिछ चुन्याटारमा घाघ लगाइबक्सनुभयो. नुन षानलाई भनि थमनभोट गाउ वक्सनुभयो. सुतानलाई पहिल्यायाको रिछ साकिलाई भालुपोलाको सुवारा वन वक्सनुभयो साकिहरू अरुपर्यन्त पादैछन्. वहांदेथिन् त्यस्तै तरहले वडो धर्मपूर्वकको नीतिथिति मर्यादा निसाप चलाई जस्तो त्रेतायुगमा श्री रामचन्द्रले रजाई गर्नुभयथ्यो त्यस्तै तरहसित सकल प्रजालाई औरसपुत्रवत् गरि पालना गर्नुहुदोभयो श्री ५ महाराज रामसाहको कीर्ति स्थिति मर्यादा अपूर्व देषनाले देश देशका राजाहरूले आपना देशमा जौन अपूर्व चिज हुन्थ्यो यो चिज ता श्री ५ महाराज रामसाहलायकको रहेछ भनि सरसौगात चढाइ पढ्याका हुन्थ्या. श्री ५ महाराज रामसाहबाट २।४ घडी

दिन वाकि छदामा पटागिनिमा पावलागनुभै नजर हुदा जसको घरबाट धुवा आएन त्यसका घरमा धुवा किन आएन पकाउन्या कुरो केहि हवैन तव त्यसकहा आगो फुकेन भनि यस्तो विचार राषि घरघरमा मानिस पठाइ बुकि अन्नपानि नभयाको भया उमका जहानअनुसार उसका जागिरबाट भयो षेतिवाट भयो जुन वृत्तिले आउन्याछ आउन्या ताकसम्मलाई पुगन्या गरि अन्नपानि वक्सनुहुन्थ्यो. कसैका घरमा दुषनु पीरनु भयो केहि सावकासले षेति लाउन षेत रोपन ढिलायो सकेन भन्या उइ छिम्याकका मानिसलाई आज त्यसलाई गाह्रो पन्यो भोलि अर्कालाई पर्ला गाउघरमा त्यसो गरि हुदैन गाउघरको सन्धिषर्पन गाउंछिम्याकले उतारनुपर्छ भनि हुकुम भइ गुहारि लाइबक्सनुहुन्थ्यो. यस्तै तरहसित जुन कुराको सन्धिषर्पन पन्यो उहिमाफिक गरि उस दुषको निवारण गरिवक्सनुहुन्थ्यो. त्यस्ता तरहले सकल प्रजालाई पालना गरिवक्सनुहुदा सकल प्रजाहरूले पनि माता पिताभन्दा पनि अधिक गरि मान्दथ्या. श्री ५ महाराज रामसाहका पालासम्म शत्रुको भय पनि भएन दुर्भिक्ष आदि गन्याका नाना तरहका उपद्रव पनि भयान्नु त्यस्ता तरहले राज्य भोग गर्दामा श्री ५ महाराज रामसाहको कस्तो शोभा भयो भन्या अजातशत्रुवत् होइजानुभयो. त्यस्तै तरहले रहदा कालको वशमा जगत् पर्दो रहेछ त्यस्तै तरहले राज्य भोग हुदै थियो कोहि एक दिनमा श्री ५ महाराज रामसाहलाई स्वप्नामा श्रीगुरु गोरक्षनाथले अब तिम्रो राज्य भोग गरिसक्यौ धर्मकर्म गर्नालाई ढिल नगर भनि संक्षेप गरि आज्ञा गरि जानुभयो र निद्रादेषि जागु हुनुभयो. जब प्रातःकाल भयो स्वप्नामा यस्तो देष्या अब मैले दानपुण्य गन्या हो भनि चित्तमा ठहराइ श्री ५ महारानीसंग स्वप्नाको विस्तार हुकुम भयो र श्री ५ महाराजबाट आज हजुरलाई विचार भयो मैले ता अध्यारै विचार पायाको थियो. तसर्थ अब हाम्रा पुत्र श्री डम्बरसाहलाई अति शिक्षा जो वक्सनुपर्न्या हो सो शिक्षा वक्स्याजावस् भनि विन्ति गर्नुभयो र श्री ५ महाराज रामसाहबाट श्रीनायक डम्बरसाह उहांका रानी बुहारिसमेत बोलाइ श्री ५ महाराज रामसाह श्री ५ महारानी भै आफुलाई श्री देवता सिद्ध सकलबाट जो जो वरदान भयाको थियो सो वृत्तान्त सुनाइ यस्ता तरहले राज्य गर्नु भनि सकल नीतिथिति बुझाइसकनुभयापछि सकल गोर्षाका भला भला मानिस आपना जो जो प्रीतिपात्र थिया उनका घरमा आफै श्री ५ महाराज पाउलागनुभइ वातचित्त हुन लाग्दामा सबै

गोर्षाका भला मानिसहरूले सदा ता दवारमा हामी जान्थ्यौं जो परिआयाको कामकुरो हुकुम हुन्थ्यो आजकाल घरघरमा पाउलागनुभइ वातचित हुन लाग्यो. यो क्या अर्थ हो भनि वडा आश्रयं सब कोहि मात्र लाग्यो. वहांदेखिन् श्री ५ महाराज रामसाह श्री ५ महारानीबाट भूमिदान गौदान अन्नदानादि एस्ता धर्मकर्म पनि सदाभन्दा अधिक हुदो भयो र संसारको मोह अधिक हुदो रहेछ र कलत्र पुत्र गृह सकल प्रजा इष्टमित्रमा मेरे हुन् इनसंग ता कैले छुटनुपर्नछैन भन्या जस्तो मानि निरन्तर लागिरह्याको मन हुनाले संसारको माया जनाउंदै गरि श्री ५ महाराज रामसाह श्री ५ महारानी इ दुवै श्री ईश्वर तुल्यै जस्ता हुनुहुन्थ्यो तापनि दुवै राज गर्नुहुदा र सुकला गर्नुहुदामा भयो वातचित गर्दामा भयो स्वभाव बेगलै हुने भयो. मुषारविन्द मलिन हुदो भयो. गोर्षाका थरघर भारा पाचहरू स्वप्ना पनि घटिया देषन लाग्यो. तेस्ताकमा सकल मानिसहरूको मन पनि उदास मात्र हुन लाग्यो. त्यस्तै भैरह्याको वेलामा श्री ५ महाराज रामसाहबाट म ता मस्याङ्दि दरौदिका बेनीमा जान्छु भनि हुकुम भयो र पाउलागनुभयो. थरघर भारादार सब पाचहरू पाउरषवारि गया. बेनिमा पाउलागनुभै जव स्नान गर्न लागनुभयो अकस्मात्मा सर्वांगमा शूल हुदो भयो र मलाई ता सर्वांगमा शूल हुन लाग्यो भनि हुकुम भयो र पाउरषवारिमा आयाका थरघर भारा पाचहरू बडो षलवल गरि औषधिको तयारि गर्न लाग्यो र श्री ५ महाराज रामसाहबाट अब मलाई औषधिको काम छैन अब मेरो कलेवर छाड्न्या वषत भयो भनि हुकुम भयो र सदा सर्वदा रामरक्षा कवच पाठ गर्नुहुन्थ्यो सोहि पाठ गर्न लागनुभयो. रामरक्षा कवच पाठ गर्दागर्दा प्राण पनि ब्रह्माण्ड भेदन गरि प्राणत्याग जब भयो वहादेखि थरघर भारा पांच सब आकुलव्याकुल गरि बडो कोलाहल शब्द गरि रुन लाग्यो. केहि वषतपछि आज हामिलाई यस्तै पर्न्या रहेछ प्रन्यो. अब रोडकन मात्र हुदै न दवारमा श्री ५ महारानीका हजुरमा जानुपर्छ भनि थरघर भला मानिस दवारमा आइ श्री ५ महारानीका हजुरमा विन्ति गर्न लागदामा वहां अघ्यारै थाहा भएछ र श्री ५ महाराज स्वर्ग हुनुभयो भनि हुकुम भै सहगमन हुनाको मनसुवा गर्नुभयो. त्यो समाचार सब पांचले सुन्या र सकल प्रजाहरू एस्ता महाराज महारानी हामि कहां पाउला भनि छाति ठोकि माथ पिटि पिटि रुदै घरघर देखिन् आउन लाग्यो. बडो कोलाहल शब्द भयो. ताहांदेखिन् श्री ५ महारानी सहगमनका रीतले पदागिनिमा वैह्याइ

सकल पांचहरूलाई दर्शन वकिस श्री गुरु गोरक्षनाथको पूजा एसै गुफामा नित्य पूजा गर्नु भनि वन्धान बाधिवक्सनुभयो र पाउलागनुभयो. जहा श्री ५ महाराज रामसाहको कलेवर थियो ताहि पाउलागनुभै सहगमनको विधान भैसकियो र चितामा पाउलागनुभयो र चितामा राज गर्नुभै श्री ५ महारानीबाट छथरप्रभृति सब भारा पाचहरूलाई हुकुम भयो. आजदेखिन् श्री ५ महाराज डम्बरसाह भयो. म टीका दिन्छु भनि हुकुम भै सिन्दूरको टीका लाइवक्सनुभयो. थरघर भारा पाचहरू बोलदामा वचन पनि प्रव्यक्त नभइ विन्ति गर्न लाग्यो गाइले छाड्याका वाछा जस्ता भन्नु अजि शिक्षा वकस्याजावस् भनि विन्ति गन्या र तिमिहरू सब वातमा प्रविणै छौ निमषदारै छौ तिमिहरूलाई जयै हुन्याछ श्री ५ महाराज डम्बरसाहको सोछो जसो गरि हुन्छ गन्या. तिमिहरूलाई क्या अति दिनुपर्छ भनि हुकुम भयो र श्री ५ महाराज डम्बरसाहलाई काषमा लि हेबाबा डम्बरसाह तिमि पनि जान्यै बुक्यै भयाका छौ. तिम्रा बुबाज्यूबाट जो शिक्षा भयाको छ सोही पाठसित राजकाज गन्या. म पनि २१४ वात अति दिन्छु सुन वडालाई नघटाउनु छोटालाई नवढाउनु. अर्काको ठट्टा गिल्ला पनि बहुधा नगर्नु. अर्काको मर्म भेदन हुन्या वचन पनि बहुधा नगर्नु. राजाले सदा साधु भैकन पनि पुग्दैन जुन वेलामा जस्तो भै काम गर्नुपर्छ उस्तै भै काम गर्नु. अनविश्वासि पापि कपटि यस्ताको सोवद राजाले कैले पनि नगर्नु. राजाले मुष्य मानिसलाई नचिह्याउनु चिह्याचिह्या भयापछि चाडै त्याग गर्नु. एस्मा पनि मुष्य कुरो म तिमिलाई भन्छु सुन सबैभन्दा ठुलो दैव छ दैवका वशमा सकल जगत् छ आफुभन्दा उभो दैव देखि काम गन्या धर्म सत्य इन्को मार्ग कैले पनि नछाड्या. शरीरधारि यावन्तलाई मनु जन्मनु लाग्याकै छ तसर्थ मनु आवश्यकै लाग्यैको छ भनि ठहराइ काम गन्या. हेबाबा डम्बरसाह तिमिलगायत सन्तान दरसन्तानका टिकाधारि राजाहरूले वुनोट पगरि नवाधनु मलमल चिरि पगरि वनाई वांधनु. बेतले वुन्याका षटिया मेच मचिया वेतको वुनोट भयाको आसनमा शयन पनि नगर्नु वस्ता पनि नवस्तु. दवारमा कमेरो पनि नलाउनु. एकमुष्या चुलो पनि नवनाउनु भनि वन्धान बाधिवक्सनुभयो. श्री इष्टदेवता श्री कुलदेवता आफना कुलायनमा जो चलिआयाको छ जुन पद्धति जुन विधि जुन आचरणले पूजा गर्नु पर्न्या हो गृहस्थ छज्याल त्यो मत पनि त्याग नगर्नु भनि हुकुम भयो र अग्निप्रवेशको छल हुनियालाई देषाई श्री ५

महाराज रामसाहको कलेवर श्री ५ महारानीको कलेवर अलप हुदो भयो. चित्तामा पालि काठ मात्रै जल्योको सकल प्रजा पांचहरूले देष्या र वडो आश्चर्य मान्या. तेसै वषतमा सिद्ध लक्षण थापा पनि अलप भयाछन्. श्री ५ महाराज श्री ५ महारानीको क्रियाकाम सकियो वर्ष २७ राज्य भोग भयो. ताहादेषिन् शुभ दिन शुभ मुहूर्तमा छथरप्रभृति भारा-द्वार सत्र पाचहरू वसि ब्राह्मणवरण दीप गणेश कलश पूजा-दियक्ष गरि सकल मङ्गलपूर्वकले टिका चढाई श्री ५ महाराज डम्बरसाह गादिमा राज गर्नु भयो. केहि दिन त्यस्तै तरहले राज गर्नु हुदै थियो केहि एक दिनमा श्री ५ महाराज डम्बरसाहले मनमा वडो विचार गर्न लागनु भयो. कस्तो विचार भन्या जो उतम छोरा हुन्छन् आफना बाज्या बाबुले भन्दा पनि जस किर्ति बढाउछन् जो मध्यम छोरा हुन्छन् आफना बाज्या बाबुले गरिआयाको काम धामनन् जो अधम छोरा हुन्छन् आफना बाज्या बाबुले गरिआयाको काम जस कीर्तिको नाश गर्छन् तसर्थ मता जियको पनि विर्वलियो भयां. अनि श्री देवताबाट जो वरदान भयाको मेरा पालामा ता केहि फल नलागन्या यस्तो सुनिदा ता आयुर्दा पनि मेरै ढेरै होला भन्या जस्तो लागदैन् भनि साहस त वडो नलागन्या हुदा अब मैले बुबाबाट गरिवक्सनु भयाको थितिविति मात्रै थामि श्री देवताहरूको आराधना गर्नु हो भनि मनमा निश्चय गरि जप पाठ पूजामा ज्यादा चित्त दि राज गर्नुहुदो भयो. वहादेषिन् चतुर्मासामा पनि पूजा गरिवक्सनु भयापछि पूजेका आसनमा राज गर्नुभै सप्त-कृतीको पुस्तक लेषि ब्राह्मणलाई दान वक्सनुभै ज्यूतार हुन्थ्यो. चतुर्मासाभर यस्तै व्रत नियम गरि विताउनु भयो. श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री मनकामनाको पनि विशेष गरि श्री ५ महाराज डम्बरसाह श्री ५ महारानीबाट पूजा पाठ ज्यादा गरि गर्न लागनु भयो. यस्तै तरहले केहि दिन विद्याका थिया श्री ५ जेठा महारानीमा श्री ५ नायक कृष्णसाह श्री पीताम्बरसाह श्री शंकरसाह श्री बलभद्रसाह द्वार पुत्र पैदा हुदा भया. अरु सिम श्री ५ महारानीमा केहि भयानन्. त्यतै तरहसित राज गरिरहनु भयाको थियो. केहि एक दिनका अर्धरामा श्री ५ महाराज डम्बरसाहलाई निद्रा नहुदामा श्री कुलदेवताको सुमरन गरिरहनु भयाको त्यस्ता वषतमा "अरे डम्बर" भनि शब्द भयो र मेरो नाम पुकारि बोलाउन्या को हो भनि पूर्वतर्फका छ्वालामा चाडै पाउ-लागनुभै नजर हुदा वडा उच्च फटिकका दर्शन लगायाका जसवारि यस्ता बाबाजिलाई देषनु भयो र इ ता श्री गुरु

गोरक्षनाथ हुन् भनि मनमा ठहराइ भन्याडबाट वतिह दर्शन गर्न जाउ भनि भन्याडतिर पाउलागनु भयो र श्री गुरु गोरक्षनाथबाट "अरे अभागी" भनि आज्ञा भै अन्तरध्यान हुनु भयो. वहादेषिन् श्री ५ महाराज डम्बरसाहका मनमा बहुत वेद हुदो भयो. छोराले वषत चित्त नसक्या ढेरै कुराको वेत्याहास पर्न जादो रहेछ भनि मनमा ठान्नु भयो. साक्षात् श्री गुरु गोरक्षनाथको दर्शन पायापछि मैले क्वालबाट वक्ति दर्शन गर्नु हो भन्याड षोजन लागन्या होइन भनि वषत चित्त सकिन भनि वडो पश्चात्ताप मान्नु भयो. तस्तै तरहले राज्य भोग गरि ९ वर्ष भोग भयापछि श्री ५ महाराज डम्बरसाह परमधाम हुनु भयो.

क्रियादि काम गरिसक्यापछि शुभ दिन शुभ मुहूर्तमा छथरप्रभृति भारा पाचहरू वसि दीप गणेश कलश पूजन गरि ब्राह्मण निमन्त्रण गरि टिका चढाई श्री ५ महाराज कृष्णसाह गादिमा राज गर्नु भयो. श्री ५ महाराज कृष्णसाह बहुत शान्तशील स्वभाव सत्यधर्ममा रहि आफना बुबाज्यूबाट गरिआयाको थितिविति चलाइ राज गर्नु भयो. श्री ५ महाराज कृष्णसाहका दुइ रानीमा एक रानी श्री मनकामना देवताको ध्यान जप पाठ पूजा गर्दै गर्दै श्री मनकामना देवताको दर्शन पाइ श्री मनकामना देवता जस्तो हुनु भयो यो कसैलाइ थाहा भयेन. जो राजकाजमा जो अथवा परि-आउथ्यो श्री ५ महारानीबाट निपटाइ वक्सनु हुन्थ्यो. त्यस्तै तरहले राजकाज चल्दो हुन्थ्यो. श्री ५ जेठामहारानीमा श्री साहेव रुद्रसाह पैदा हुनु भयो. श्री ५ कान्छी महारानी अलप हुनु भयो. एस्तै तरहसित १६ वर्ष भोग गरि परमधाम हुनु भयो. श्री ५ महाराज कृष्णसाहको क्रियाकाम गरिसक्यापछि शुभ दिन शुभ मुहूर्तमा छथरप्रभृति भारा पांचहरू वसि दीप गणेश पूजन ब्राह्मण निमन्त्रण गरि टिका चढाया.

श्री ५ महाराज रुद्रसाह गादिमा राज गर्नु भयो. ताहां देषिन् बुबाज्यूबाट जस्ता तरहले राज्य गरिरहनु भयाको हो सोहि तरहले राज्य थामि प्रजा पालना गरिरहनुहुदो भयो. केहि दिनपछि श्री ५ जेठामहारानीतरफ श्री ५ नायक पृथ्वीपतिसाह श्री मधुकरसाह श्री अतिबलसाह श्री जयन्त-साह श्री ५ कान्छामहारानीतरफ श्री चतुर्भुजसाह गरि पांच साहेवज्यू पैदा हुनु भयो. जेठा श्री ५ महारानी अति बुद्धि-मती हुनुहुदो रहेछ र श्री ५ महाराज रुद्रसाह पनि श्री ५ महारानीसित सब वातमा सल्लाह सम्बत गरि उहांका उप-देशले राजकाज सब गर्नु हुन्थ्यो. ब्रह्माको यस्तो स्वभाव

हुन्छ कि छोटो बडो जोसुकै होवोस् तापनि सबसंग बसउठ गरि को कस्तो रहेछ कस्तो क्या बुद्धि कस्तो अकल रहेछ कि रहेनछ भनि आदमीको बात वेवस्ता बहुत जाचबुछ गरि ग्रहण गर्नुहुदो भयो. जस्ता तरहसित भ्रमरले नाना-तरहका फुलको रस झिक्दछ तस्तै तरहले बैचि आफुमा धारणा गर्नुहुन्थ्यो जस्तो पृथ्वीमा बडा बडा चिजविच अष्टधातुप्रभृति नवरत्नादि नानातरहका रत्न सकल तिर्थ आदि गन्याका बडा बडा धाम सकल अन्नादि फलफुल जति यावन्त छ उसो भन्या मलमूत्रादि पनि पृथ्वीकै आधारमा रहन्छन्. त्यस्तै सकलको आधारपात्र हुनु पनि यो ठुलो गुण हो भनि सोहि स्वभाव धारण गर्न लागनुभयो. बडो बुद्धि बल पराक्रम भयाको भया पनि पक्षपात हीन भयाको भया त्यस्ता आदमिलाई धानु वेहोनु हुदो रहेनछ. बुद्धि बल पराक्रम कति नभयाकाको पनि पक्षपात अधिक भयाका त्यस्ता मानिसलाई धानु वेहोनु परिपूर्ण हुदो रहेछ गुणि पक्ष नहुन्या निर्गुणि पक्ष हुन्या गुणि निर्गुणि पक्ष हुन्या नहुन्या एस्ताको परीक्षा गरि विवेक राषि निगाहा रहन्थ्यो. एस्ता तरहले अधि जति आजियाको मुलुक थामि राज्य भोग गरिरहनुहुदो भयो. त्यस्तै तरहले ११ एघार वर्ष राज्य भोग गरि श्री ५ महाराज रुद्रसाह परमथाम हुनुभयो. बाहांको काजक्रिया भैसक्यापछि शुभ दिन शुभ मुहूर्तमा छथरप्रभृति भारा पांचहरू बसि दीप गणेश कलश पूजन ब्राह्मण निमन्त्रण गरि सकल मंगलपुर्वक टिका चढाई श्री ५ महाराज पृथ्वीपतिसाह गादिमा राज गर्नुभयो.

- (श्री कालीको स्थापना १
- श्री पशुपतिको स्थापना १
- श्रीधराभिन्नका श्री देवता स्थापना १
- श्रीधराबाहिरका साना देवालयका देवता स्थापना १
- श्री हनुमान्को स्थापना १
- श्री गुरु गोरक्षनाथका गुफामा निजका पादुका स्थापना १
- हनुमान्भञ्ज्याङ्गमाधिका वनमा श्री गुरु गोरक्षनाथका पादुका स्थापना १
- पोषरिथीकमा पोषरि बनायाको १
- श्री गणेश स्थापना १
- श्री विष्णु स्थापना १
- श्री महादेव स्थापना १
- श्री मनःकामनादेवीको देवालय १
- श्री चक्रेश्वर महादेवको स्थापना १

एति देवताको स्थापना भयाको देवालय बनायाको गुठ रह्याको पूजा चलायाको दशैघर बनायाको श्री ५ महाराणीबाट बनायाका पोवा ३ इनको गुठ राष्याको पोषरि-थोकमा नसिद्धियाको आधा देवालय इनिहरूको केहि कुराको मात्रै याद छ. इदमित्थे सर्व कुराको याद नहुनाले ताहां लेषि चढायाको छैन सकारबाट सोधि षोजि इदमित्थे गरि-वकस्याजावस्.)

तहांदेषिन् अधिको थितिविति न्यायले काम चलाइ राज्य भोग गरि विवाह भै छ महाराणीमा एक महाराणी-तरफ श्री ५ नायक वीरभद्रसाह श्री रणदुल्लभसाह अर्की श्री ५ महाराणीतरफ श्री दलसाह श्री भूपेन्द्रसाह अर्की श्री ५ महाराणीतरफ श्री उद्योतसाह श्री चन्द्ररूपसाह अर्की श्री ५ महाराणीतरफ श्री संग्रामसाह श्री नृसिंहसाह श्री सुतानसाह अर्की श्री ५ महाराणीतरफ श्री वीरकुमारसाह श्री वीरवर्णसाह श्री शान्तरूपसाह बाह्र साहेव पैदा हुनुभयो. भक्तकुमारि चक्ररेषा २ दुइ मैयांसाहेव पैदा हुनुभयो. एक महाराणीतरफ केहि भएनन्. वहांदेषिन् आफ्ना भाइ श्री मधुकरसाहलाई चौतरिया मान बक्सनुभयो. श्री अति-बलसाहलाई कजाइ षाउ भनि हुकुम हुदा जैरहे आफ्नु षुवि गुरुषार्थ देषाइ रिक्काउन सकुला उसे वषतमा मलाई फलानु मान बक्सनुहवस् भनि विन्ति गरुंला भनि विन्ति गर्नुभयो र केहि पनि नषाइ बसनुभयो कजाइ १ श्री जयन्तसाहलाई बक्सनुभयो १ कजाइ विराज थापा मगरलाई बक्सनुभयो. सरदारि मान पांडे पन्तलाई पालो गरि बक्सनुभयो. श्री ५ महाराज पृथ्वीपतिसाहमा ज्यादा धर्मकर्म सृद्धिमा बहुधा चित्त लाग्याको हुनाले शान्त तेज मात्र प्रकाश हुदो भयो. राजा भै क्रूर हुन्या वेलामा क्रूर तेज गर्नुपन्या वेलामा प्रचण्ड तेज शान्त हुनुपन्या वेलामा शान्त हुनु यस्ता प्रबन्धमा निपुण भया शत्रु दुष्टादि आफुमाथि घटिया चिन्तना गन्या जो कोहि भया पनि इनिहरू ठुलो भया पनि हृददछन्. आफ्ना इष्टमित्र आफ्नो भलो चिताउन्ध्या प्रजा प्राणि जो कोहि बडो साधार मानि जयैको चिन्तना गर्छन्. तसर्थ जस्तो राजा भया तस्तै प्रजा हुन्छन्. राजाको जस्तो स्वभाव हुन्छ त्यस्तै प्रजाको पनि स्वभाव हुन्छ. श्री ५ पृथ्वीपतिसाह महाराजको शान्त स्वभाव हुनाले सकल प्रजाहरू पनि शान्तै देषिया. बैरिहरू पनि साधु छन् भनि लडाजी गर्नको तयारि गर्न लाग्या. ताहांदेषि लमजुंग्या राजाले वाईसी शैनीसी राजाहरूसित बल मागि लडाजी गर्न आया र लिगलिगमा

बहुया लकाड भिकोट धुवाकोट श्रीरलिमा पनि चढ्या।
 मजुवा सवे अम्बल गन्या र दरीदिको साध लगाइ लिलगलिग
 कुन्ह भारि लस्कर बस्यो ९ वर्षसम्म अम्बल गन्यो नौ वर्षमा
 ११ लडाजी गोर्षाबाट दिदा वैरि हटाउन सकिएन र श्री ५
 महाराज पृथ्वीपतिसाहका मनमा चौबीसीसित सत्लाह
 धाधि उनको बलसमेत लि हामिसित लडाजी गरि दरीदिको
 साध लगाइ मजुवा लमजुग्या राजाले षायोपछि हात्रो
 राज्य कति दिन रहला भनि वडो षेद गर्नु भयो। छथरप्रभृति
 सवे धर भारा पांचहरूका मनमा पनि अघि हात्रा बाबु
 बराजुले उस्ता बधतमा पनि जुन काम हुकुम हुन्थ्यो कस्तो
 काम भयो पनि फत्ये गदथ्या कती काम गरि आया कति
 मुलुकु धार्या। चौविसि बाइस उठाइ पनि छल गरि पनि
 लमजुग्या राजा आउदै थिया त्यस्ता वैरिलाई काट्दै घपा-
 उदै थिया। आज हामिले नौ वर्षसम्ममा एघार लडाजी
 गर्दामा पनि लमजुग्यालाई पनि काटि लगाउन सक्दानी
 हामिकन पनि धिक्कार छ भनि छथरप्रभृति सब भारा
 पांचहरू एक गट्टा भइ वाह वर्षदेवि उभो असी वर्षदेवि
 उधोका मानिसले कसैले घर नबसनु वैरि हात्रा जाउ भन्या
 सत्लाह बसधिसवै सामेल भै रात्रिमा जाउ र हानु भन्या
 म्दत गरि श्री ५ महाराज पृथ्वीपतिसाहका हजुरमा जाइ
 विन्ति गन्या र श्री ५ महाराज पृथ्वीपतिसाहबाट चौबिसि
 धाडिसिका बल पाइ आयाको ढेरै बल भयाको वैरि नौ
 वर्षसम्म अडियाको लडाइ गर्दामा पनि नसक्काको वैरि
 आज कसो गरि सकीला अब ता छत्रभंग गराउनु मात्रै छ
 यस्ता वर्षसमा लडाकाको मननुवा तराष भनि हुकुम भयो र
 छत्रभंग होला भन्या सन्देह हजुरमा तर हाजावस हुकुम
 मात्रै भयाजावस त्यस वैरिलाई हामि काटि काटि लगाछौं
 भनि सब जना भै विस्तारले विन्ति गर्दा उसोभया सिमिहरू
 जान्यो छी जसो गरि मुलुक धामिन्छ सो पाठ गरे भनि
 हुकुम भयो र बढिया आफनु जय हुन्या सायत हेरि वाह
 बढे उभो असि वर्ष उधोका गोर्षामा मानिस जति थिया
 सवैले हाँसेहतिथार लि आफनु तयारि गरि श्री ५ महाराज
 पृथ्वीपतिसाहका हजुरमा विदा भै लस्कर हिड्या ताहा-
 देविन् श्री ५ महाराज पृथ्वीपतिसाह र श्री ५
 महाराजोहरू उधालमा पाउलागनुभै कसो हुन्छ भनि ताप
 मानि राज गरि रहनुभयो। जब लस्कर लिलगलिगमा पुकि
 गढीमा आगे लाया गढी जेलन लाग्याको याहा श्री ५
 महाराज पृथ्वीपति साह श्री ५ महाराजिनबाट नजर भयो।
 शैलिक आक्षार मान्नुभयो वहा जब रात्रिविद्यमा आगे

लाग्दा जति वाहिर बिस्कन्छन् उनलाई एक एक गरि
 काट्छन् कति डडिगया ११२ भागन पायाका भाग्या लिष-
 लिग गढिमा रह्याको वैरि जब मारियो अरू अरू थुमा अलि
 अलि कुन्ह रह्याका उ पनि सवै भाग्या। चेष्या मस्यीडिदि
 तन्या। जब विहान भयो वैरि घपाञ्जु चेष्या मस्यीडिदि
 ताच्यो मजुवा हात्रो भयो भनि विन्ति गरि पठाया र श्री ५
 महाराज पृथ्वीपति साह बहुत हर्ष भै केही लस्कर ताहि
 गढि कुन्ह रह्या अरू लस्कर आउनु भन्या हुकुम भइगयो र
 वहा कुन्या लस्कर रह्यो फिरन्या लस्कर फिन्यो। बेलवा-
 समा लस्कर आइपुग्याको थियो यहाँ दवारमा श्री ५ महा-
 राज श्री ५ महाराजिनहरूबाट बहुत प्रसन्न भै वैरि काटि
 घपाइ आफनु मुलुक थामि आउनुया हात्रा छथरप्रभृति सब
 धर भारा पांचहरूलाई सिन्दूरयात्रा गर्दै वडा आनन्दसित
 ल्याउ भनि हुकुम भइ वाहा रह्याका मानिसहरू पठाइवक्स-
 नुभयो। सोहि तरहसित आया श्री ५ महाराज पृथ्वीपति
 साहका हजुरमा आइ दर्शन गन्या श्री ५ महाराज श्री ५
 महाराजिनहरूबाट बहुत प्रसन्न भै मिहिनेत गन्या मानिसहरू
 हेरि बिल्लत बक्सनुभयो। त्यस्तै तरहसित १६ वर्ष राज
 काज गर्नुभयो। ताहादेविन् फेरि चौविसी राजालाई उठाइ
 भारि लस्कर गरि लमजुग्या राजा बलैले केहि पनि नमानि
 मिच्छे आया लिलगलिग गढीमा ठुलो लडाजी भयो उनका
 पनि ढेरै मानिस काटिया यहांका पनि ढेरै मानिस षेद
 पन्या। बलैले पुगेन जो बाकि रह्याका मानिस गढी छोडि
 गोर्षा आया लमजुग्या राजाले सवै मजुवा अम्बल गन्या।
 दरीदिको साध लाइ षान लाग्या लिलगलिगमा कुन्ह भारि
 लस्कर लि लमजुग्या साहेब बस्यो। ताहादेविन् श्री ५ महा-
 राजा पृथ्वीपति साहका चित्तमा यस्तो भयो। बारम्बार
 लमजुग्या राजाले अरू ढेरै राजासित दीस्त धाधि हात गरि
 सवै राजा धुरिदै लडाजी गर्ने लाग्या। हामि भन्या एकले
 हात्रो सहाय गन्या पनि कोहि छैनन् अब छत्रभंग हुन लाग्यो।
 तसर्थ अघिका वडा वडा राजाहरू पनि योगी भै परमार्थ-
 पछि लागि राज्य छोडि जादा रह्याछन्। अब मैले पनि
 परमार्थपछि लागन्या हो भन्या यस्तो चित्तमा ठहराइ
 आपना श्री ५ महाराजोहरू भाइहरू पुबहरूलाई राषि येहि
 विस्तार हुकुम भयो र कान्छा साहेबबाट विन्ति गर्ने लागनु-
 भयो। आपत्त भन्याको वडैलाई पछि आपत्ति पथो भनि
 हिकमत हानु हुदैन वैरि पनि धपाउला मुलुक भनिथामुला।
 यस्मा कति सन्देह ममान्यजावस केहि नुक्ति गर्नु पछि
 कस्तो जुक्ति भन्या हुकुमका भाइ छोरा जति भयो कति

माया नराण्या जस्तो गरि हामि सबैलाई निकाला गरि-
 षसमुहधर्म र हामि यत्रतत्र लच्छौं र शत्रुमित्रसंग पसनु
 निस्कनु गरि हात लि आफ्नो कार्य सिद्ध गरीला तसर्थ
 मलाई साथि गौरेश्वर पन्थ बलि पाध्या कडरिया इ सब
 काममा निगुण छन् निमेषका सोछा छन् इनलाई
 बक्सनुहुवोस् र इ दुवै जनालाई लि लमजुग्या साहेब लिग-
 लिंगमा छन् तिनैसित गै हेलेमेल गरि कार्य साध्य गरीला
 भनि विवित्त गर्नु भयो र मजुर पन्थो र सबै भाइ छोरालाई
 निकाला गरि बक्सनु भयो कान्छा साहेब गौरेश्वर पन्थ बलि
 पाध्या कडरियालाई लि लिगलिग पाउलागनु भयो लिगलिग
 पुकि लमजुग्या साहेबसित भेटघाट भयो परस्पर क्षेमकुशल
 वाता भयो र बहपिछि लमजुग्या साहेबले पक्रनाको मनसुवा
 गन्या र साहेबज्यूवाट बडा भ्राता बुबालाई क्या विपरीत
 बुद्धिले छोयो र हामि भाइ छोरा जति थिय्यु सबैलाई
 निकाला गरि बक्सनु भयो र बडालाई बुद्धिले छाड थापछि
 आफनु विरानु चिह्न छाड्दा र ह्याछन् तसर्थ हाम्रो ताजेठो
 घर जाहि हो आफनै घर जानि निश्चय गरि हजुरमा शरण
 पिछा पर्न आयाको हुं जो कष्टा भनि यस्तै तरहका वात-
 चित्त गरि लमजुग्या साहेबका चित्तमा निशंक गराउदा
 लमजुग्या साहेबले इनका कुरा साचा हुन् कि होइनन् भनि
 गोर्षा बुद्धन पठाउदा सब साहेबहरू निकालियाको सुन्दा
 साचै रहेछ भनि प्रतित मान्या र आफनै भाइ भैवातलाई
 गर्न्या जो मज्यादा हो सो मज्यादासित राष्या गौरेश्वर
 पन्थ बलि पाध्या कडरियालाई यहां जुन मर्यादा थियो सोहि
 मर्यादासित राष्या त्यस्तै तरहले ५।७ महीना भयापछि
 सब वातमा प्रतीत पाच्या र एक दिन ता श्री साहेबले
 लमजुग्या साहेबलाई हजुरले यहां किन राज गर्नुपछ अब
 ता यहांको काम थामनुसंमलाई ता म पनि सकन्येछु यहां-
 लाई सन्देह छैन हजुर दरवारमा पाउलागनुहवस् भनि
 विस्तार गर्दा लमजुग्या साहेबले दरवारमा साधि पठायो र
 लमजुग्या राजाले अधि पनि धर्म गर्दा हामिबाट धर्म चुकि
 फाटो पन्याको हो तिनदेषि हवन, गोर्षालीले धर्म भन्यापछि
 धर्म फालदैनन् धर्म दिन्छन् भन्या धरोधर्म गरि तहां तिन-
 लाई कुन्ह राषि आउ भन्या जवाफ आयो र लमजुग्या
 साहेबले कान्छा साहेबलाई गौरेश्वर पन्थ बलि पाध्या कड-
 रियालाई तिमिहरू धर्म दिन सक्छौ भनि भन्या र आफु
 तिन जना वसि संवाद गन्या र साहेबज्यूवाट मैले ता बुबा-
 ज्यूका निमित्तमा जिउ धर्म दिनुपर्न्या हो दिन्छु भनि मजि
 भयो, गौरेश्वर पन्थ बलि पाध्या कडरियाले पनि हजुरको

निमेषकामिले बन्याको यो शरीर हजुरका काममा लाउनु
 पाया दुवै लोक सभन्योछ भनि विवित्त भन्या र श्री साहेब-
 ज्यूवाट वेस विवित्त गन्यो तर धर्म सा ममोत्रे दिन्छु तिमि-
 हरू ब्राह्मण हो ब्राह्मणको धर्म नष्ट गर थापछि हाम्रो जय
 कताबाट होला तसर्थ इमलोई साच पोनासंम ममोत्रे गर्नु
 भनि मजि भयो र श्री साहेबज्यूलाई लमजुग्या साहेबवाट
 जुन धर्म गरि आयाथ्या सोहि धर्मवत् गरि बक्सनु भयो र
 लमजुग्या साहेबको चित्त बुद्धि वहांको काजकाम अहाइ
 सिक्राइ साहेबज्यू गौरेश्वर पन्थ बलि पाध्या कडरियालाई
 मदी कुन्ह राषि साहेबज्यू लमजुग्या गया संसका १।२
 दिनपछि यहां मलाई मालिक तुल्याइ लमजुग्या साहेब
 लमजुग्या गया हाम्रो लस्करा चढो गरि पठाइ बक्सनुहुवस्
 भन्या संकेत गरि पठाउनु भयो र गोर्षावाट सब लस्कर
 सामेल भै हातहतियार लि तीघारि भंग्या, रातिको विष-
 गयमा गडीभित्र पस्या र कतिलेई पक्रना कतिलाई भन्या
 गर्दामा १।२ भागि गयालेति गरि सार वर्षा छकलि बंधाको
 मकुवा आप्रनु हात भयो ताहांदेषि लिगलिग कुन्ह राषि आरि
 लस्कर राषि श्री साहेबज्यू गौरेश्वर पन्थ बलि पाध्या कड-
 रिया पछि गयाको लस्कर लि पाउलागनु भयो गोर्षा पाउ-
 लागनुभई आफना बुबाज्यू श्री ५ महाराजा पृथ्वीपतिसाहको
 दर्शन गर्नु भयो श्री ५ महारानीहरूको दर्शन गर्नु भयो
 श्री ५ महाराज श्री ५ महारानीहरूवाट तिमि हाम्रा कुलमा
 वडा बुद्धिमान् पराक्रमी पैदा भयाका रहेछौ तिम्रो जस
 सर्वत्रेमा होला भनि हुकुम हुदा साहेबले काम ता मैले
 गन्या यो पापले क्या गछं कुन गतिमा पुग्छु भनि विवित्त
 गर्नु भयो वाहांदेषि जति भाइ छोरा थिया उ पनि सामेल
 भया वाहांदेषि तिमि भाइ छोरा पनि एकचाहि एक जान्या
 एक पराक्रमी अति शूरा पूरा वडा तेजस्वी भै निस्कदा
 भया तेस्तो हुदामा जति जति पटक लमजुग्या आउथ्या
 काटदै धपाउदै गर्न लाग्या त्यस्ता तरहले जब वैरि हटाउन
 लाग्या तब श्री ५ पृथ्वीपतिसाहका मनमा यस्तो ठहराउ
 भयो आफना भाई छोरा सब एकगट्टा भया आफनु घर
 बलियो हुदो रहेछ आफनु गोलवोल सबै एकचित्त भै बाटुलो
 भयादेषिन् वैरिले पनि छिद्र पाउन्या रहेनछन् छिद्र नपाया
 कसैले आटन पनि सकदो रहेनछ भनि आफना भाइ छोरा-
 लाई एकचित्त गराइ बडा आनन्दसित राषिबक्सनुहुदो भयो
 केहि दिन त्यसै तरहसित रहदा त्यस्ता बषतमा मकवानि-
 सित नवाफको इतराजी परेछ र मकवानपुरको तराइमा
 नवाफको लस्कर चडदा मकवानी राजाले एउ बषतमा बल

कससित माग्न्या हो भनि तजविज गर्दा आजकाल बडो प्रचण्ड तेज भयाका राजा ता गोर्षे छन्. चौविसी वाइसी राजा मिलि एक पटक नौ वर्ष एक पटक चार वर्ष षांदा फगत एकलै गोर्षाले काटि काटि घपाइ आफनु मुलुक थाम्या. एस्ता साह्रा छन्. भाइ छोरा पनि प्रचण्ड तेज भयाका एक-चित्त गरि मित्याका भरभारादार पनि तरवारका बहादुर मन्त्रणामा पनि बहुत्त प्रवीण सिपाहि पनि बडा पानिदार तेजि बहाँ बल माग्या हाम्रो कार्य सिद्ध होला भन्या एस्तो ठहराइ बल मागि पठायो. मकवानिका मानिस गोर्षा आइ श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साहका हजुरमा आइ सरसौगात षलितापत्र चढाइ दर्शन गन्या. मोहजमान विस्तार विन्ति गन्या. षलितापत्र नजर हुदा बल माग्याको कुरो रहेछ. सो विस्तार बुकि आपना भाइ भतिजा छोरा छथरप्रभृति सब भारा पांहरूसित सल्लाह हुदामा मकवानि भन्याका हिन्दु-पति राजा भन्छन् तिनले बल मागि पठायोपछि हामिले बल दिनैपछि. हामि गुहारि भै नवाफ काटि घपाउन सक्या गोर्षाको ठूलो धाक चलन्याछ. पराक्रमको निसाना राषन्या

बषत यहि हो भन्या ठहराइ अतिबल साह हरिचरण पाडे दलमुषि भै बलिया शूरा छाटि छाटि एघारविस जवान सिपाह साथ लि तयार भै बिदा हुन लागदामा श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साहबाट हुकुम गर्न लागनुभयो. हामि भन्याका सिसौदिया राणा हौं अघि वादशाहसित लडाइ हुदामा साषाबन्दि गन्या पनि हामि हौं तसर्थ आफनु बल पराक्रम देषाइ गोर्षाको नाम राषि आउनु भनि हुकुम हुदामा श्री अतिबल साहले विन्ति गर्नुभयो रजपुतको रज-पुत्याइ देषाउन कैले पाउला भन्या देवले यहि वषतमा पाया. बषत नचुकि छातिको ढाल गरि आफनु बल पराक्रम देषाइ हजुरको परसंम रहन्या निसाना जसो गरि होला गन्यैछु. निमषको सोझो जसो गरि हुन्या हो सो काम गरि नजर गराउला भनि विन्ति गर्नुहुदो भयो. हरिचरण पांडे-लाई पनि गणेश पांडेको नाम संकि हामिलाई जस आउन्या काम गन्या भनि हुकुम भयो. सोहि तरहले विन्ति गन्या र विदा भै गया.

क्रमशः

ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ

नं. ३७०

अजि — — — — —

उप्रान्त आश्विन वदी १४ रोज ५ का मितिमा बक्सि पठाय गयोको लालमोहर रजिडन्ट साहवलाई सौपियाका याददास्तका नकल २ लाठसाहववाट गयाका षरिताका तर्जुमाको नकलसमेत आश्वीन शुदि ८ रोज १ का दिन डाकमार्फत पाई सिर चह्लाजा ब्राह्म वातचितको प्रसंग चल्दा हुकुम भयावमोजिमको आसए लि जवाफ दिन्या पाठ गरुला आजकाल दसै आउनाले कौसल दफदर्षना वन्द छ षुल्यापछि रजिडन्टवाट आयाका कागजपत्रको हवाल बुकि पायाका षषवरसमेत विन्ति चह्लाइ पठाउला एहि सुदि ७ रोज ६ का दिन टारन्साहव एक्ट सिक्किटिकाहां दफदरषानाको मामूलि दवारी हुदा दवारीको षैर वाफिषत सोध्या सब तर्हसित षैर वाफिषत छ भनि जवाफ दिजा मेडाकसाहव दफदर्षानाका सिक्किटिर विराम भै हावा षान भनि गयाका थिया आजकालमा आउछन् भन्या षवछ कन्दहार्का दषिन वलुचिस्तानका मुलुकमा कलात्को किल्ला कन्दहार काबुल अमल भयापछि अंरेजहरूले अमल गन्याको थियो अंरेजहरूसित लडि फेरि उहांका पैठानहरूले अमल गन्या भन्या षवर अषवार्का कागजमा देषि हजुर्मा विन्ति चह्लाइ पठायको छ इति सम्बत् १८९७ साल मिति आश्वीन शुदि १० रोज ३ मोकाम कल्कत्ता चितपुर शुभम्— — — — —

सेवक लोकरमणोपाध्यायको वेदोक्त पुराणोक्त कोटि कोटि सुभासीवादि शुभम् — — — — —

-०-

मिनिष्टर यान कम्याण्डर इन चिफ जनरल मातवरसिंह थापा कलाबहादुर महाशयेषु इतः बालाशंकरका सहस्र शुभाशेषपूर्वक विन्तिपत्रम् । अत्रकुशलं तत्र श्रीमतां कुशलं वान्छामि । उप्रान्त गरीवपर्वर मेरे वेशाष सुरी १४ रोज ३ मे लिषी अर्जी वन्देकी डाक अंरेजिके मार्फत हजूरके मुलाहिजेमे गुजरी होगी । बाद मुलाहेजे अर्जीके वन्दा हजूरके धर्मद्वारसे क्रिपापूर्वक अर्जीके पर्थोचनामेका और माफिक आज्ञा हजूरजे अपनी तलव तनष्वाहका उम्मेदवार था इस असेंमे वतौर अफुवेके और पर्चे अषवार अंग्रेजीसे यहां षवर हजूरका बेतौर सुन्नेमे आयाहेके के मजमून उस्का जो अर्जी १— के चरणोमे भेजी है उस्मे मुन्दर्ज है बाद मुलाहेजे मजमून अर्जीके उम्मेद रषता हूँ के अगर येह षवर कूठ है तो वास्ते तलवसोके आज्ञापत्र हजूरका मै मोहर षासके वन्देके हालपर इनायत हावे अगर येह षवर सत्य है तो मुष्यार हालको षिदमतमे अरज रषता हूँ अर्जी मेरी ...१... के चरणोमे गुजरानकर एक हुकुमनामामै लालमोहरके...१... से निकास कर्के और आज्ञापत्र अपने हजूरसे मै मोहरके षासके मेरे हालपर इनायत होवे के माफिक हुकुमके वन्दा अपनी अर्जी...१... के चरणोमे चढाय भेजता रहे ज्यादा अरज ये है के इस षवरके कूठ सत्यका हाल सिवाय अषवार अंग्रेजीके वन्देको नहीं मालूम हुवा जैसा षवर सुननेमे आया था सो हजूरके चरणोमे अरज किया गया कूठ सत्यका बात ईश्वर जाने जान अजान कुसूर माफ होवे सं. १९०२ जेष्ठ वदी १३ रोज २ मुकाम दिल्ली शुभम् — — — — —

अर्जी बालाशंकर ब्राह्मणकी

-०-

नं. ३३

स्वस्ति श्री सर्वोपमानोपमेयशौर्योदार्यादि सकल सद्गुणैः
नृपालकृतराजराजित राजभारोद्धरण सामर्थ्य श्री ३ प्राइम्-

नं. ४०२

श्री ५ सर्कार

१

स्वरित श्री गिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमानमानोन्नत श्री मन्महाराजा-धिराज श्रीश्रीश्रीश्रीश्री महाराज राजेन्द्रविक्रम शाह बहादुर शंशेरजंग देवानां सदा समरविजयेषु इतः बालाशंकरका कोटि कटि शुभाशेषपूर्वकविन्तीपत्रम् अत्र कुशलं तत्र श्रीमतां कुशलं वान्छामि उप्रान्त गरीवपर्वर मेरे मार्गेशिर वदी ९ रोज ६ मे लिपी अर्जी बन्देको डाक अंगरेजीके मार्फत...१... के मुलाहेजेमे गुजरीहोगी वाद मुलाहेजा कर्ने अर्जीके वन्दा हजूरके धर्मद्वारसे क्रियापूर्वक परवरशनामेका उस्मैदवार है फदे २ दिल्लीके अषवारके...१... के चरणोमे हाजर कर्ता हूँ सो मुलाहेजेमे गुजरे मार्गेशिर वदि १४ रोज ५ मे जनरल मातवरसिंह थापा दिल्लीसे कूच कर्के बरस्ते लषनऊके वरसवील डाक सुतरके गोरषपुरको रवाना हुवे वास्ते इति-लाहके अरज रषता हूँ बन्दा हजूरके दर्वारसे नेक नजरका और परवरशका उस्मैदवार है और जो कारषिदमत मेरे लायक हजूरसे हुकुम होवे सोसाफिक वन्दा वजालावे ज्यादा क्या विन्ती करूँ...१... सर्वज्ञ है जान अजान कुसूर माफ होवे संवत् १८९९ मार्गेशिर शुदि ८ रोज ७ मु-दिल्ली--

अर्जी बालाशंकर ब्राह्मणकी

—०—

नं. ३५८

श्री ५ सर्कार

१

अजि — — — — —
उप्रान्त गरिप्रवर ब्रह्मदेउमंडीका कुरालाई कार्तिकको पुर्न-मासिदेषि मंडिको कां चल्दो रहेछ...१... को पैसा दुर्न जाला भनि मंडिको ठेका साविकबमोजियको कबोल गराई कबोलियतनामा लि मंडि उठाउन्त्या काम गन्था किस्ता-वंदिमा खैया...१... मा दाषिल होला जाचका नापवन्दिमा अर्थलाई र कोहि जगा घट्टन जान्या कोहि जगा वटन जान्या हुन लागिरहेछ ताहाका भलाआदमिलाई सोझा कुछुदा घट्टन भनि भन्छन् पछि उमावन्दिमा क्या ठहर्छ उमावन्दि भयापछि विति गरि पठाउला र जाहेर होला काम गर्दा केहि कुरामा चुकन जायीछ षामिदवाद मेहेरमानगि सेवकउपर रहीस्,

कुलघाटतर्फ टांगो लि नापवन्दिमा जान्या उमादारले कुमाउ-तर्फ मानिस पठाई हालसुरत बुकी मलाई लेषि पठायाको वेहोरा उतारि चह्लाई पठायाको छ नजर भै जाहेर होला विज्ञेवर प्रभूचरणारविन्देषु अलमधिकं इति सम्बत् १८९८ साल मिति अधिक आश्विन वदी ५ रोज ३ मुकाम डोटि सिलगढि शुभम् — — — — —

ईत सेवक सुद्धरंजन साहिको कोटि कोटि साष्टांग डंडवत् सेवा कुर्णज शुभम् — — — — —

—०—

नं. १२१

अजि — — — — —

उप्रान्त देसवाठ पवर ल्यायाको लषनौका समाचारका अर्थ बुढा जहांपना मन्थापछि तिनैका छोरा सुरैयान जाहांपनाले ९ करवर रुपैया फिरंगिलाई दि गादिमा वस्याछन् मुन्नायान भन्था गादिमा वस्ता राजा दर्सनसिको मामला पनि विग्रन्था अरू अरू मिर उमरावहरूलाई पनि फिरंगिसित पनि मुन्ना-यान गादिमा वस्यापछि षलवल पाला भनानिमित्या सुरैयान जाहांपनालाई गादिमा वसायाछन् राजा दर्सनसिले पनि षिलजत पाया राजावावुहरूको अजसंम वन्दवस्त भयाको छैन लाठसाहेव पनि ९२ पल्टन लि इरान जान भनि गयो भन्था गलवा सुनिन्छ इ कुरा हो होइन हजूरमा जाहेर भयाके होला सेवकले सुन्थाका कुरा विति गर्नुया हो भनि विति गन्थाको हो सर अपसर माफ भयाजाला अजि चह्लाई पठाउंछौं हुकुम कैलहै आउदैने सेवकपर निगाह रह्याजावस् इति सम्बत् १८९९ साल मिति ज्येष्ठ सुदि १४ रोज ३ मोकाम सल्यान शुभम् — — — — —

ईत सेवक दरियावसिंह वस्यातको कुर्नस डंडवत् सेवा ३ शुभम् — — — — —

—०—

नं. ३७९

अजि — — — — —

उप्रान्त गरिपरवर आश्विन वदि ३० रोज ३ मा लेषि पठाईवक्समुभयाको कृपापत्र ये शुदि ९ रोज ३ मा आई-पुग्यो हरप पढि विस्तार मालुम गरि सिर चह्लायां मजि भई आयावमोजिम हुवा सिपाहिहरूलाई दक्षक सीपि

रुगरियाहरू सर्दारका जिम्बा लगाइ जाउ भनि अह्लाइदिन्या काम गन्यां भोटतरपको सहि समाचारका अर्थलाई कुंभेदान दलपति गुरुबाट संपूर्ण वेहोरा बुझि आयाका हुं चरणमा विस्तार विंति गन्याहुन् मैले पनि संछेप अर्जि लेष्याको हो चरणमा दाबिल भयोहोला याहांको वेहोरा वन्दालाई तार्हिसंम मात्र थाहा छ बाकि सर्दार दरियाउर्हि वस्न्यातले हाम्रा मानिस भोटतिर जादा सर्दार हस्तविर साहिले ई मानिस त चोर हुन् ई मानिसका कुरा नपत्याउनु भनि देवालाई चिठि पनि लेपेछ हाम्रा मानिसलाई प्यादा पनि लायेछ भन्या कुराको चुविल ...१... मा लेष्याछन् भोटघा- लाई सिषले लपेट्याको वेला छ येस वेलाभा केहि गोहार दिन सक्थौं भन्या हामिले भन्याको काम पुग्दोहो भन्या कुरा पनि लेष्याछ उसै कुराको प्रतितले २०० जवान र ३ तौप षटाउनु भन्या मोहर भइ आयाको होला भन्या जस्तो लाग्छ लस्कर आयो भन्या समाचार भोट्याले सुन्यापछि हामिलाई गोहार दिन पनि पर्दैन भनि उस्ले लेष्यापछि लस्कर पठाउ- दामा केहि फिक्का पनि पर्ला घा पनि विग्रन जाला सिषले थाहा पायो भन्या भोटघासंग आवतजावत गन्याको पनि सुन्याकै होला अघि कागडासा भयाको वेहोराले गोर्षालि येस्ता छन् भनि ठहरायाकै होला लस्कर पठाउदामा दुबैतिर चमक पर्ने जाला कि भन्या जस्तो लाग्छ तसर्थ वेहोरा पारिकन ...१... मा अर्जि लेषिबक्सनुभया सर्वैलाई सुष हुदोहो जो मर्जि लस्कर ताहांबाट हिड्याको भया पनि केहि दिन अछांपुंडो अलमलिरह्या वेस होला कि भन्या जस्तो लाग्छ जो मर्जि सो सहि म पनि टिकाको साइत गरि नेपालतिर जान्या काम गन्यां इति सम्बत १८९९ साल मिति आश्वीन सुदि ११ रोज ६ मोकाम जुम्ला छिनासिम शुभम् — — — — —

सेवक कर्णवीरज्यूको कोटि कोटि सेवापूर्वक कोर्णस शुभम् — — — — —

-०-

नं. ११९

अर्जि — — — — —

उप्रान्त ताहा ईलाम फाकफोकका रैयत अधिदेषि दुर्जलिङमा वेपार गर्न जादै आउदै रह्याछन् सुषीमको इलाका नागरि भन्याका जगामा अधि जगात रह्याको रहेनछ १९०० साल- देषि सुषीमबाट जगात लिनु भनि लापच्या जगाति राष्याका रह्याछन् येस सालका पुसमा घिउ मास कपराका दस येघार भारि लि दुर्जलिङमा वेपार गर्न ताहा ईलामका भोटघा गयाका रह्याछन् नागरिका जगातदेषि वरै जगातमा पुग्न नपाई लापच्याहरूले जगात देउ भनि माग्याछन् र ताहा दिया हामिलाई दोहोरो तिर्नुपर्छ जगातमा हिड र जो लाग्दछ वाहि चुक्ति गरि दिउला भनि भोटघाहरूले भन्दा लापच्याहरूले तार्हि दिनुपर्छ भन्याछन् र तक्रार गरि कुटा- कुट गन्याछन् कुटाकुट गर्दा लापच्या साह्रै कुटियेछ र जो लग्याका भारि मिल्काई आफु भागि आयाछन् भोटघाहरूले नागरिमा लापच्यासंग कुटाकुट गरि आया भन्या षवर सुन्या र यो कुरा कसो रहेछ भनि बुछन पठाउदा कुटाकुट भयाको पनि साचो रहेछ कुटियाका लापच्या पनि येक जाना दस बाह्र दिनपछि मरेछ छाडि आयाका भारि पनि सुषिम्या लापच्याहरूले षयाछन् भन्या षवर ल्याया सुषीमबाट भन्या ताहा केहि भनि पठायको छैन येस्तो वेहोरा भयेछ भनि ताहा केहि लेषि पठाय भन्या जो षवर आउला षवर आयाबमोजिमको वेहोरा लेषि चह्याई पठाउन्या काम गरुला कुटाकुट गरि आउन्या भोटघाहरू र आपना आपना घर आई बसिरह्याछन् ज्यादा हरफमा कम ज्यादा भयाको माफ गरिबकस्याजाला ईति सम्बत १९०१ साल चैत्र सुदि १२ रोज २ मुकाम ईलाम छाउनी शुभम् — — — — —

कपतान दलमर्दन थापाको कोटि कोटि सेवा — —

-०-

श्रीमानांक मुद्रा-एक अध्ययन

-हरिराम जोशी

उत्तर प्राचीन कालीन नेपालका सर्वप्राचीन मुद्राका रूपमा श्रीमानांक अभिलेख अंकित मुद्रालाई लिइन्छ । यसको प्रचलन भट्टारक महाराज श्री मानदेवले गरेका थिए । यस कुराको पत्ता यस मुद्राको पृष्ठभागमा श्री भोगिनी अभिलेख अंकित गरेको देखिनु औ संवत् ४२७ को पशुपति सूर्यघाटको अभिलेखमा श्री भोगिनीलाई राजा मानदेवकी रानी भन्ने कुरा स्पष्ट अंकित गरिएबाट हुन्छ । यसका अतिरिक्त यस मुद्रामा उत्कीर्ण लिपिको समय निरूपणबाट पनि उक्त तथ्यको प्रामाणिकता निर्णय हुन्छ ।

प्रस्तुत मुद्रामा राजा मानदेवले आफ्नो नाम अंकित गराउनाको बदला उपाधिसूचक खालि श्रीमानांक अभिलेख उत्कीर्ण गराउन लगाएको छ । मान शब्द पराक्रमको बोधक छ । पूर्वका रजौटाहरूको विद्रोहलाई दबाई जगर फिजाएको सिंह जस्तै भई यिनी पश्चिमतिर लागे भन्ने उक्तिमा यिनको पराक्रम स्पष्ट परिलक्षित हुन्छ । यसरी आफ्नो पराक्रमद्वारा साम्राज्यलाई सुस्थिर एवं सुदृढ गराउन सकेको हुँदा यिनले आफ्नो मुद्रामा आफ्नो नाम उत्कीर्ण गराउनाको बदला आफ्नो पराक्रमसूचक मान शब्दको अंकनद्वारा शत्रुका हृदयमा भय आतंक तथा प्रभाव स्थापन गरेको हुनु धेरै सम्भव छ । उत्तर प्राचीन कालीन गुण एवं अयक्षिक अंकित मुद्राहरूको प्राप्तिले पनि यस तथ्यलाई टेवा मिल्छ । उक्त मुद्राहरूमा उत्कीर्ण लिपिको समय नेपालमा कुनै गुण, अयक्षिक आदि नाम आउने राजाहरूको अस्तित्व कायम भएको कुरा पुरःतात्विक आधारमा प्रकाशमा नआएकोले उक्त तर्कको पुष्टि गर्दछ ।

अर्को, पाँचौं शताब्दी ई. मा मानांक नामक राष्ट्रकूटवंशी एक प्रख्यात राजा भएका थिए । तिनले अनेकौं राज्य,

हरू जितेका थिए । डण्डकवाटिका दान तथा पाण्डुरंगपल्ली दानबाट तिनका उक्त विजयका बारेमा चाल पाइन्छ । अनि विजिगीषु सिद्धान्तका अनुरूप भने जस्तै भर्खर भर्खर मात्र गुप्तसम्राट्हरूका प्रभावबाट मुक्त भएका नेपालका लिच्छवि राजा श्री मानदेव प्रथमले दुइ अर्थ आउने गरी एकातिर आफ्नो पराक्रमसूचक मान शब्द औ अर्कातिर उक्त मानांक राजाको नाम पनि आउने श्री मानांक अभिलेख अंकित गरेर मुद्रा निकालेको देखिन्छ । सातौं शताब्दी ई. मा तिब्बतका हाउले मगधसम्राट् हर्षवर्धनबाट नेपालको स्वतन्त्रतालाई जोगाए जस्तै भट्टारक महाराज श्री मानदेवले पनि पं. बिष्णुशर्मप्रणीत पंचतन्त्रको

व्यपदेशेन महतां सिद्धिः संजायते परा ।
शशिनो व्यपदेशेन वसन्ति शशकाः सुखम् ।
(पंचतन्त्रे काकोलूकीय)

उक्तिअनुरूप श्रीमानांक शब्दको उत्कीर्णनका साथै मुद्रा निकाली गुप्तहरूको साम्राज्यप्रसारबाट मुक्त गराई राख्न सफल भएका थिए । उत्तर प्राचीन कालमा नेपालको संपर्क दक्षिण भारतीय राज्यहरूसित पनि थियो भन्ने कुरा संवत् १५७ को पशुपतिको अभिलेखका पंक्तिको अध्ययनबाट स्पष्टतः जानिन्छ । त्यसै समयदेखि नेपालमा दक्षिण भारतीयहरूको बसोबास पनि भइसकेको थियो । यस कुराको पत्ता नवौं शताब्दी ई. को पूर्वार्द्धमा नेपालमा आउने आद्य शंकराचार्यले भगवान् श्री पशुपतिनाथका मन्दिरमा पुजारीका रूपमा दक्षिण भारतीय अर्थात् कर्णाटकी, महाराष्ट्री, आन्ध्र औ द्रविडजातीय ब्राह्मणहरूको व्यवस्था मिलाएको वृत्तान्तबाट विदित हुन्छ । तिनताक यहाँ पहिलेदेखिनै बसोबास गरिरहेका दक्षिण भारतीयहरूको संख्या अत्यधिक मात्रामा नरहेको भए तिनद्वारा उक्त प्रकारको व्यवस्था

शरिनु संभव थिएन । यी आशुहुरूले भट्टारक महाराज श्री मानदेवद्वारा आफ्नो मुद्रामा श्रीमानांक अभिलेख उत्कीर्ण गरिनाको उपरोक्त अनुमान पनि सधैं पुन्याएकै प्रतीत हुन्छ ।

श्रीमानांक मुद्राको पूरा भागमा सिंहको आकृति उत्कीर्ण छ । जसको आधारमा राजा मानदेवलाई शक्तिपूजक रहेको अनुमान गर्नहरू पनि छन् । किनभने दुर्गा भगवतीको बाह-नका रूपमा सिंहलाई लिइन्छ । डा. ए. एस्. अल्तेकरले लिच्छविहरूको इष्टदेवीका रूपमा दुर्गालाई मानेको छ । गोपालवंशावलिअनुसार राजा मानदेवले मानेश्वरी स्थापना गरेका थिए । तर, राजा मानदेवले मानेश्वरी स्थापना गरेको कुरा सत्यप्रद छ जस्तो लाग्दैन । किनकि चौदौं शताब्दी ई. मा लिखित गोपालवंशावलिको उत्तर प्राचीन कालीन विवरण समकालीन नहुँदा पुरातात्विक आधारमा प्रमाणित मात्र नसकिने कुरा सिद्ध छ । अर्को, त्यस वंशा-वलिको विवरणलाई प्रमाणित मानेमा राजा मानदेव पितृ-घातकका साथै विश्वदेवका छोरा मान्नुपर्ने हुन्छ जुन कुरा सत्कालीन अभिलेखका आधारमा यथार्थतः असत्य प्रमाणित भइसकेको छ । फेरि, उत्तर प्राचीन कालीन कुनै पनि अभिलेखमा मानेश्वरीको प्रतिष्ठापनबारे कतै उल्लेख भएको अहससम देखिएका छैन । यो निश्चय छ, नवसाल नारायण-चौरको अभिलेखमा मानेश्वर नामले महादेवको उल्लेख भएको छ । संवत् ३२ को हाँडीगाउँको अभिलेखमा मानेश्वरीका नामको सर्वथा अभाव रहेको छ । यदि मानेश्वरी राजा मानदेवद्वारा प्रतिष्ठापित लिच्छविहरूका इष्टदेवी रहेकी भए अवश्य तिनका लागि पनि केही रकम त्यस अभिलेखमा तोकिने थियो । उक्त हाँडीगाउँको अभिलेखमा धारामानेश्वर, मानेश्वर आदि देवताहरूको नाम उत्कीर्ण गरेर गोपालवंशावलिअनुसार राजा मानदेवद्वारा प्रतिष्ठा-पित मानेश्वरीको कुनै उल्लेख नहुनुले उक्त वंशावलिको वर्णनमा कुनै आज नभएको कुरा सिद्ध छ । बरु अभिलेख एवं मूर्तिका आधारमा एकाध अपवादबाहेक राजा मानदे-वले वैष्णव देवताहरूकै प्रतिष्ठापन गर्ने जस्ता कार्यहरू गरेका देखिएका छन् जसले उनी वैष्णवधर्मावलम्बी राजा भएको कुरा प्रकट हुन्छ । शत्रुको संहार गर्न अभियानबाट फर्केर आई उनले चांगुमा विष्णुको स्तुतिसाथ राखेको संवत् ३८६ को विजय स्तम्भलेख वीर रसले ओतप्रोत एक सुन्दर रचना मानिन्छ । यसका अतिरिक्त विष्णुले सुरको रक्षार्थ

असुरको संहार गरेको उपाख्यानमा आधारित त्रिविक्रम विष्णुका मूर्तिहरू संवत् ३८९ मा उनले पशुपति तिलगंगा र लाजिमपाटमा स्थापना गरेका थिए । यी कार्यहरूले उनको रोम-रोममा वीरत्वको भावना सञ्चारित भएको कुरा विदित हुन्छ । उनले चांगुको अभिलेखमा जगर फिजा-एको सिंह जस्तै भई उनले पश्चिमतिर जाइलागेको कुरा-वर्णन गरिएको तथा ऋग्वेदमा पराक्रमको लागि उदाहरण दिँदा सिंहको उपमा दिने चलन देखिएकोले सिंह पराक्रमको सूचक हुँदा उनका मुद्रामा सिंहको आकृति राखेको हो भन्ने कुरा स्पष्ट थाहा हुन्छ । पछि सिंहलाई पनि वशमा गर्नेका-रूपमा राजालाई लिइने लागेको थियो । राजाको आसन-लाई सिंहासन भनिने गरेको पनि छ । फेरि गुप्तकालीन भारतको चन्द्रगुप्त-कुमारदेवी अभिलेख अंकित एक प्रकारको मुद्रामा सिंहमा आरूढ लक्ष्मीको मूर्ति उत्कीर्ण गरेको देखा-इएबाट पनि राजा मानदेवले आफ्नो मुद्रामा सिंहको आकृति दुर्गा भगवतीलाई आराध्यदेवी मान्ने हुँदा उत्कीर्ण गराएको हो भन्ने अनुमानमा कुनै ओज नभै असत्यतिर परिलक्षित गर्दै माथि वर्णित तर्क पुष्टि हुन्छ ।

प्रस्तुत मुद्राका पृष्ठभागमा श्री भोगिनी लेख अंकित गरिनाका अतिरिक्त पद्मासनमा अवस्थित एक स्त्रीमूर्तिको आकृति पनि उत्कीर्ण छ । यस मुद्रामा राजा मानदेवले आफ्नी रानी श्री भोगिनीको नाम किन उत्कीर्ण गराए भन्ने कुरा विचारणीय छ । मुद्राहरूमा राजाका साथै रानीहरूका पनि नाम उत्कीर्ण गराउने चलन प्राचीन कालदेखि नभएको होइन । इन्डोबेक्ट्रियन रजतमुद्राहरूमा राजा एवं राजमाता दुबैका नाम अंकित छन् तापनि त्यसमा राजाको बदला राजमाताको मात्र मूर्ति उत्कीर्ण छ । गुप्तसम्राट् चन्द्रगुप्त प्रथमका मुद्रामा उनकी रानी कुमारदेवीको नाम पनि अंकित गरिएको छ । तर, ती मुद्राहरू र राजा मानदेव-द्वारा प्रचारित मुद्रामा एक खास प्रकारको भेद स्पष्ट देखिन्छ । ती मुद्राहरूमा राजारानी दुबैका नाम अंकित छन्, तर मानांक मुद्रामा खालि रानीको नाम मात्र उत्कीर्ण छ । यही नै राजा मानदेवद्वारा प्रचारित मुद्राको खास विशेषता रहेको छ ।

राजा मानदेवले चलाएका मुद्रामा राजाको नाम अंकित नभै रानीको नाम मात्र अंकित गरिएको छ । तर, त्यसमा राजाको नाम अंकित नगरिए तापनि आफ्नो पराक्रम द्वारा

साम्राज्यलक्ष्मीलाई सुदृढ तथा सुस्थिर गराउन सकेका हुंदा राजा मानदेवले पराक्रमको प्रतीकको रूपमा रहेको सिंहको आकृति उत्कीर्ण गराई त्यस सिंहले कुनै मुद्रामा कमलपुष्प समातेको औं कुनैमा राष्ट्रध्वजलाई अभिवादन गरेको दर्शाएको छ । पराक्रमको प्रतीक सिंहले राष्ट्रध्वजको अभिवादन गरेको तथा कमलपुष्प समातेको देखाइएबाट त्यो सिंहकृति तिनताका राष्ट्रिय चिह्नको रूपमा मानिएको कुरा स्पष्ट थाहा हुन्छ । कमलमै भगवान् अवस्थित हुने कुरा वैदिक समयदेखिनै मान्य हुँदै आएको औ लक्ष्मीको आसन कमल मानिनाका आतिरिक्त लक्ष्मीले कमलनै समात्ने गरेको कुरा अंशुमद्भेदागम, शिल्परत्न आदि ग्रन्थहरूमा वर्णित हुनाका साथै मूर्तिहरूमा स्पष्टरूपले देखिनाको अतिरिक्त अमरकोशअनुसार लक्ष्मीका विभिन्न नामहरूमा पद्मा, कमला, रमा आदि नाम पनि देखिएबाट राजा मानदेवले सिंहद्वारा कमलपुष्प समातिराखेको देखाइएको कुराको तात्पर्य खुलस्त हुन्छ । त्यो कमल पनि लक्ष्मीकै प्रतीकको रूपमा मानिएर त्यसले साँच्चै भन्ने हो भने राज्यलक्ष्मीलाई शत्रुबाट जोगाई राजा मानदेवले आफूले रक्षा गर्न सकेको कुराको खुलासा गरेको छ । फेरि, राजा मानदेव वैष्णव हिन्दूधर्मवलम्बी भएको कुरा उनैद्वारा प्रतिष्ठापित अभिलेख एवं मूर्तिहरूबाट थाहा हुन आएकोले उनमा पौराणिक उपाख्यानहरूको खास प्रभाव पर्नु स्वाभाविक छ । पौराणिक उपाख्यानअनुसार समुद्रमथनबाट निस्केकी लक्ष्मीलाई असुरहरूको कब्जामा जानाबाट रोकरी रक्षा गर्ने कार्य विष्णुबाटै संभव भएको थियो । ई. सन् ६७२ को अपसद अभिलेख तथा पचतन्त्रमा पनि लक्ष्मी समुद्रमथनबाट निस्केको कुरा उल्लेख छ । अमरकोशअनुसार लक्ष्मीको एक नाम 'क्षीरसागरकन्यका' पनि हो । यसरी विष्णुले लक्ष्मीको रक्षा गरेको उपरोक्त उपाख्यानकै स्पष्ट प्रभाव राजा मानदेवद्वारा प्रचारित मुद्रामा परेको छ भन्दा कुनै अत्युक्ति हुँदैन । अनि राजा मानदेवले आफ्नो नामको बदला आफ्नो पराक्रमद्वारा अभिप्राणित व्यक्तित्वको छाप राष्ट्रको प्रतिविम्बस्वरूप मुद्राको एकातिर स्पष्ट दर्शाएको छ ।

राजा मानदेवले आफ्नो मुद्राको पृष्ठभागमा आफ्नी रानी श्री भोगिनीको नाम उत्कीर्ण गराएकोमा पनि खास कारण भएको कुरा प्रतीत हुन्छ । कतिपय विद्वान्हरू श्री भोगिनीलाई संवत् ४२७ को पशुपति सूर्यघाटको अभिलेखमा देवी भनिएको कुरालाई आधार मानी राजा मान-

देवकी बडामहारानी भएकी हुंदा उनको नाम राजा मानदेवले आफ्नो मुद्रामा उत्कीर्ण गराएको कुराको अनुमान गर्दछन् । हो, अमरकोशअनुसार देवी शब्दले पट्टमहिषी बुकाउंछ यसमा कुनै शंका छैन । तर, अमरकोशको यस उल्लेखबाट हामी पूर्णरूपले सम्मत हुन सक्दैनौं, किनभने भोगिनी राजाकी भित्रिनीको नाम हो । यसरी एउटी रखौटी स्त्री स्मृति, धर्मशास्त्रका अनुसार शासन गर्ने राजाकी बडामहारानी कसरी घोषित भइन् भन्ने कुरा विचारणीय छ । राजा मानदेवकै छोरी राजकुमारी विजयवतीले मानदेवकै राज्यकालमा राखेको शिलालेखमा "श्री भोगिनीति कथितास्य बभूव देवी" भनी उल्लेख गरेकालाई अविश्वास गर्न पनि गाह्रो पर्छ । बडामहारानी नभएकीलाई बडामहारानी भनी उल्लेख गर्नु सम्भव होला भन्न सकिदैन । बरु यसले यस तथ्यको संभाव्यतालाई स्पष्टरूपमा अगाडि ल्याइदिएको छ- उत्तर प्राचीन कालीन समाजमा ल्याइते व्याइतेमा कुनै भेदभाव थिएन यसै कारण राजा मानदेवले श्री भोगिनीलाई भट्टमहिषीको रूपमा आसीन गराएका थिए । सम्राट चन्द्रगुप्त द्वितीयले पनि आफ्ना दाज्यू रामगुप्तलाई मारी आफ्नी विधवा भाउजू ध्रुवस्वामिनीसित बिहा गर्नका साथै उनैलाई राजमहिषी (बडामहारानी) का रूपमा आसीन गराएका थिए । यसबाट पनि उक्त तथ्यलाई पुष्टि मिल्दछ । उपरोक्त सबै आधारहरूबाट उत्तर प्राचीन कालीन प्रचलित सामाजिक नियमका अनुरूप राजा मानदेवले आफ्नी रखौटी रानीलाई नै पट्टमहिषी, संभवतः ज्येष्ठताको आधारमा स्वीकार गरेका थिए । राजा मानदेवको राज्यकालमै उनकी भोगिनीतरफकी छोरी राजकुमारी विजयवती चतुःषष्ठी कलामा प्रवीण हुनाका साथै विवाहिता पनि भइसकेको कुरा उपरोक्त सूर्यघाटको अभिलेखबाट बुझिन्छ र उक्त अनुमानको पुष्टि भएको संझिन्छ । उपरोक्त तथ्यहरूमा श्रीमानांक मुद्राहरूमा श्री भोगिनी नाम किन अंकित गरियो भन्ने कुराको आधार स्पष्टरूपले भेटिन्छ ।

राजा मानदेवका अरू रानीहरू शिक्षित थिए । तर भोगिनी पढेलेखकी नहुंदा उनको चित्तशान्तिका निती अरू रानीहरूको जस्तै उनको नाम पनि अमर गराउनाका लागि राजा मानदेवले आफ्नो मुद्रामा उनको नाम उत्कीर्ण गराएका थिए । श्री भोगिनी पढेलेखकी थिइनन् भन्ने कुरा उनकै छोरी राजकुमारी विजयवतीले राखेको संवत् ५२७ को अभिलेखमा उनको चरित्रको वर्णनक्रममा उनलाई

शिक्षित नारीको रूपमा वर्णन नगरेबाट जानिन्छ । उत्तर प्राचीन कालमा यस प्रकारको चलन रहेको कुरा राजा मानदेवले पहिलेदेखि कुनै कीर्ति स्थापना गर्दा विशेषतः दिवंगतहरूको लागि भनी उल्लेख गर्ने परम्परा अनुसार आफ्ना दिवंगत बाबुको कुनै उल्लेख नगरी आफ्नी जीवित आमाको पुण्यवृद्धिका लागि भनेर संवत् ३८९ मा त्रिविक्रम विष्णुका दुइवटा मूर्ति प्रतिष्ठापन गरेबाट जानिन्छ । यसरी तिनताका आफ्ना औघी मन परेकाहरूको नाम अमर गराउनाका लागि मानिसहरू प्रयत्नशील हुन्थे भन्ने कुराको अनुमान हुन्छ । सातौं शताब्दी ई. मा तिब्बती राजा सोडचन गम्पोले आफ्नी दुइ रानीहरूमध्ये नेपालकी छोरी भृकुटीले आफूसँगै तिब्बतमा लगेका विभिन्न बौद्धमूर्तिहरूलाई अर्थाभावले मन्दिर निर्माण गरी प्रतिष्ठापन गर्ने नसक्दा राजा स्वयम्भूले तिनका लागि मन्दिर निर्माण गर्न लगाई ती मूर्तिहरू प्रतिष्ठापन गराएका थिए, उता चीनी राजकुमारीले भने आफ्नै दाइजोले त्यहाँ मन्दिरहरू निर्माण गराउन लगाएकी थिइन् । फेरि, नवौं एवं बाह्रौं शताब्दी ई. मा वाचस्पति मिश्र तथा भास्कराचार्यले क्रमैसँग आफ्नी स्वास्नी र छोरीको नामलाई अमरत्व दिलाउने इच्छा लिई आफ्ना प्रख्यात ग्रन्थहरूको नामकरण उनीहरूकै नामबाट राखेका थिए । वाचस्पति मिश्रले ब्रह्मसूत्र शांकरभाष्यको आफ्नो टीकाको नाम 'भामती' राखे भने भास्कराचार्यले गणित विषयक आफ्नो प्रख्यात ग्रन्थको नाम 'लीलावती' राखे । यी उदाहरणहरूले लिच्छवि राजा मानदेवले आफ्नो मुद्रामा आफ्नी रानी श्री भोगिनीको नामलाई किन अंकित गराए भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

राजा मानदेवले चलाएको श्रीमानांक मुद्राको पृष्ठ-भागमा पद्मासनमा अवस्थित एक नारीमूर्ति छ । त्यस मूर्तिका बारेमा विद्वान्हरूका विभिन्न मत छन् तापनि यसमा उत्कीर्ण मूर्तिको अध्ययनमा उक्त मूर्ति लक्ष्मीको रहेको कुरा सिद्ध हुन्छ । अंशुमद्भेदागम, रुरमण्डन, विष्णुधर्मोत्तर तथा शिल्परत्न आदि ग्रन्थहरूमा वर्णित लक्ष्मीप्रतिमा लक्षण-अनुसार लक्ष्मी अष्टपत्रदलयुत पद्मासनमा अवस्थित हुनाका साथै दायाँ हातले कमल समातेको हुन्छ । प्रस्तुत मुद्रामा रहेको दायाँ हातका माथि कमल स्पष्टरूपले दृष्टिगत हुन्छ । यसकारण उक्त आकृति लक्ष्मीकै भएको कुरा प्रमाणित हुन्छ । उत्तर प्राचीन कालीन नेपालका अभिलेख तथा मूर्तिहरूका आधारमा राजा मानदेव साँचो मानेमा वैष्णव

हिन्दूधर्मावलम्बी राजा रहेको कुरा ज्ञात भएबाट पनि उक्त तर्कको पुष्टि हुन्छ । फेरि, देवताहरूको पांतीमा लक्ष्मीको अभ्युदयपछि धनका अधिपति कुवेरको पहिलेको प्रतिष्ठा खतम भई धनकी अधिष्ठात्री देवी लक्ष्मीनै मानिन लागेकी थिइन् । धनका विभिन्न नामहरूमध्ये 'लक्ष्मी' पनि एक भएको कुरा अमरकोषबाट स्पष्टतया जानिन्छ । यसबाट पनि उक्त मूर्ति लक्ष्मीकै हो भन्नेतिर निर्दिष्ट हुन्छ । तर, यसो भन्दैमा कुवेरलाई धनका मालिकको रूपमा मात्र पछि पूर्णतया छोडियो भन्ने कुरा भने होइन । कुवेरका धनपति, धनाधिपति, धनेश, वैश्रवण आदि विभिन्न नामहरू पछि पनि प्रचलितनै रहेका थिए । उत्तर प्राचीन कालीन नेपालको एक प्रकारको मुद्रामा कुवेरको एक नाम वैश्रवण अंकित गरिनाका अतिरिक्त कुवेरको आकृति पनि उत्कीर्ण छ । यद्यपि यो निश्चय छ, ती मूर्ति कुवेरका प्रतिमालक्षणसित पूर्णरूपले मेल खान्छन् भन्न सकिदैन । शास्त्रीय नियम-अनुसार कुवेरका तीन खुट्टा हुनु जरूरी छ । उक्त मुद्रामा उत्कीर्ण आकृतिमा खालि दुइ खुट्टा मात्र देखिन्छ । कलाकारहरूले मूर्ति निर्माण गर्दा सर्वभरी शास्त्रीय नियमकै मात्र परिपालन गर्छन् भन्ने होइन । उनीहरू आफ्नै स्वविवेकमा पनि कतिपय मूर्तिहरू निर्माण गर्दछन् । खजुराहोका विश्व-प्रसिद्ध मूर्तिहरू यसका लागि उदाहरणस्वरूप छन् । यसरी धनकी अधिष्ठात्री देवीका रूपमा लक्ष्मीलाई मात्राका अतिरिक्त कुवेरलाई पनि धनपतिका रूपमा मान्ने गरी आउनाको कारण लक्ष्मीलाई कहिले कहिले कुवेरकी पत्नीका रूपमा मान्ने गरेको हुन पनि असंभव छैन ।

विभाति यस्यां ललितालकायां
मनोहरा वैश्रवणस्य लक्ष्मीः
(भामिनीविलास २.१०)

राजा मानदेवले चलाएको मुद्रामा भारतीय मुद्राको प्रभाव पनि केही मात्रामा विद्यमान रहेको देख्न सकिन्छ । कुशान, यौधेय, गुप्तमुद्राहरूका अनुरूप केही अपवादबाहेक श्रीमानांक मुद्राको चारैतिर घेरामा विन्दुहरू राखिएका छन् । श्रीमानांक मुद्राको पृष्ठभागमा कमलासनमा अवस्थित लक्ष्मीमूर्तिको सामंजस्यता गुप्तकालीन भारतको एक प्रकारको मुद्राको पृष्ठभागको लक्ष्मीमूर्तिसित छ । उक्त दुई मुद्रामा पद्मासनमा बसेकी लक्ष्मीले एक हात कमरमा अड्याई दोस्रो हात केही माथि उठाइराखेको छ । कुशान

शीघ्रै मुद्राहरूमा पनि एक हात कमरमा अड्याई दोस्रो हात केही उठाइराखेका मनुष्याकृतिहरू अंकित गरिएको देखिएकोले उक्त प्रकारको मुद्राको अंकनशैली कुशान काल-देखि प्रचलित भएको देखिएर श्रीमानांक मुद्रामा भारतीय मुद्राको प्रभाव स्पष्टरूपले दृष्टिगोचर हुन्छ । तर, यसरी भन्दैमा यस तथ्यलाई पनि बिसर्ग हुँदैन, श्रीमानांक मुद्रामा आफ्नै विशेषताहरू पनि रहेका छन् । राजाको नाम उत्कीर्ण नगरी खालि राजमहिषीको नाम मात्र उत्कीर्ण गरेर राजा मानदेवले मौद्रिकपरम्पराभा एक नयाँ अध्याय शुरु गरेका थिए । तत्कालीन भारतका मुद्राहरूमा राजाका साथै रानीका नामहरू अवश्य उत्कीर्ण गरिएका छन् । तर, राजाको नाम उल्लेखनै नगरी खालि रानीको नाम उल्लेख गरिएका मुद्राहरू पाइएका छैनन् । अर्कातिर, राजा मानदेवले दुइ अर्थ आउने गरी सिंहले पद्म समातेर उठाइरहेको आकृति मुद्रामा उत्कीर्ण गरिएको छ । उक्त आकृतिको उत्कीर्णनले समुद्रबाट निस्केकी लक्ष्मीलाई दानवहरूको कब्जाबाट रक्षा गरी आफ्नो साथमा विष्णुले राखेको पीरानिक उपाख्यानअनुरूप राजा मानदेवले आफ्नो पराक्रमले साम्राज्यलक्ष्मीलाई रक्षा गर्न सकेको दर्शाइएको छ भने अर्कातिर राजा मानदेव यस आधारबाट पनि वैष्णवमार्गी भएका कुराको पुष्टि हुन्छ । फेरि, राजा मानदेवका केही मुद्रामा सिंहले राष्ट्रध्वजको प्रतीकस्वरूप रहेको ऋण्डालाई अभिवादन गरिरहेको देखाइएको छ । ऋण्डालाई अभिवादन गरिरहेको सिंहको आकृति उत्कीर्ण श्रीमानांक मुद्राको प्राप्ति तथा महाराजाधिराज श्री अंशुवर्माको मुद्रामा पनि सिंहले ऋण्डा समातेको देखाइएबाट उत्तर प्राचीन कालीन राष्ट्रध्वजका बारेमा थाहा पाइने महत्वपूर्ण सामग्री प्रस्तुत हुन आएको छ ।

राजा मानदेवले आफ्नो मुद्रा सर्वप्रथम कहिले प्रचलनमा ल्याए भन्ने प्रश्न उठ्न सक्दछ । मानदेव ज्यादै ठूला मातृ-भक्त शासक थिए । उनका शिलालेखहरूको अध्ययनबाट उनका मातृभक्तको असीमता कल्किन्छ । तर, उनले आफ्नी अम्माको नाम उल्लेख नगरी आफ्नी रानीको नाम मात्र उत्कीर्ण गरी मुद्रा निकालेको देखिएबाट यिनका मुद्राको प्रचलनसमयसम्म राजमाता राज्यमतीको मृत्यु भइसकेको कुराको अनुमान हुन्छ । किनभने यदि तिनी तिनताकासम्म जीवितनै रहेकी भए मुद्रामा तिनको नाम पनि राजा मानदेवले अवश्य उत्कीर्ण गर्ने थिए । प्रथम शताब्दी ई. पू.

स्ट्रुटो प्रथमका रजतमुद्राहरूमा राजमाता अगाथाकिलियाको नाम पनि उत्कीर्ण गरिएको छ । मध्यकालीन नेपालका मुद्राहरूमा पनि यस्तै उदाहरणहरू भेटिन्छन् । ललितपुरका राजा श्री लोकप्रकाशका मुद्रामा उनकी आमा योगमतीको नाम पनि उत्कीर्ण छ ।

राजा मानदेवले प्रचलनमा ल्याएको मुद्रामा उनकी रानीको नाम श्री भोगिनी उत्कीर्ण गरेको पाइएकोले सम्भवतः भोगिनीसितको उनको विवाहको सम्मरणमा उक्त अभिलेख अंकित मुद्रा राजा मानदेवले प्रचलनमा ल्याएका कुराको अनुमान हुन्छ । राजा मानदेवकी अर्की रानी क्षेम-सुन्दरीको संवत् ३९९ को अभिलेख पाइएको तथा संवत् ४२७ को सूर्यघाटको अभिलेख राजा मानदेवकी भोगिनी-तर्फको चौसट्टी कलामा निपुण विवाहिता छोरी राजकुमारी विजयवतीद्वारा प्रतिष्ठापित देखिन आएकोले राजा मानदेवको भोगिनीसितको विवाह कमसे कम संवत् ३९० देखि ३९६ को बीच कुनै समय भएको हुनामा सम्भावनाको आधिक्य रही सोही समयमा श्रीमानांक मुद्रा प्रचलनमा आएको कुरा देखिन्छ । संवत् ४०२ को काठमाडौँ टेबहालको सूर्यको पाठपीठलेख पनि उक्त तर्कको पुष्ट्याइका लागि सहायकस्वरूप छ । त्यस अभिलेखको "वणिजां सार्थवाहेन" पंक्तिले उत्तर प्राचीन कालीन नेपालमा व्यापारिक संस्थाहरूको अस्तित्व विद्यमान रहेको दर्शाउनाका अतिरिक्त व्यापारको अभिवृद्धि प्रचुरमात्रामा भएको कुरा प्रकटित हुन्छ । महाराजाधिराज श्री अंशुवर्माकालीन संवत् ३१ को तिष्टुङ, भट्टवाल तथा तिष्टुङ ग्रामका अभिलेखहरूमा नेपालबाट भारतमा निकासी हुने विभिन्न बस्तुहरूका नाम दिइएका छन् जसले राजा मानदेवकालीन उपरोक्त अभिलेखको आशयलाई अझ बढी स्पष्ट पारेको छ । फेरि, हिन्दू एवं बौद्ध ग्रन्थ तथा भारतीय अभिलेखहरूका अध्ययनमा सार्थवाह शब्दले व्यापारीहरूका नायक भन्ने कुरा बुझाउँछ । अमरकोषअनुसार आर्थवाह शब्द व्यापारीका विभिन्न नामहरूमध्ये एक रहेको छ । महाभारतअनुसार यक्ष मणिभद्र खास गरी बेपारीहरूद्वारा पूजित हुनाका अतिरिक्त बेपारीहरूका नायकका रूपमा मानिन्थे । महाभारतको यस कथनलाई प्रथम शताब्दी ई. पू. को कोसम शिलालेखको "नमो भगवतो सथवाहस मानिभदस" पंक्तिले पुष्टि गर्दै सार्थवाह शब्द व्यापारीहरूका नायकका रूपमा व्यवहृत थियो भन्ने कुरा सिद्ध हुन्छ । यात्रा गर्ने पथिकहरूको समूहलाई सार्थ

औ बाहिरी देशहरूसित व्यापार गर्नेहरूका नेता सार्थवाह नामले पुकारिन्थे । “पान्थान् वहति सार्थवाहः” (अमरकोष ३।१।८८) । गुप्त संवत् १२४ को दामोदरपुर ताम्रपत्राभिलेखमा सार्थवाह बन्धुमित्रको उल्लेख भएको छ । यसरी संवत् ४०२ को अभिलेखले त्यस समयसम्म नेपालको बेपार यथेष्ट मात्रामा अभिवृद्धि भइसकेको बुझिएकोले बेपारको

लागि अत्यावश्यक मुद्राको प्रचलन त्यस समयसम्म अवश्य प्रचलित भइसकेको हुनुपर्दछ । यसले पनि माथि व्यक्त गरिएका अवधिमा राजा मानदेवले आफ्नो मुद्रा प्रचलनमा ल्याइसकेका थिए भन्ने कुरामा सजिलैसित विश्वास गर्न सकिन्छ ।

नेपालका केही महत्वपूर्ण भित्तिचित्रहरू

—साफल्य अमात्य

मानव सभ्यताको प्राचीन उपलब्धिहरू मध्ये चित्रकला पनि एक हो । चित्रकलाका विभिन्न अंगहरू मध्ये भित्ति-चित्र पनि एक हो । चित्रकलाको जन्म हजारौं वर्ष-अघि गुफामा बस्ने ती प्राचीन मानिसहरू जो काँचो मगसु खान्थे, पत्थरका हतियार तथा औजारहरू प्रयोग गर्थे, निर्वस्त्र हिड्थे तिनीहरू संगसंगै भएको थियो । शायद ती प्राचीन मानिसहरू फुसुदको वेलामा कुनै ठोस वस्तु जस्तै पत्थर वा फलामका औजारहरूद्वारा आफ्ना गुफाका भित्ताहरूमा रेखाचित्रहरू कोर्ने गर्थे । यसरी करीव पन्ध्र हजार वर्षअगाडि दक्षिण, पश्चिम फ्रान्सको एउटा घना जंगलको गुफाभित्र कोरिएका रेखाचित्रहरू पुरातत्वविद्हरूले पत्ता लगाएका छन् । उक्त रेखाचित्रमा केही युवकहरू हातमा भाला जस्ता हतियारहरू लिएर मृगको शिकार गर्ने दौडिरहेको दृश्य अंकित गरिएको छ । बडो अचम्मको कुरो छ, यसरी हजारौं वर्षपछि पनि मानवसभ्यताको उदाहरण बन्ने फ्रान्सको त्यो ठाउँ, जहाँ कयौं पटक घना जंगलहरू बने होलान्, हिउँले ढाके होलान्, तर प्राचीन मानवका देन-स्वरूप रहिआएका ती भित्तिचित्र अथवा रेखाचित्र भने आज पनि जस्ताको त्यस्तै छन् । यसरी प्रकृतिको अनौठो रूपमा आफूलाई समय, समयमा समर्पित गर्दै आजका बीसौं शताब्दीका सभ्य कहलिएका मानिसहरूलाई तिनका पूर्वा-हरूले एउटा अनकंठार जंगलभित्र गुफामा छोडेर गएका र अहिलेसम्म पत्तालाएकोमा सर्वभन्दा प्राचीन चित्रकला अथवा रेखाकलाको एउटा ज्वलन्त उदाहरण आज पनि हाम्रो सामुमा छ । (१)

मानिस सम्पूर्ण प्राणीहरू मध्ये सर्वश्रेष्ठ जीव हो । खान र बस्नको समस्या र चिन्ताबाट फुसुद पायो कि उ आफूलाई अनि नै सुखी ठान्दछ । उसको स्वभावनै यस्तो छ

र यसै सुखको अनौठो अनुभवबाट उसको मस्तिष्कमा कलाको जन्म भएको हुन सक्दछ, किनभने सुखको अनुभव गर्दागर्दै उसले हाँस, कुरा गर्ने, नाच्न र केही लेख्न अथवा कोर्न सिक्यो । यसरी नै आजभन्दा पन्ध्र हजार वर्षअगाडि फ्रान्सको त्यो गुफामा बस्ने प्राचीन मानवले पनि यस्तै सुखको अनुभव गरी आफ्नो गुफाका भित्ताहरूमा फुसुदको वेलामा चित्रहरू कोर्न थाले होलान् । यसरी नै पछि गएर ती प्राचीन मानवहरूले आफ्नो जीवनसंग सम्बन्धित अथवा आफ्नो जीवनमा घटित कुनै पनि महत्वपूर्ण घटनाहरूलाई संकन अथवा ती घटनाहरूको संकनार्थ ती घटनाहरूबाट प्रभावित भएर नै ती घटित दृश्यहरूलाई आफ्ना गुफाका भित्ताहरूमा अंकित गर्न थाले होलान् । (२)

यसरी मानव अभिव्यक्तिको स्वयं एक पूर्ण विशिष्ट साधनको रूपमा चित्रकलाले सभ्यताको अरुणोदयदेखि नै मानवजीवनको साथ दिँदै आएको देखिन्छ । ३) भित्तामा लेखिएका, कोरिएका अथवा खोपिएका जस्तोसुकै चित्रलाई पनि भित्तिचित्र भन्न सकिन्छ तर साधारणतया भित्तिचित्र भन्नाले घर वा अरु कुनै पनि स्मारक आदिको भित्तामा कुनै रंगको माध्यमद्वारा चित्रित चित्रहरूलाई नै लिन सकिन्छ । आजभन्दा करीव पाँच हजार वर्षअघिदेखि नै प्राचीन मिश्रवासीहरूले आफ्ना इष्टदेव, देवीका मन्दिरहरू, राजप्रासादहरू र राजाहरूका चिहानहरू सुन्दर एवं आकर्षक बनाउन ती स्मारकहरूका सेता प्लास्टर लगाएका भित्ताहरूमा स्थानीय कलाकार तथा स्थानीय रंगको मदतबाट भित्तिचित्रहरू लेख्ने अथवा कोर्ने गर्दथे । ती प्राचीन भित्तिचित्रहरूका ज्वलन्त नमूनाहरू अर्कै मिश्रका सबैजसो मन्दिर तथा राजाहरूका चिहानहरूमा पाइन्छन् । जस्तै राजा सेति प्रथमको चिहानमा इशी देवताकी पत्नी औसी-

रीस आफना दुबै हात पखेटासरी फेलाई अतिसुन्दर मुद्रामा बसिरहेका चित्र, नखट नामक एक मिश्रको भलादमीको चिहानमा गायिका र नर्तकीहरूका हूल अंकित चित्र र भोजको तैयारी आदि विषयहरूलाई लिएर चित्रित गरिएका दृश्यचित्रहरू आदि (४) प्राचीन मिश्रमा मात्र हैन, संसारका अरू प्राचीन तथा सभ्य मुलुकहरूमा पनि प्राचीन कालदेखिनै भित्तिचित्रहरू उपयोग गरेका देखिन्छन् । जस्तै भारतमा आजभन्दा लगभग १५०० वर्ष अघिका अजन्ताका गुफाहरूभित्र पनि प्राचीन मिश्रमा जस्तै अति सुन्दर बौद्ध-जीवनसंग सम्बन्धित भित्तिचित्रहरू बनाइए । यसरी ईशाको दोस्रो शताब्दीदेखि लिएर ईशाको सातौँ शताब्दीसम्म अजन्ताको गुफाभित्र निकै भित्तिचित्रहरू बनेका थिए । जसमध्ये नंबर एक गुफामा रहेको किस्ती समातेकी एउटी सुन्दरी युवति, गुफा नम्बर सत्रमा रहेको उडिरहेको देवराज इन्द्र र बौद्ध भिक्षुहरूको हूल, दरबारको दृश्य आदि विशेष उल्लेखनीय छन् । (५) भारतमा जस्तै मेक्सिकोमा (दक्षिणी अमेरिका) पनि प्राचीन भित्तिचित्रहरू पाइएका छन् । मायासंस्कृतिसंग सम्बन्धित यी भित्तिचित्रहरू बोनामपाकका एक प्राचीन मायाको मन्दिरभित्र पाइएका हुन् । मायासंस्कृतिसंग सम्बन्धित यी भित्तिचित्रहरूले मायाजीवनसंग सम्बन्धित परम्पराहरूबारे धेरै कुरा बुझ्न सजिलो पारिदिएको छ । यी भित्तिचित्रहरूमा मायाजातिको लडाईँको दृश्य, यात्रा र पर्वको दृश्य आदि विशेष उल्लेखनीय छन् । यस्तै चीन, इरान, ग्रीस, रोम आदि मुलुकहरूका प्राचीन भित्तिचित्रका नमूना तथा अवशेषहरू पनि विशेष उल्लेखनीय छन् । (६)

चित्रकलाको क्षेत्रमा नेपाल पनि एक प्राचीन मुलुक मात्र सकिन्छ । गगनचुम्बी हिमशिखरहरू र ती हिमशिखरहरूका विशाल विशाल छातीहरूबाट निरन्तर बहने दुग्धधाराका प्रवाहहरू र स्वर्गीय प्रकृतिले भरिपूर्ण यस देशमा चित्रकलाको विकाश अरू देशहरूमा कुँ पत्थर अथवा मूर्तिकलासंगसंगै भएको हुनुपर्दछ । किनभने बिद्वानहरूको भनाइ छ मूर्तिकला र चित्रकलाको जन्म एकैसाथ भएको थियो । जब ईशापूर्वका मूर्तिहरू नेपाल अधिराज्यभित्र पाइन्छन् भने त्यसै समयदेखि नेपालले चित्रकलामा पनि विकास गरेको धेरै संभव सिद्ध हुन्छ । तर बडो दुर्भाग्यको कुरो छ आजसम्म ती प्राचीन सम्पदाहरू वा तिनका अवशेषहरूसम्म पनि हामीले फेला पार्न सकेका छैनौ । नेपालका प्राचीन

शाक्यहरूको राजप्रसाद धार्तराष्ट्र, किरातहरूका राजप्रसादहरू, लिच्छवी राजप्रसादहरूमा "कैलासकूट भवन" मानगृह आदि सबैजसो राज प्रसादहरू भित्तिचित्रहरूले पनि सजिएका हुनुपर्दछ । तर बडो दुःखको कुरा छ हाम्रा यी प्राचीन राजप्रसाद अथवा स्मारकहरूमा बडो सजधजका साथ चित्रित गरिएका भित्तिचित्रहरूको कुनै पनि नमूना अथवा अवशेष आज हाम्रा सामु छैनन् । चित्रकलालाई नेपाली कलाकारहरूले प्राचीन हस्तलिखित ग्रन्थहरूमा, पौवामा र अरू यस्तै वस्तुहरूमा मूर्त गरेका पनि हामी पाउंदछौ । अहिलेसम्म नेपाल भूभागमा सबैभन्दा प्राचीन रेखाचित्रमा काठमाडौँ विशाल नगरको टुंडालदेवीको मन्दिरनिर रहेको प्रस्तरमा कोरिएको बोधिसत्वको रेखाचित्र नै हो । तर यो रेखाचित्र यति प्राचीन हो भनी कसैले पनि किटान गरेर भन्न सकेको छैन । (७) प्राध्यापक श्री रामनिवास पाण्डेले उक्त रेखाचित्रलाई मल्लकालभन्दा केही अघिको (याने ईशाको एघारौँ, बाह्रौँ शताब्दीको) हो भनी भन्नुभएको छ । (८) नेपाली चित्रकलाको प्राचीनताबारे खोज गर्दा गर्दै नेपाली कलाका एक सुप्रसिद्ध विदुषी सुश्री स्टिला कामारिशले भन्नुभएको छ— "बौद्ध परम्पराका नेपाली चित्रकलाहरू एघारौँ शताब्दीदेखिका छन् ।" (९) प्रसिद्ध नेपाली कलाविद् श्री लैनसिंह बांगदेलको भनाइअनुसार स्टेनको संग्रहमा रहेको अवलोकितेश्वर, बज्रपाणि र बोधिसत्वका चित्रहरू ईशाका दशौँ शताब्दीतिरका हुन् । शायद हालसम्म प्राप्त नेपाली चित्रकलाका सबैभन्दा प्राचीन नमूनाहरू यी नै हुन् । (१०) यसरी नै नेपालका प्राचीन हस्तलिखित ग्रन्थहरूमा राष्ट्रिय अभिलेखालयमा संग्रहित चित्रहरू पनि करीब एघारौँ बाह्रौँ शताब्दीदेखिका प्रशस्तै पाइन्छन् । (११) भित्तिचित्रहरूमा नेपाल अधिराज्यभर हालसम्म थाइ पाइएकोमा सबैभन्दा प्राचीन चाँहि भक्तपुरको तलेजु भवानीको मन्दिरको भित्रीकोठाहरूमा रहेका चित्रहरू नै हुन् । वंशावलिहरूअनुसार ईशाको चौधौँ शताब्दीमा भारतका कर्नाटक वंशका राजाहरूसंगसंगै तलेजु भवानीको परम्परा नेपालभित्र पसेको थियो । हाल उक्त तलेजु मन्दिरभित्र रहेका भित्तिचित्रहरूमध्ये केही चित्रहरू चाँहि प्रसिद्ध मल्ल राजाहरू जयस्थिति मल्ल, यक्ष लल र ज्योति मल्लका समयमा बनेका देखिन्छन् । (१२) पन्ध्रौँ शताब्दीतिर बनेको यस मन्दिरभित्र पन्ध्रौँ शताब्दीदेखि अठारौँ शताब्दीसम्म धेरै भित्तिचित्रहरू अंकित भए जसमध्ये पन्ध्रौँ शताब्दीको सतीको दृश्य, सत्रौँ

शताब्दीको शुभ र निशुभको चित्र, भैरवीको चित्र, नाचिरहेको विष्णुको चित्र र यस्तै अरु शानसाना चित्रहरूमा कर्कोटकनागर र नागिनीको चित्र, लोकपाल हात्तीको चित्र, नाचिरहेको गणेश र अरु पौराणिक जीवजन्तुहरूको चित्र आकर्षक एवं उल्लेखनीय छन् । सोही स्थानमा रहेको अठारौं शताब्दीको भित्ति चित्रहरूमध्ये ध्यानी, विनीत मुद्रामा राजा भूपतीन्द्र मल्लको जीवलेख्य विशेष उल्लेखनीय छ । भक्तपुरको दरवारभित्र रहेका भित्ति चित्रहरूलाई बढी प्रोत्साहित गर्ने राजाहरूमा राय मल्ल, जगत्प्रकाश मल्ल, जितामित्र मल्ल र भूपतीन्द्र मल्ल पनि हुन् । यसै समयमा अर्थात् त्रैशु शताब्दीको आधाआधीमा पंचम दलाई लामाको निमन्त्रणमा नेपाली कलाकारहरू तिब्बत गएका थिए । तिनीहरूमध्ये देसे, भान सिद्धि, मंगल, जयसिंह, अमरजित आदि कलाकारहरूका नाम विशेष उल्लेखनीय छन् । माथि उल्लिखित तिनै राजाहरूको राज्यकालमा प्राचीन दरवारको मूलचोक र सदाशिवचोक रहेका भागहरूमा भित्ति चित्रहरू चित्रित गरिएका देखिन्छन् । (१३) वंशावलिहरूमा राजा जितामित्र मल्लले आफ्नो दरवार सिंगानै पन्ध्रौं वर्ष लगाएका थिए भनी उल्लेख गरेको छ । उनले निर्माण अथवा जिर्णोद्धार गरेको दरवारको भागलाई थंथुदरवार भन्दथे । नेपालीकलाका एक अनुसन्धाता श्री मनवज्र बज्राचार्यको बनाइअनुसार ऐतिहासिक दृष्टिकोणले विचार गर्दा यी भित्ति चित्रहरू भएका चोकहरू प्राचीन थंथुदरवारभित्रकै अंगहरू हुन् । (१४)

भक्तपुरमा अर्का महत्वपूर्ण भित्ति चित्रहरू प्रख्यात पंचपन्ने कुचाल भएको प्राचीन दरवारको बैठककोठामा पनि छ । श्री ५ को सरकार तथा भारतको संयुक्त सहयोगबाट रासायनिक प्रकृत्याद्वारा संरक्षित यी भित्ति चित्रहरू राजा भूपतीन्द्र मल्लका समयका हुन् । ती भित्ति चित्रहरूमा एक राजपरिवारको जीवनी र एउटा युद्धसम्बन्धी घटनालाई लिएर चित्रित गरेरै प्रतीत हुन्छ । युद्धमा जब हातहतियारले सुसज्जित सैनिकहरू र युद्धमा जान लागेको एक राजकुमारको बिछोडमा विलाप गरिरहेका स्त्रीहरूका चित्रहरू प्रस्ट देखिन्छन् । भित्ति चित्रहरूको ठीक बीचमा विश्वरूपको भयंकर चित्र छ र साथै ठाउँ ठाउँमा "महाभारत" संग सम्बन्धित घटनाहरू पनि चित्रित गरिएका छन् । जस्तै—श्री कृष्णको गोपिनीहरूसंगको रासलीलाको दृश्य आदि । (१५)

भक्तपुरलाई छोडेर उपत्यकाभित्र काठमाडौं वसन्तपुर

दरवार, कुमारीघर र स्वयंभूको शान्तिपुरभित्रका भित्ति-चित्रहरू पनि विशेष उल्लेखनीय छन् । वसन्तपुर दरवारका मल्लकालीन भाग, मोहनकालीचोक र शाहकालीन भाग नासलचोक यी दुवै स्थानमा भित्ति चित्रहरू छन् । मोहनकालीचोकमा चित्रित भित्ति चित्रहरू राजा प्रताप मल्लका समयका हुनु धेरै संभव छ, मोहनकालीचोकभित्रको कोठाहरूमा अंकित भित्ति चित्रहरू सानसाना पंक्तिहरूमा चित्रित गरेका छन् र धेरैजसो चित्रहरू रामायण र महाभारतसंग सम्बन्धित घटनालाई लिएर लेखिएका छन् । भित्ति चित्र भएको नासलचोकको दरवार श्री ५ सुरेन्द्र वीर विक्रम शाहको पालामा बनेको हनुमान्ढोका दरवारको नयाँ खण्ड हो । शायद् तत्कालीन शाहराजाहरूका यी पूजा कोठाहरू थिए होलान् । दरवारका उक्त कोठाहरूका सम्पूर्ण भित्तानै ढाक्ने गरी ठूलठूला भित्ति चित्रहरू चित्रित गरिएका छन्, तिनीहरूमध्ये शेषशायी विष्णु, समुद्रमथन आदिका दृश्यहरू बडो आकर्षक छन् ।

हाल मुद्रासंग्रहालय रहेको ठूलो बैठककोठामा पनि शाहकालीन भित्ति चित्रहरू छन् । ती भित्ति चित्रहरू राणा प्रधानमन्त्री जंगबहादुरले आफू बेलायतबाट फर्केपछि त्यहाँका चित्रहरूबाट प्रभावित भई बनाउन लाएका हुन् । त्यस बैठककोठाको प्रवेश द्वारमाथि तिनवटा श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वी नारायण शाहको जीवलेख्यहरू छन्, ती चित्रहरूमा श्री ५ पृथ्वीले भारतका मुगल बादशाहहरूले ऊँ हातमा फूल लिएका छन् । उक्त कोठाको ठीक बायाँपट्टिको भित्तामा बाह्रवटी यौवनले मत्त भएका विदेशी सुन्दरीहरू विभिन्न वेशभूषामा चित्रित गरिएका छन् । भन्दछन् ती सुन्दरीहरूमा कोही नेपाली सुन्दरीहरू पनि हुन्, तर यसै छुटघाउन भने गाह्रो छ । ती चित्रहरू तत्कालीन चलिरहेको फेशनलाई विषयवस्तु बनाई चित्रित गरेका हुन् भनी पनि भन्दछन् । यसरीनै बैठकको दायाँपट्टि पनि एघार जवान भद्र पुरुषहरूका जीवलेख्यहरू छन् । ती चित्रहरू सबै तैलचित्र जस्ता देखिन्छन् । पुरुष चित्रहरूमा जंगबहादुरका सात भाईहरू, पंजाबका रणजितसिंह, सूरजितसिंह र अरु दुई भारतका भद्रभारदारहरू पनि छन् । उन्डाईसौं शताब्दीमा लेखिएका यी भित्ति चित्रहरूमा पनि प्राचीन नेपाली चित्रकलाको परम्परालाई कुनै न कुनै रूपमा नेपाली कलाकारहरूले कायम नै राख्न सफल भएको प्रतीत हुन्छ ।

काठमाडौं कुमारीघरको भित्ति चित्रहरूले नेपाली

चित्रकलाजगत्मा ठूलो हलचल पैदा गरेको छ । हुन त यी भित्तिचित्रहरू अठारौं शताब्दीका मात्र हुन् तैपनि कलापारखीको दृष्टिकोणबाट यी भित्तिचित्रहरू नेपालको भूभागभित्र रहेका अन्य प्राचीन भित्तिचित्रहरूको जोडामा पुग्न सक्दछन् । उपत्यकाभित्र यो जति सुरक्षित र सुन्दर भित्तिचित्रकलाका नमूना अरु छंदैछैनन् भने पनि हुन्छ । कुमारीघर भित्तिचित्रहरूले गर्दा मात्र हैन त्यसभित्र सजिएका अनेकौं अरु कलात्मक वस्तुहरूले गर्दा पनि आज मध्यकालीन नेपाली कलालाई पूर्ण रूपमा छुल्काइरहेको एउटा जीवित संग्रहालय जस्तो देखिन्छ । कुमारीघरको मुख्य सिंहासन भएको पूजाकोठा जान एउटा ठूलो बरण्डा जस्तो कोठा भएर जानुपर्दछ । त्यस बरण्डाभित्र पस्दाखेरि दायातर्फ भर्खरै केही वर्षअघि मात्र तयार गरिएको स्वर्गीय श्री ५ महेन्द्रको तैलचित्र छ । बरण्डाको भित्र धेरै भित्तिचित्रहरू छन् जसमध्ये सेतो मछिन्द्रनाथ, रातो मछिन्द्रनाथ, पचलीभैरव, भोमसेन, हिरण्यकश्यपुवध, हनुमान्, शक्तिसहित गणेश आदिका चित्रहरू उल्लेखनीय छन् । मुख्य सिंहासन भएको पूजाकोठाभित्र अष्टमातृका देवीहरू जस्तै कुमारी, वाराही, महालक्ष्मी, वैष्णवी, इन्द्राणी, चामुण्डादेवी, ब्रह्माणी आदि देवीहरू र राजा जयप्रकाश मल्लको जीवालेख्य पनि विशेष उल्लेखनीय छन् । अठारौं शताब्दीका काठमाडौंका अन्तिम मल्लराजा जयप्रकाशको संरक्षणमा निर्माण भएको उक्त कुमारीघर र त्यहाँ जडित कलाकृतिहरू हेर्दा नेपालले सधैं एउटा गौरवपूर्ण कलाको परम्परालाई कायम मात्र हैन जीवितनै राखेको छ भन्न सबैलाई बाध्य तुल्याउदछ । भवानी कुमारीका अनन्यभक्त राजा जयप्रकाश मल्लको यो जीवालेख्य र भक्तपुर तलेजुमा रहेको राजा भूपतीन्द्र मल्लको जीवालेख्यहरूले तत्कालीन मल्ल राजाहरूको वेशभूषा, धर्मनिष्ठा, कलाप्रेम आदि सबै कुरा स्पष्टसंगै देखाइदिन्छन् । मुगल वेशभूषाबाट प्रभावित लामो जामा र टाउकोमा पगडी लगाई दुवै हात जोडी विनम्र मुद्रामा आफ्ना राजसी पोशाकमा हातहतियारले सुसज्जित भई देवीको आराधना गर्दै उभिइरहेको राजा जयप्रकाशको जीवालेख्य ज्यादै नै मार्मिक तथा घतलाग्दो छ । यिनै राजा जयप्रकाशले काठमाडौंमा सालिन्दा कुमारीको खटयात्रा गर्ने चलन पनि चलाएका हुन् । कुमारीघरमा अंकित यी भित्तिचित्रहरू सबैजसो एकै नाप, साइजका छन्, तिनीहरू करीब, करीब ६ फुट जति अग्ला छन् र विभिन्न रंगहरूको अलावा चित्रहरूमा सुनौलाको प्रयोग पनि प्रचुरमात्रामा भएको देखिन्छ ।

उक्त स्थानमा जस्मा करीब एक हजार सातसय साठौं स्ववायर फीट भित्तामा चित्रहरू अंकित गरेका छन् । बायाँतर्फको सानो कोठामा पनि भित्तिचित्रहरू छन् तीमध्ये आर्यतारा, महाकाल, चैत्य, शाकिनी, बज्रयोगिनी, व्वाधिनी आदिका चित्रहरू विशेष उल्लेखनीय छन् । (१६)

स्वयम्भूको प्रसिद्ध शान्तिपुरभित्र पनि भित्तिचित्रहरू छन् । सत्रौं शताब्दीका प्रसिद्ध मल्लराजा प्रताप मल्लले निर्माण गर्न लगाएको उक्त शान्तिपुरका भित्ताहरूमा हाल देखा परिरहेका भित्तिचित्रहरू भने श्री ५ पृथ्वी वीर विक्रम शाहको समयमा हर्षमान चित्रकार नामक एक व्यक्तिले आफ्ना स्वर्गवासी पूज्य पिताज्यू र माताज्यूका संकथार्थ बनाउन लगाएका हुन् । तर निजैको त्यहाँ रहेको अभिलेखबाट यो सिद्ध हुन आएको छ— निजले त्यहाँ पहिलेदेखिनै रहिआएका चित्रहरूको जीर्णोद्धार मात्र गरेका हुन् । यहाँ जीर्णोद्धारको बदला नयाँ किसिमले चित्रित भएको पनि हुन सक्दछ । जेहोस् ती भित्तिचित्रहरू सत्रौं शताब्दीमै लेखिएका पनि हुन सक्दछन् । केही ठूलठूला देवीहरूका चित्रहरूबाहेक त्यहाँ भित्रपट्टि करीब साढे एक फुट अग्ला पक्तिहरूमा चित्रहरू अंकित गरी लहरै राखिएका छन् । ती चित्रहरू धेरैजसो स्वयम्भूपूराणसंग सम्बन्धित घटनाहरूलाई लिएर चित्रित गरिएका छन् । तीमध्ये मैत्रेय बोधिसत्वले आफ्ना चेलाहरू जम्मा पारी उपदेश सुनाइरहेको दृश्य र मञ्जुश्रीको चित्र आदि विशेष उल्लेखनीय छन् । सबैजसो चित्रहरूका मुनि चित्रसंबन्धी घटनालाई अभिलेखमा समेत अंकित गरिएका छन् । कीर्तिपुरस्थित बाघभैरवको मन्दिरको बाहिरी भागहरूमा अन्तिम मल्लकालीन र थापाथली दरबारभित्र राणाकालीन भित्तिचित्रहरू छन् ।

काठमाडौं उपत्यकाभित्र मात्र हैन नेपाल अधिराज्यका अरु भूभागहरूमा पनि प्रशस्तमात्रामा भित्तिचित्रहरू छन् । पुरातत्व विभागका प्र. अ. अ. श्री जनकलाल शर्माको नेतृत्वमा गत वर्षहरूमा डोल्पा र ओलाङ्चुंगगोला आदि जिल्लाहरूमा गरिएका पुरातात्विक सर्भेक्षणबाट यो सिद्ध हुन आएको छ— नेपाल अधिराज्यको उत्तरी भागमा रहेका सबैजसो गुम्बाहरू भित्तिचित्रहरूले सजिएका छन् । खास गरी बोनपो धर्मसंग सम्बन्धित उत्तरी क्षेत्रका यी गुम्बाभित्र भित्तिचित्रहरूले एउटा महत्वपूर्ण स्थाननै ओगटेका छन् । डोल्पा जिल्लामा रहेका भित्तिचित्रहरूको अध्ययन

गर्दी यी चित्रहरू अठारौं शताब्दी भन्दा माथिका होइनन् भन्ने सिद्ध भैसकेका छन्। डोल्पा जिल्लामा भित्तिचित्रहरूले सजिएका खास, खास, गुम्बाहरू यिनै हुन्—डिल्लीकोट गुम्बा, टुप्पा गुम्बा, तल्लो माधाङ्ग गुम्बा, माथिल्लो माधाङ्ग गुम्बा, सामथलिङ्ग गुम्बा, दोल्लो सामथलिङ्ग गुम्बा, धाङ्ग गुम्बा, रेवागुम्बा, खारंग गुम्बा, घाइसा गुम्बा, हिसोल गुम्बा, मानपैमे गुम्बा, छबद्योति गुम्बा, ह्येभिये गुम्बा, छयुजुङ्ग पालगुम्बा आदि प्रायः सबैजसो यी गुम्बाहरूमा भगवान् दीपंकर, शाक्य मुनि बुद्ध, मैत्रेय बुद्ध कर्मापा, झाकपा लामा, गुरु रिन्पोन्छे (पद्म संभव), अवलोकितेश्वर, बज्रपाणि, मञ्जुश्री, बज्रधर, गुरु श्री पद्मरश्मि, गुरु श्री सूर्यरश्मि, गुरु पद्मम्याल्पो, गुरु बज्रकिल, गुरु बज्रसप्त, आर्यतारा, महाकाल, सामन्तभद्र, आदि देवदेवीका चित्रहरू अंकित गरिएका छन्। यी गुम्बाहरूमा चित्रित भित्तिचित्रहरूमध्ये धेरैजसो त स्थानीय कलाकारहरूले नै बनाए होलान् साथै तीमध्ये कुनै कुनै चाँहि काठमाडौं र तिब्बतबाट निम्त्याइएका चित्रकारहरूले पनि बनाएको हुनु धेरै संभव छ। काठमाडौं उपत्यकाबाट कलाकारहरू निम्त्याउने प्रथा शाहकालीन नेपालमा त्यति प्रोत्साहित भएको देखिँदैन, तर पनि युगौं पुरानो यो परम्परालाई यसरी चाडै त्याग्नु पनि सकिँदैन होला। सुनिन्छ तिब्बत चीनको एक स्वशासित प्रान्त नभएसम्म पनि नेपाली कलाकारहरू तिब्बत र तिब्बती कलाकारहरू नेपालको खास गरि उत्तरी क्षेत्रहरूमा जानेआउने गर्दथे। जेहोस्, नेपाल अधिराज्यभित्रका यी विशाल, विशाल गुम्बाहरूमा चित्रित यी पानीरंगका भित्तिचित्रहरूमा नेपाली चित्रकलाका छाप स्पष्टसँगै देखिन्छन्। हनुमान्ढोका दरवार र थापाथली दरवारलाई छोडेर अठारौं शताब्दीपछि नेपालका भूभागहरूमा भित्तिचित्रहरूको कदर, सुरक्षा र संरक्षण यिनै हिमाली प्रदेशहरूमा भए, जसले गर्दा प्राचीन नेपाली चित्रकलाको परम्परा कुनै रूपमा ती स्थानहरूमा त्यस वेलासम्म पनि कायमनै रहे। (१७)

हिमाली क्षेत्रहरूमा पाइएका भित्तिचित्रहरूको उदाहरणस्वरूप गण्डकी अंचलको मनांग जिल्लाका केही भग्नमन्दिर, गुम्बा तथा प्रासादहरूमा अंकित भित्तिचित्रहरूलाई पनि लिन सकिन्छ। प्रसिद्ध पुरातत्वविद् तथा कला अन्वेषक जोसेफ्फो कच्चीको भनाइअनुसार ईशाको एघारौंदेखि ब्याह्रौं शताब्दीभित्र कोरिएका यी भित्तिचित्रहरू त्यस बखत

प्रसिद्धिको चरमसीमामा पुगिसकेका काश्मीरी कलाकारहरूका कृतिहरू हुन्। ती भित्तिचित्रहरूमध्ये अप्सराहरूका चित्रहरूलाई भारतका अजन्ताका गुफामा पाइएका अप्सराका चित्रहरूसँग दाजुनु भै ती चित्रहरू पनि उत्तिकै राम्रा र आकर्षक छन् भनी उहाँले आफ्नो वक्तव्य प्रकट गर्नुभएको छ। तिब्बती कलाको इतिहासको लागि अत्यन्त महत्वपूर्ण केन्द्रस्वरूप रहेको मनांग जिल्लाको अरु विस्तृत अनुसन्धान हुन बाँकीनै छ, जेहोस् प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा यस जिल्लालाई पनि नेपाली भित्तिचित्रकलाको इतिहासबाट छुट्याउनु न्यायोचित हुँदैन। यी भित्तिचित्रहरूको शारीरिक अवस्था बिग्रिएको छ, समयमै संरक्षण तथा सुधारका कार्यहरू भएनन् भने चाडै नै लोप भएर जाने संभावना छ। (१८)

नेपालको भूभागमा यसरी प्राचीन कालदेखि चित्रकलाको क्षेत्रको विकाश हुनाको मुख्य कारण हो नेपालीहरूको कला, धर्म र प्रकृतिप्रतिको आस्था एवं प्रेम। सधैं सहिष्णुता र मानववादमा विश्वास गर्ने नेपालीहरूले आफ्नो देशको कलालाई मात्र प्रोत्साहित गरेनन् अपितु ईशाको एघारौं शताब्दीदेखिनै मुसलमानहरूको मारबाट आफ्नो धर्म, इज्जत, कला र संस्कृतिको रक्षार्थ हिमालको शरणमा पर्ने भारतीय राजपरिवार, जनता तथा कलाकारहरूलाई बडो आदर र सन्मानका साथ आफ्नो भूमिमा आश्रय दिए जसको फलस्वरूप नेपाली कलामा समेत भारतीय कलाको केही प्रभाव पर्न गयो। यिनै भारतका कलाकारहरूले त्यति वेलाको प्रमुख कलाका केन्द्र नालन्दा र विक्रमशील विश्वविद्यालयहरूबाट प्रादुर्भाव भएका विशिष्ट कलाका गुणहरूले नेपाली कलालाई सिगरिदिए। त्यसपछि मल्ल कालीन काठमाडौं उपत्यकामा चौधौं वा पन्ध्रौं शताब्दीतिर नेपाली कलामा फेरि अर्को एउटा बलियो तत्वको प्रभाव पर्न गयो त्यो हो तन्त्रयान र बज्रयानको प्रभाव (पाल कलाको प्रभाव)। त्यसपछि शाहकालीन नेपालमा राजस्थानी र पहाडी कला (कुमायु र गडवाल) को पनि प्रभाव पर्न गएको देखिन्छ। राणा प्रशासकहरूका समयमा यूरोपीय कलाको प्रभाव पनि नेपाली कलामाथि पर्न गयो। यसरी विभिन्न समयका विभिन्न धर्म तथा स्थानहरूसँग सम्बन्धित कलाहरूबाट प्रभावित भए तापनि नेपाली कलाको मौलिक रूप र गुण सधैं कायमै रह्यो। नेपाली कलाकारहरू सहिष्णुताकै आधारमा आफ्ना कलाकृतिहरूको रचना गर्ने गर्दथे र तिनीहरूले आफ्नो कलालाई परिमार्जित

गर्न विदेशी कलामा विद्यमान गुणहरूलाई समेत नेपाली कलाभित्र समावेश गर्ने गराउंथे । यसरी आफ्नो धर्म, कला र संस्कृतिलाई हरतरहबाट संरक्षण मात्र प्रदान नगरी संबर्धनसमेत गरी उपत्यकाका मल्लराजाहरू र त्यसपछिका शाहराजाहरूले शताब्दियौं अघिदेखि कायम रहिआएको नेपालीकला र संस्कृतिको ऊन आदर र सत्कारसमेत गरी यसको महत्त्वलाई बढाई नेपालको इतिहासमा कला र संस्कृतिका रक्षक तथा पुजारी भन्ने ख्याति प्राप्त गरे ।

तर नेपाली चित्रकलाका ती जन्मदाता कलाकारहरूमध्ये सबैजसोको परिचय आज हराइसकेको छ । प्राप्त तथ्यहरूअनुसार तेह्रौं अथवा चौधौं शताब्दीको अरनिको अथवा बलबाहुनै सर्वप्रथम नेपाली कलाकार थिए जसले आफूलाई अमर बनाए । यिनै महान् कलाकार अरनिकोले शुरू गरेको परम्पराअनुसार तिब्बत र चीनमा त्यति बेलादेखिनै अछ भनिन्छ ईशाको सातौं शताब्दीदेखिनै तिब्बत (भोट) र तदनन्तर चीनमा समेत नेपाली कलाकारहरू निम्त्याइन्थे । (१८) शायद लिच्छवी राजकुमारी भृकुटीसंग पनि ईशाको सातौं शताब्दीमा नेपाली कलाकारहरू तिब्बत गएको हुनसक्छ । सन् १४२१ तिर अर्थात् पन्द्रौं शताब्दीमा पनि दक्षिणी तिब्बतमा एउटा गुम्बाभित्र चित्रहरू लेखन नेपाली कलाकारहरू निम्त्याइएका थिए (१९) । यसरी शताब्दियौं पुरानो परम्परासंगसंगै बाँची आइरहेका नेपाली चित्रकलाले ईशाको सोह्रौं शताब्दीसम्म स्थायित्व मात्र हैन निकै ख्याति पनि पाइसकेको थियो । प्रसिद्ध तिब्बती विद्वान् तारानाथको भनाइअनुसार नेपालमा त्यस बेला चित्रकलाको खूब प्रचार तथा सम्मान हुन्थ्यो र नेपाली जनताको चित्रकलाप्रति बढिरहेको अभिरुचि पूरा गर्न त्यस बेला आवतजावत गर्ने यात्रुहरू तथा व्यापारीहरूसमेतलाई कारमाइन र इन्दीगो जस्ता रंगहरू भंडारण करको रूपमा लिने गरिन्थ्यो । (२०) यसरी शताब्दियौं अघिदेखि प्रोत्साहित र संरक्षित यी भित्तिचित्रहरूको आज नेपाल अधिराज्यभित्र के कस्तो अवस्था छ भन्ने कुरा पनि हामी सबैले सोच्नुपरेको छ । भित्तिचित्रहरूको महत्त्वलाई ध्यानमा राखी २०२२ सालतिर भारतीय सहयोग नियोगको तर्फबाट आएका भारतका पुरातत्व सर्वे विभागका रसायनविद् श्री पुरीको मदतबाट भक्तपुरको पंचपल्ले ऋषालमुनिको मल्ल राजाहरूको बैठककोठामा रहेका भित्तिचित्रहरूको रासायनिक प्रक्रियाद्वारा साफसुधर एवं संरक्षण गर्ने कार्य

गरियो । त्यसपछि भारतीय रसायनविद् श्री पुरीको मातहतमा बसी काम गर्नुभएका पुरातत्व विभागका कर्मचारीहरूले (रसायनविद् श्री भीमबरसिंह थापा तथा रसायनविद् श्री उपेन्द्रनाथ सापकोटा) श्री पुरीले अधुरो छोडी गएका गूठी संस्थानको आर्थिक सहायतामा रासायनिक प्रक्रियाद्वारा सुरक्षित हुन लागेका कुमारीघरका भित्तिचित्रहरूलाई आफ्नो बुद्धिले भ्याएसम्म मेहनत गरी पूरा गरे । कुमारीघरको कार्य समाप्त भएपछि गूठीसंस्थानको आर्थिक र पुरातत्व विभागको प्राविधिक सहायतामा हनुमानढोका दरवारभित्रका भित्तिचित्रहरू र स्वयम्भू शान्तिपुरभित्रका भित्तिचित्रहरूको रासायनिक संरक्षणहरू गरे । विभिन्न स्रोतहरूको मद्दतबाट राष्ट्रिय कलाको एक महत्त्वपूर्ण अंगस्वरूप रहिआएका यी भित्तिचित्रहरूका रासायनिक प्रक्रियाद्वारा संरक्षण हुनु अति गौरवको कुरा छ । तर हाम्रा भित्तिचित्रहरूको रासायनिक संरक्षण गर्दा अरु विकषित मुलुकहरूमा छँती भित्तिचित्रहरूको संरक्षण गरिनुभन्दा अगावै राष्ट्रिय जांचपडताल गर्नुपर्दछ । डा. नीलरतन बनर्जाले भन्नु भएको छ— “खालि चलनचल्तीमा आएका बजारमा पाइने रसायनहरू पोतेर मात्र यी भित्तिचित्रहरूको रासायनिक संरक्षण हुन्छ अथवा भयो भन्न सकिन्न, साथै अरु मुलुकहरूमा के कस्ता रसायनहरू प्रयोग गरे त्यस्तै रसायनहरूको मात्र प्रयोग गरेर संरक्षणको कार्य हुन्छ भन्न पनि सकिन्न, तसर्थ एउटा सबै उपकरणहरूले सुसज्जित रासायनिक प्रयोगशाला र यस विषय पुरा तालीमप्राप्त रसायनविद्हरूको ठूलो आवश्यकता पर्दछ र यी भित्तिचित्रहरू रहेका भित्ताहरू र रंगहरूको राम्रो जांचपडताल गरेर मात्र रासायनिक संरक्षण गर्नुपर्दछ, नत्रभने संरक्षणको नाउंमा यी दुईचार बचेखुचेका भित्तिचित्रहरूको पनि नाश भयो भने हामीलाई भविष्यमा सन्ततिहरूले गिज्याउनेछन् ।” (२१) संरक्षणको लगत्तैपछि सुरक्षाको पनि प्रश्न उठ्दछ । एकपल्ट रसायन पोतुंदा वा बत्ती, फ्रेम आदि जडान गर्दा सधैंको लागि सुरक्षित हुन्छ भन्न सकिन्न, फेरि बत्ती, फ्रेम आदि जडान गर्दा यी भित्तिचित्रहरूलाई धक्का नलाउने गरी गरिनुपर्दछ । ती सबैको लागि खास तालीमप्राप्त प्राविधिकहरूको आवश्यकता पर्दछ, जसको खांचो श्री ५ को सरकारले पूरा गरिदिनुपर्नेछ । हामीलाई थाहा छ नेपालका उत्तरी क्षेत्रहरूमा कैयन् यस्ता गुम्बा छन् जहाँ भित्तिचित्रहरूको ठूलो भण्डार छ, धेरैजसो गुम्बा तथा विहारहरूमा मौसमको खराबी, धूलो, घवांसो आदिले गर्दा

ती भित्त चित्रहरू नाशिन अथवा बिग्रन लागिस्केका छन्, तसर्थ तालीमप्राप्त विशेषज्ञहरूलाई यी स्थानहरूमा पठाई नाश हुनुभन्दा अगावै तिनीहरूको संरक्षण एवं सुरक्षा गर्नु-परेको छ । यस दिशातर्फ समयमै ध्यान पुऱ्याउन सकेनौं भने हाम्रो कलाको युगौं पुरानो एक उच्च परंपराको चाडै नै नाश मात्र होइन लोपनै भएर जाने डर भैसकेको छ । साथै सम्बन्धित अधिकारीहरूले बसन्तपुरको चौतियाहरूको शाहकालीन घर र थापाथली दरवारभित्र रहेका भित्त चित्रहरूको बचाउ गर्न नसकेकोमा पनि हामी साह्रै दुःखित छौं ।

संसारका सबैजसो सभ्य कहलिएका मुलुकहरूमा कैँ हाम्रो मुलुकमा पनि कलाको जन्म र विकाश धर्मसंगसंगै भएको देखिन्छ । नेपाली कलाकारहरूले सधैं धर्म, कल्पना र आध्यात्मिक भावनाले ओतप्रोत भई आफ्ना कलापारखी पश्चिमी कलाकारहरूले कैँ विशाल चित्रहरू लेखेर हैन अपितु नेपालीहरूको माटो सुहाउंदो गरी सूक्ष्म, गंभीर एवं भावात्मक किसिमका रचनाहरू बनाई देखाए । तिनीहरूले कुनै शासकको शोख र वासनाको तृप्तिलाई प्रोत्साहित गर्न हैन अपितु कलालाई सधैं शुभलक्षण र धार्मिक भावनाहरू प्रकट गर्न सुलभ माध्यम संझी रचना गरे । यसरी नेपाली कलाकारहरूले मूर्ति र ग्रन्थमा मात्र हैन चित्रमा पनि आफ्नो कला, धर्म र संस्कृतिलाई जियाई राख्न मरमगदूर कोशिश गरे । नेपाल अधिराज्यभर अहिलेसम्म देखापरि-रहेका भित्त चित्रहरूको मुख्य विषयवस्तुनै ऐतिहासिक, पौराणिक तथा धार्मिक ग्रन्थहरूसंग सम्बन्धित दृश्यहरू हुन् । सबैजसो भित्त चित्रहरू पानीरंगमा चित्रित गरिएका छन् । तर एउटा गजबको कुरा छ नेपाली पानीरंगहरू खास वैज्ञानिक तवरबाट तयार नगरिएका भए तापनि निकै मजबूत देखिन्छन् । रंग उडी चित्रहरू खराव भएका प्रायः कमै मात्र छन् । शताब्दियौं अघिदेखिनै नेपाली कलाकार-हरूलाई भारतबाट रंगहरू प्राप्त हुन्थे भन्ने कुरा माथिनै उल्लेख गरिसकिएको छ । जे होस्, नेपाली कलाकारहरूले सधैं आफ्ना कलाकृतिहरूमा चित्रसंग मिल्दो, चित्रको भावना र

पृष्ठभूमिसंग मेल खाने गरी कल्पना र भावनाका आंखाहरू खुलाउने गरी रंगहरू प्रयोग गर्दथे । ती रंग धेरैजसो नरम, आंखा रसाउने र शान्त देखिन्छन् । साहिष्णुता र मानव-वादमा आधारित नेपाली संस्कृतिका एक प्रमुख अंगस्वरूप रहेको नेपाली कलाले इतिहासको जुनसुकै समयमा पनि आजसम्म आफ्नै मौलिकता मात्र हैन एउटा विशिष्ट परम्परासमेत बसाल्न सफल भएको छ । तसर्थ भनिएको पनि छ- नेपाली कलाको आफ्नै मौलिकता, विशेषता एवं प्राचीन परम्परा पनि छ ।

संसारका अरू सभ्य मुलुकहरूमा कैँ हाम्रो मुलुकमा ईशापूर्वकालका भित्त चित्रहरूको कुनै उदाहरण हालसम्म नदेखिए तापनि हाम्रो मुलुकमा चित्रकलालाई ईशापूर्वकाल-देखिनै मान्यता, महत्त्व र संरक्षण प्रदान गर्दै आएको छ भन्न सकिन्छ, किनभने हामीले माथि पनि भनिसक्यौं अक्सर मूर्तिकला र चित्रकला एकै समयमा र साथसाथै हिड्ने गर्दछन् । श्री ५ को सरकारले नेपाली चित्रकलाको खास महत्त्व राखी, यसको सुरक्षा, संरक्षण, प्रचारप्रसार एवं अध्ययन अनुसन्धानसमेत गराउन पुरातत्व विभाग, नेपाली ललितकला संस्था, राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, त्रिभुवन विश्व-विद्यालय, नेपाल ललितकला महाविद्यालय आदि संघ-संस्थाहरू खोली यस दिशातर्फ भरमगदूर कोशिश गर्दैछन् । स्वयं श्री ५ महाराजाधिराज सरकार पनि कलाकार होइ-बक्सेकोले मीसूफबाट नेपाली कलाप्रति कस्तो धारणा राखि-बक्सेकोले र नेपाली कलाको सुरक्षा, संवर्धन आदिको लागि मीसूफ कति चिन्तित होइबक्सिन्छ भन्ने कुरा मीसूफ-बाट बरोबर ठाउँ, ठाउँका भित्त चित्रहरूको रासायनिक संरक्षण भैरहंदा, मन्दिरहरू जिर्णोद्धार गरिंदा भएका सवा-रीहरू तथा मीसूफका अध्यक्षतामा नाफा संस्थाबाट भैरहेका कार्यक्रमहरूबाटनै विदित हुन्छ । आशा छ नयां जोस र उमंगका साथ नवयुवक, कलाप्रेमी राजा श्री ५ महाराजा-धिराज वीरेन्द्र सरकारको संरक्षकत्वमा नेपाली कला, संस्कृति र इतिहासले पनि अब चाडै नै सुनौला दिनहरू देख्ने मौका पाउनेछन ।

सहयोगी पुस्तक तथा पुस्तिकाहरू

1. Alweis Frank, New Dimension of world History, (n. d. pp). pp 1-2.
2. Encyclopaedia Britannica (10 th Edition) voi 31.
3. Janaklal Sharma, Lalit kala ra Sahitya (Fine Arts and Literature) Kathmandu, 2023 V.S. Second Edition, p 39.
4. Courier (Monthly) Unesco, February 1955 vol. 7, No. 9, pp. 3, 20. 30
5. Ibid, pp-10-14.
6. Courier, December, 1957, No 12, pp. 4-10.
7. Janaklal, No. 3, p 41.
8. R. N. Pandey, A. Brief Survey of the Nepalese Art Forms (H.M.G., Dept of Culture, 1978, p. 41.
9. Stella Kramrisch, Art of Nepal (The Asian Society INC, 1964), pp, 43-44.
10. Nepalese Art (H.M.G. Deptt of Archaeology 1966, pp. 30-31.
11. Madan Jit Singh, Himalayan Art, (London & Melbourne, 1968), p 210.
12. Ibid, p. 213.
13. Ibid, p. 215-16.
14. Mana Bajra Bajracharya, Nepal Ko Madhya Kalin Kala (The Medieval Art of Nepal) (H.M.G., Deptt. of Information, 2027 V:S.), pp, 65-66.
15. Shaphalya Amatva, Nepalese Studiesra Kathmandu Upatey kaka Kehi Bhitteya Chitra haru (Nepalese Studies and Some Murals of the Kathmandu Valley), Nava Samaj (Daily) (Kathmandu), Wednesday, 26 Jestha, 2023. V. S.
16. Authors Interview with Mr. Bhim Bar Simha Thapa and Mr. Upendra Nath Sap Kota, Chemists of the Department of Archaeology)
17. Jankalal Sharma, Dolpora kehi Anava Sthal ka Puratatuik upalavdhi (Dolpa and Archaeological Findings of Some other Regions), Ancient Nepal (Kathmandu) No. 15, April 1971, pp 1-39.
18. (Giuseppe Tucci, Trans Himalaya (Translated from the French by James Hogarth, Delhi, 1973 pp. 91-92, Plate No. 113 to 122)
19. Janaklal Sharma, No. 3, p. 43.
20. Stella Kramrisch, no. 9.
21. Madan Jit Singh, no. 11, p 215.
22. N. R. Banerjee, Preservation of Monuments in Nepal (Report), I. C. M., 1970; pp. 12-13.

NEPAL

(Continued)

by Sylvain Leri

The Ghurkas have always sought to benefit in their relations with China: in 1815, in the course of the war they were waging against the England, they urged on the emperor to send Chinese troops to their help. True to the lessons of K'ien-long, the emperor refused to intervene. In 1841, they offered China, in war with the English, to operate a diversion on the frontiers of India; China refused this compromising help; the Ghurkas did not hesitate a compensation for the profits they might have derived. In 1853, whilst China was struggling against the revolt of the T'ai ping, the Ghurkas once again offered their services in vain. They reclaimed then, as in 1841, a compensation, to indemnify them and captured Kirong and Kuti, which they retained; they pursued these infringements, but found themselves constrained to accept an agreement in 1858. The prime minister of Nepal, Jang Bahadur, received on that occasion together with a gem from the mandarin, the title of "T'ong lin pim ma ko kang wang syam-", general-in-chief of the army, prince really brave and prime minister. Bir Shamsher Jang, who exercised the functions of prime minister from 1886 to 1901, received the same distinction, and he was not a little proud of it.

An agreement concluded in 1856, completed in 1860, in consequence of a bloody war bet-

ween Nepal and Tibet (1854-1856) affixes to the commercial relation of the two countries, the same conditions as between the commerce Chinese-Russian 'Via' kiakhta. A fair is held every year, at Spring, at Kuti and at Kirong; Tibetans come to exchange under official control, tea and salt for the merchandises of Nepal. In fact Nepal, by virtue of her traditional rights, holds in Lhasa a grant administered by a Nepalese agent under the protection of a Ghurka post. The Tibetan government has pledged to pay the Ghurkas an annual tribute of 10,000 rupees.

As a consequence of her quarrels with China and by her embassies to the imperial throne, Nepal has twice acquired the right to figure one day in the annuals of the Maudchurian dynasty. When an upheaval will have engulfed the degenerate heirs of K'ang-hi and of K'ien long, an official commission will be entrusted, in accordance to the tradition, to examine the archives of the Ta-Tsing and to draw up their history. Without waiting for an eventuality which does not seem further away, it is easy to anticipate on the account which will be consecrated to Nepal in the geographical description of the Maudchurian Empire. The Chinese documents which are already available contain nearly all the substance: such as the "Wei-tsang t'ouki"

drawn up by an official of the administration attached to the army corps which invaded Nepal; the

'Cheng-ou-ki', which narrates the campaigns of the present dynasty and whose author is Wei Yuen, to whom is credited a classical treatise on geography, the *Hai Kouo t ou tchi*; the 'Si-tsang tseon sou'; Reports and accounts of Meng-Pas, Chinese commissary in Tibet from 1842 to 1850; and the notes analysed by Mr. Parker.⁴

The annalists of the Ming had not recognized in the Ni-pa-la of the contemporary documents, the Ni-po-la of the Nepal of anterior histories under the modern names of the country. Certain texts reproduce the designation of 'Balpo', attributed to Nepal by the Tibetans, by representing her by various transcriptions: Pa-le-pou;⁵ pa-eul-pou, pei pou; One still finds the name of Pie-pang which seems to transcribe (as is indicated by Imbault-Huart) the Tibetan h'bras spuns, pronounced "Preboug", a name which designates a famous monastery in the neighbourhood of Lhasa, but which has spread to the populations of the Himalayas. Finally the word Gurkha is transcribed 'Ko-eul-Ka. Led astray by those names, the historians of the Manchurian period are convinced that "from time immemorial this country has no relation with Chjwa, "that" (the kingdom of the Gurkhas, much further away than the Mohammedan tribes (of Chinese Turkestan) is that region which the troops of the dynasties of the Han and of the Tang could not reach". (Cheng-ou-ki).

It is situated to the south-west of Tibet and touches by months. Journey from Lhasa; the frontier passes through (Ni-Jam') which is at a distance of seven to eight days journey from the Ghurka capital. The length of the Kingdom, from east to west as several hundred leagues; its width from north to south is about one hun-

dred leagues. The population consists of fifty four thousand families. At one time it was named 'Pa-le-pou' and was divided into three tribes: Ye-leng', Pou-Yen, Kou (Kou) mon', but the Ghurkas have united the three tribes under their administration. The capital is called 'Kia-te-man-tou' or Yang-pou.

There are marks of Buddha in this region; and the inhabitants of T'ong kou-to (Tangut) go to visit the pagodas annually. The people have a refractory nature. They shave their hair from one temple to another in a little tail. They have short beards like the Mohammedans of Si-ming. They trace two verticle lines with white clay on their foreheads and make a red circle between their eye-brows (tilaka). They also wear earrings of pearls or gold. Their headgear is a turban of white cotton, white if they are poor, and red if they are wealthy; their tunic is blue dull or white with narrow sleeves; they wear cotton belts and pointed leather shoes. They always carry about on their persons a small knife in a sheath (Khukari) in the shape of a bull's horn. The soldiers walk bare-footed, they fix beforehand a day (propitious) to encounter their adversaries; our soldiers, who did not act in that way, always fell on them unawares. The women allow their hair to grow, go bare-footed, wear gold and silver rings on their noses. They comb themselves, bathe themselves and are very clean. The roads in the country are so narrow that three persons can hardly walk abreast. The king sends a tribute every five years and it consists of elephants, horses, pea-cock feathers, and other undetermined objects.

The Annals will enumerate at the conclusion of this description, the embassies which have appeared at the court since 1732 (embassy of the three khans); 1790 (Rana Bahadur asks and receives the investiture); 1793 (an envoy named 'Ma-mon-sa Yes' brings the tribute after the conclusion of peace); 1799 (Rana Baha-

dur asks and receives the royal rank for his son Girvan Yudha Vikram Shah), 1813 (tribute of Girvan); 1818 (tribute of Surendra Vikram Shah to whom the emperor sends "a gracious message" in 1821); 1822 (Bhim Sen Thapa announces his regency; 1837 (the tribute, sent by the Rani, is refused as coming from a woman), etc.⁶

III. Indigenous Documents

Chronicles. -Puranas. -Inscriptions. -Manuscripts -Coinage

Nepal has a local chronicle, the "Vamcavali."⁷

The work is of fairly recent date. It exists in two recensions; one, Buddhistic has for author a monk who resided in Patan in the temple to Mahabuddha, in the beginning of the XIXth century. It was translated into English under the guidance of Mr. Wright by the indigenous interpreter (Munshi) of the British Residence, Civa Gamkara Simha (Shew Shunker Singh), helped by the Pundit Gunananda. The other, of Brahmanic inspiration, is alone recognized as authentic by the Gurkha government.⁸

The maharaja Deb Shambher has communicated to me a fine specimen, dated from 1891 samvat (1834 J. C.) and which has for editor the Brahman Siddhi Narayana, an inhabitant of Deo Patan; the manuscript was handed over "to a good man, named Laksmi Dasa", but it had not "to be given to anybody". I feel the more kindly inclined towards the maharaja for having violated this prescription in my favour. On the request of the maharaja Chandra Shambher, great priest (guru) of the Kingdom has entrusted me with his personal exemplary, which is simply a true copy of the same text.

The Brahman and the Buddhist were able to choose between three languages to write their Vamcavali; Sanscrit, recommended for its religious and literary prestige, but reserved to

the learned; the Newar language, the old indigenous dialect; lastly the parbatiya (or; Khas) language, new comer in the valley, where the Ghurkha conquest had introduced it. Parbatiya was chosen by all and thereby they betrayed the same preoccupation. They do not aim at school success; they do not appeal to the subjected Newars; they want to reach the new masters of the country, equally feared by Buddhism which they detest as a heresy and by the Brahmans whom they despoil in the name of orthodoxy. It is not the curiosity of a dilettante which obliges the two authors to gather the memories and traditions of the past; they are even less concerned in the erection of a monument to the memory of their lost independence. They only attempt to divert from the temples and convents the malignant rapacity of the conquerors. They comfort themselves with the knowledge that the long list of miracles which consecrates the origin of religious foundations stands as a salutary threat of divine vengeance ready to chastise the criminal lusts. The Vamcavali, in spite of its historical appearances, is only a mite of the literature of the Puranas.

The compiler of the Buddhistic Vamcavali flatters himself of having "seen and heard many things of the past in connection with his work". The Brahman on the other hand boasts of having written "a work without precedent". It is impossible, however, to believe in the absolute independence of the two accounts. The Brahmanic Vamcavali adds nothing new and original to the accounts and episodes which tend to glorify the rival church. It adopts the same system of chronology, the same essential dates. It mentions, it is true, the length of the reign of the Abhiras and Kiratas, omitted in the Buddhistic Vamcavali; but it is a question of legendary dynasties in which the imagination can have full play: the arbitrary invention can easily supplement the missing materials.

The title of the work expressly shows its

origin. The word Vamcavali ("genealogy-in-rank") designates in the usage of royal chancelleries, the dynastic lists in which each one of the sovereigns comes and takes the place successively, enshrined in a panegyric in general as pompous as it is ordinary and empty. The collection of these panegyrics which naturally increase in length as long as the dynasty exists, often figure at the head of the charts and supplies a precious reference to the history of India. The dynasty of the Oriental Calukyas is the very best example; it has lasted for six centuries; the Vamcavalis inscribed at the head of these donations do not only give the succession of princes through so long a period; they further state the precise duration of each reign.

Even in Nepal, the practice of the Vamcavalis is ancient; the inscription of Mana Deva to Changu Narayan, the first in date of known inscriptions, commences by a Vamcavali; the inscription of Yaya deva to Pacupati retraces the origine of the royal family to the gods. King Pratapa Malla deva "prince of poets" expressly applies the name of "Vamcavali" to a history of the dynasty of Malla such as he himself composed (Bhagv. No. 19,11). The Newars state that there exist even to day in Patan, long bands on which are written by order of succession all the kings of Nepal. Bhagvanlal and Minayeff have not succeeded in viewing them and I have not been more fortunate than them. It is not to be doubted, however, that such documents exist or have existed: the Vamcavali which was communicated to Kirkpatrick at the end of the XVIIIth century, surpassed in value, riches, in exactitude the Vamcavalis which are disponible at present.

A recent discovery due, alike so many others, to Mr. Bendall throws a little light on the obscure origins of the Vamcavali. Mr. Bendall has discovered at the library of the Darbar a collection of three manuscripts traced on palm leaves and dated by their contents as well as by

their writing, by the end of the XIVth. century. The first (V) is a chronicle drawn up in incorrect sanscrit without any concern for classical syntax. The compiler has placed end to end the series of Nepalese kings, with the duration of each reign, the principal facts and their date. The donations to the temples hold such an importance that Mr. Bendall believes the work in connection with the archives of the sanctuary of Pasupati. The second portion of the collection (V2) is a list wherein is registered the births of kings and high personages. It is entirely drawn up in the Newar tongue; it embraces the period of 177 to 396 N. S. (Newar era of 880 J. -G.). The third document (V3) is a continuation of the second, but it alters its nature; it brings out other details and tends to change the list into annals. It is also drawn up in the Newar language and spreads from 379 to 508 (Newar ara). Mr. Bendall connects the origin of these annals (V and U3) to the political revolution which brought Jayasthiti Malla to sovereign power and to the literary renaissance which followed.

If the history of Nepal has displayed itself without mishap, without revolution, under the continuous authority of one dynasty alone, the Vamcavalis could have supplied to history a solid linking of names and facts. But up to the XVIth. century, anarchy seems to be the regular 'regime' of Nepal, the suzerain families (or houses) wield an ephemeral or visionary power; the local petty kings abound and rarely succeed in founding a house. Faithful to the usual method of India, such as is already manifested in the chronology of the Puranas, the Vamcavalis express one after another in order of succession, all the names which memory has preserved, without any pre-occupation as to their real connection. This system of dexiation, deplorable to history, accomodates itself perfectly to the exigencies of the Hindu chronology. It is necessary that the real past should be connected without any solution of continuity, to

the fabulous past; The only events which matter are the exploits of epic heroes whom poetry has consecrated. It is then indispensable to trace back, at all costs, up to beginning of the fourth age of the world, in the year 3000 B. C. Thus the poet of the Cashmerian Rajatarangini who takes a pride to criticise the classification of events, mentions the emperor Ashoka in the second millennium before the Christian era, (grand-son of this Candra Gupta who knew Alexander the Great); the Attila of India, the Hun Mihiora Kula, passes from the xith. century of the Christian ear to the VIIth century B.C. The Vamcavali of Nepal does likewise. It classifies one hundred years before the Christian era, the coronation of Amcuvarman who reigned in the VIIth century of J. C. I shall study in a Special chapter the meanness of the Nepaless chronology; I shall have to mention in detail the sources of error which corrupt the Vamcavali and particularly the multiplicity of eras, so disastrous, in all the domains of Indian history.

The author of the Buddhistic Vamcavali, has not contented himself in transcribing the dynastic lists; he has made use of them to frame an abstract of the puranas and the local mahatmyas. He mentions sometimes traditional verses which determine (or mutilate) the memory of great events; the introduction of the god Matsyendra Natha, the invasion of Nanya Deva, the disappearance of Siddhi Nara Simha. He even goes so far as to mention the inscriptions of Amcuvarman, of Jaya Sthiti Malla, of Yaksa Malla and of his successors. He also consults family archives; his complaisance has related the adventures of certain personages, insignificant enough, like Abhayaraja and Jevaraja, reveals one of their descendants, the author is undoubtedly one of the Ananda priests of the Maha Buddha vihara at Patan, who practise from father to son, the profession of Pundit-interpretor to the British Residence, perhaps Amritananda, the glory of the family, who

compose several works in Sanscrit and in Nepal and who initiated Hodgson to the knowledge of Buddhism.

We possess several of the works which the editor of the Vamcavali has placed in hand; I have even myself brought away two from Nepal; many more are still to be had which will be procured someday. These works, interesting for the study of religion, of the worship, of popular legends and of historical geography do not as a rule originate from a lofty inspiration; they serve the financial interests of religion and of the priest.

India is on her whole stretch covered with holy places which vie with one another for the favour of the pious public. Each one of them has its local patronage; but the ambition of the priests and of the princes covets beyond this restricted circle, the ambulant multitude of pilgrims who tread without respite the roads of India in search of meagre benefits. A pilgrimage of fashionable size is a big fair; Brahmans sell their prayers, the fakeers exploit their faked asceticism, the merchants give out rosaries and haberdasheries, the chieftain receives dues and taxes. And as the competition promotes the catch-word, the rivalry of sanctuaries engenders the 'mahatmyas'. The word "Mahatmya" properly signifies greatness of soul, nobility, eminence. In the religious literature, it applies itself to versified works which serve at the same time as an attraction, amusement, edification and practical guide to the faithful. The Mahatmya relates the origin of the pilgrimage, the divine apparition, and the miracle which has consecrated them. It enumerates the points to visit, the benefits to derive, with an indication of days especially propitious. The Mahatmya does not present itself either as a human work or as an isolated work; it pretends connection with some of the compilations named Puranas, versified treaties of holy history of cosmogony, of theology, and of mythology which modern

Hinduism considers as revealed and venerated as much as the vedas. Among the eighteen canonical Puranas, the Skanda-Purana has served more frequently to cover the pious fraud of the authors of the Mahatmyas. The Kaci-khanda and the Utkala-khanda, which glorify the two most sacred sites in India: Benares and Jagannath (Jugernaut); are offered like sections of the Skanda-Purana and it is to the same work that the Mahatmya of Nepal prides itself in being connected.

The 'Nepala-mahatmya'⁹ is divided into thirty perusals grouped in a factitious frame alike the Puranas. The famous sacrifice of the king Janame Jaya, who heard among so many other rhapsodies the complete recitation of the Maha-Bharata, has gathered a host of holy personages.

One amongst them, Jaimini, in the name of the whole company, interrogates the venerable Markandeya on the holy places of Nepal; and Markandeya replies with an untiring complaisance to the indefatigable curiosity of his audience. He at first glorifies the wood of Clesmantaka where Civa transformed himself into a gazelle to throw off the scent the gods sent for his research (1), then the Dolagiri where an angry Brahman cut the throat of Visnu (11), the Valmiki-svara erected by the author of Ramayana on the very spot where he composed his poem (111), the wood of Rakta-audana (Red sandal-wood) where Parvati triumphed over the demon Canda (IV) and the lingas erected by all the gods, witness of this victory (V), the Dolecvara come out miraculously from the soil (V), the Mangalacvara which commemorates the resurrection of a child (VI) the Tila-Madhava which reminds one of apparition and a prodigy of Visnu, the Svarnacringecvara and the Kilecvara founded by Krisna. Regarding this double foundation, Markandeya gives a long narration in poem style of the war waged between the demon Mahendra damana and the

son of Krisna, Pradyumna; this rhapsody (or burden- 'of a song') in which the gallant alternates with the heroic, ends up like a true romance, in a double marriage; Pradyumna spouses the sister of the demon vanquished, Prabhavati, and the daughter of the devotee Suryaketu named Candravati (VI-XII). The Somecvara serves the purpose of another burden (of a song) well developed; Some one has erected this linga on the advice of Agastya to purify himself from the incest which he committed with Tara, the wife of his preceptor Brhaspati; by virtue of a procedure dear to the Hindu talent, a secondary account is found inserted in this episode, Agastya relates to Soma the origin of the Raksasas, of Lanka, their sojourn, and the austerities of a prodigious nature which enabled Ravana to become their king (XIII-XXVI). Lastly the mahatmya introduces, in adapting it to its purpose, the famous legend of Gunadhya; the author of the Brhatkatha, after having given to ding Mabana the original of his anecdotes in Baicaci dialect comes to Nepal, sets the example of the circular pilgrimage (Ksetra-pradaksina) and draps up the Bhringicvra (XXVII-XXX).

"The style and the language of the Nepala-Amahatmya do not call for any special observation; the poet manipulates without embarrassment and without incorrections the common formulae which serve to all works of the same nature. But its religious inspiration classes him apart; it faithfully reflects the eclectic syncretism which has almost prevailed in Nepal. The mahatmyas in general, like all the puranic literature with which they claim connection, proclaim a sort of sectarian fanaticism; the local god is exalted at the expense of all its rivals. The Nepala-mahatmya, on the contrary, in spite of its clearly Brahmanic origin, places on the same rank, Civa, Visnu and the Buddha. The poet has the identity of Visnu and of Civa proclaimed by the voice of Nemo, like in the name of the whole of Nepal of which Nemi is

the patronal saint. Besides, has not the Brahmanic orthodoxy of India admitted Buddha amongst the avatars of Visnu? Here Buddha is only a "form" of Krisna; however they do not entirely mingle both of them. If Buddha sometimes resides like Krisna, in the Kathiawar ('Saurashtra') it often happens that he happens to cross into China ('Maha-Cina'), where the presence of Krisna would be unexpected. The rival divinities only compete with one another regarding amiable civilities: Civa-Pacupati compliments Nemi who has recognized him identical to Visnu; the spouse of Civa offers to Buddha a favour to select and consents to allow him to share with Civa the honours of the worship. And "the Sympathizer", who does not wish to be behind hand in courtesies, dedicates to Civa the linga of the Compassion (Karunikecvara).

The Nepala-mahatmya, like most of its Congeners, escapes to every chronology; the work is so completely impersonal that it seems to float outside its age. No name, no date, no indication which would allow of the remotest approximation.

The 'Vagvati-mahatmya'¹⁰, or, to reproduce the title in all its amplitude, the 'Vagvati-mahatmya-pracamsa' lends itself as a section of the Pacupati-purana; I ignore if this purano, completely unknown elsewhere exists in its integrity. I have only succeeded in obtaining in Nepal chapters consecrated to the glory of Vagvati (Bagmati). These chapters, thirty in all, are outwardly distributed in two divisions; one of them, composed of the first fourteen perusals, has for interlocutor, Bhisma, who interrogates and Pulastya who instructs; it begins with a treble invocation: to Cankara whose mouth gives birth to the Vagvati, to Pulastya himself who has recited the Purana, to Vyasa who has preserved it. The perusals which compose it regularly bear for itscription; 'iti crivagvati-mahatmya-pracam-sayan...' The second division which consist of eight perusals,

begins with an invocation to Pacupati; it has for narrator Sanakumara; each one of the perusals bears for inscription.

The first division analyses itself in two parts: The 'tirtha-varnana' "the panegyric of sacred bathing-places", also called 'tirtha-yatra-khanda' "section of the pilgrimage to sacred bathing-places" (I-IV) and the 'pradyumnajaya-khanda' "the victory of Pradyumna" (VI-XIII). Questioned by Bhisma, Pulastya reveals to him the sanctity of the 'Mrga-cikhare, where Narasinha appeared in the form of a gazelle, of the Vagvati, sprung out from the mouth of civa laughing with pleasure at the penitences of Prahlada; of the tirthas of Indramarga, where Vibhisana practised mortifications and heard the Ramayana recited by his father vicravas "the Ramayana which was still to come"; of Uma; of Agastya, etc. (I-V). Then follows the amorous adventures and war-like escapades of Pradyumna, his campaign against Indradamana his marriage with his two mistresses (VI-XIV). The account is parallel to the episode of the Nepala-mahatmya, but it is independent from it.

The last eight perusals, which compose the second division, recalls the metamorphosis of Civa into a gazelle in the woods of Clesmantaka (XV), the researches of the gods and the meeting (XVI), the discourse of Civa to the gods who have discovered him (XVII), the erection of the treble Gokarnecvara by Brahma, Visnu and Indra (XVIII), the story of Dhanda (Kuvera) who on the counsels of his father Vicravas renounced the winning over Lanka and went away to establish himself on the Kailasa (XIX), the erection of the Gonarnecvara of Southern India, by Ravana, brother of Kuvera and his successor at Lanka (XX). The work ends up with a catalogue of rivers, of tributaries, of sacred bathing-places, with an account of the advantages which are attached to them respectively (XXI) and by an exalta-

tion of the Vagvati (XXII)

The two mahatmyas, one can ascertain by their brief analysis, place in hand nearly the same subject of legends; They represent two editings of a group of traditions, of accounts and local stories which may be traced back to a fairly distant past. The Vagvati-mahatmya is not better dated than the Nepala-Mahatmya; however, compared to this one, it gives the impression of a more recent composition. It seems to have eliminated with a purpose the personages which still connected with a link, however, vague it might have been, the Nepala-mahatmya to human redlity, to history. Valmiki, Gūnadhya have disappeared to leave all the place to the gods and to the demons. Elsewhere, the difference of composition is very apparent. The narration of the Nepala-mahatmya is sober, brisk, almost dramatic, the one of the Vagvati-mahatmya is dull, hindered by long descriptions, by enumerations which are perfectly useless (or idle). In short, from one to the other, the religious spirit has changed. The Vagvati-mahatmya attributes to Civa the first rank without contest, the other gods are his inferiors and Buddha is firmly held aside either as a suspect or as an enemy.

Nepalese Buddhism has, in every respect like Brahmanism, cultivated the style of the mahatmya, it has celebrated, and recommended, its sacred spots in the "Svayambhu-Purana¹". The designation of Purana has doubtless been applied to this work with only the view of throwing off the scent and to create opposition, by a lucky confusion, with the so-called extracts of the Puranas placed in circulation by the Brahmans. The Svayambhu-Purana does not contain any of the five constitutive elements of a Purana: it does not treat on cosmogony or on secondary creations, or on divine and heroic genealogies, or on the great fictitious periods, or on universal geography; and it confines itself to magnifying (or exaggerating) Svayambhu

and the collection which bears it, and in general, the whole valley of Nepal.

The name of "mahatmya" characterizes it so well that this word reappears incessantly, either in the title of chapters, or in the course of the explanation; in its whole, it is a Nepala-mahatmya in use by the Buddhists, and its author does not himself hesitate to make use of that designation.

The work has had so much success that it had to modify itself into all sorts of alterings to suit the varied tastes of its readers. There exists not less than five actually known recensions. The longest of them bears the title of Svayambhuva-Purana or Svayambhuva-maha-purana; it is worked out in twelve chapters; another, the Svayambhutpatikatha, has ten chapters (it is also called Madhyama-Sva pu); three others are divided into eight chapters, but they are nevertheless of very unequal lengths. Whilst the Vrhata-Sr pu; covers in manuscript from over 3000 lines and the Mahat-Sv' pu' more than 2000, the Svayambhucaityabhattacharaka-ddeca only has about 250. The differences bear moreover on the form only; the basis is everywhere identical; the amplitude of the descriptions and the pious accumulation of idle epithets alone determine the extent of the poem. The editing of the most satisfactory kind regarding the correction and the composition is the one of the Svayambhuva-(maha)-purana; it offers a sharp contrast to the barbarous style and the abominable versification of the Vrhatsv. pu; printed in the 'Bibliotheca Indica'. The date of each one of these recensions is not known, and it is difficult to determine otherwise than by the reasons of taste their chronological order. The name of the king Yaksa Malla appears as well at the end of the Svayambhuva as it does of the Vrhata, in a prophesy foretold by the Buddha; Yaksa Malla being dead since 1460, our editings can hardly be anterior to be XVIth century, if the allusion to this king is not due

to an interpolation always easy in a prophecy and especially at the end of a work. The other kings named and exalted in the poem, Gunakama deva and the two Narendra devas, date from a much more ancient period. Two Gunakama devas have reigned over Nepal; tradition places the second at the beginning of the VIIIth. century; but the designation of Narendra as the son of Gunakama deva fixes its choice on the most ancient of these two kings. The other Narendra deva, associated to a capital event of the religious history in Nepal, reigned about the middle of the VIIth. century. These are the only data that one can gather from the recensions of the Swayambhu Purana¹². A work of comparative criticism, reserved for the future, will no doubt allow of the recognition of the original form of the Purana or work out its restitution.

The Buddhistic Purans has at least reproduced the framework of the Brahmanic Puranas; it is arranged in "Satsamvada, in" conversation by six "namely that three groups of speakers add themselves; the first dialogue is encased in a second which is inserted in a third. Two Buddhisattvas, Jayacri and Jinacri entertain each other at Gaya, Jayacri questioned on the origin of Swayambhu recalls to his companion a conversation engaged on the same subject between king Acoka and his spiritual master Upagupta. In order to satisfy the curiosity of the sovereign, Upagupta himself had found nothing better than to repeat to him the dialogue exchanged at one time on the same matter between the Buddha Bakyamuni and the Bodhisattva Maitreya who questioned him. Cakyamuni then narrates the visits of anterior Buddhas to Swayambhu, (Vipacyin, Cikhin, Vicvabhu, Krakuchanda, Kanakamuni, Kacyapa) their predictions, their adorations, the worship they had given to the sacred places, the virtues they had recognized in them, the journey of Manjucri to Nepal, the valley conquered on the waters, the civilization introduced, the order established,

the religion of the Nagas instituted as a remedy against barrenness by the king Gunakama deva. Amazed by so many wonders, Acoka hastens, himself, to proceed to Nepal, erecting everywhere on the track, stupas; then, his pilgrimage completed, he returns to Pataliputra, where his master Upagupta announces to him briefly the future fates of the worship of Avalokitecvara. And Jinacri, over-pleased in his turn, thanks Jayacri for this instructive and edifying account.

In order to control the suspicious data of the tradition and legend, Nepal offers to history two categories of documents, the inscriptions and the manuscripts. The epigraphy of Nepal is far from dating as far back as the epigraphy of India.

If the Emperor Acoka ever visited the valley, as the Swayambhu Purana maintains, no monument expressly commemorates his passage; an interval of seven and a half centuries separates the pillars of inscriptions erected by Acoka in Nepalese Terrai and the inscriptions of Mana deva which open the Nepalese epigraphy. This epigraphy spreads over a period of fourteen centuries, but it is far from showing a continuous succession of documents. Unaccountable discrepancies, section it in irregular series. Commencing from Mana deva, it lengthens up to the IXth century of J. C. and is here interrupted to recommence at the end of the XIVth century (139 of the Nepalese era); but by a strange fatality, the inscription had disappeared when I was returning to have it stamped. The inscriptions discovered by Bhagvanlal, Bendall and me, emanate all from the same princes; the ones I received from Nepal since my return remain, whatever be their origin, closed in that fatal circle of names and dates.

The ancient inscriptions of Nepal are all exclusively engraved on stone; one has not yet found ancient donations inscribed on copper

plates (tamra-pattra), alike the custom which was prevalent in India from the days of the origine of the epigraphy (witness the plates of Sohgaura, which trace back undoubtedly to the Maurya period). And yet Nepal has copper mines, which have been worked for a long time past and her bronze-figures enjoy a very antique reputation. The Vamcavali mentions, it is true, an order of the Carumati-Vihara which was engraved on copper in the reign of Bhaskara varman, legendary personage rather than a historical one and who precedes by twenty generations, the king Mana deva. The Maharaja Chandra Sham Sher has sent me the copy of the plates actually preserved in that convent, they have nothing to do with Bhaskara varman; they are modern and even drawn up in the Newar language. The tamrapatras which are often found nailed to the 'facade' of temples, all date from the last three or four centuries.

The inscriptions on stone (cila-patras) are engraved sometimes on the pillars on which stand a sacred image such as the example at Changu Narayan, at Harigaon, sometimes on the very object with which they are connected, sometimes and most often on erected tablets. The stone is carefully polished, the figures traced with care and taste; the fronton of the stela is generally decorated with a carving in relief, either the disc of Visnu between two conches, or the bull of Civa, or even a lotus flower. The text of ancient inscriptions is always in sanscrit, the formulas of the protocole are borrowed from the general formularies of India, but the invention of the local poets willingly practise in prefatory inventions or in the panegyrics. The kings themselves do not disdain to enter the lists and to show their skill to handle the verses.

The second series of Nepalese inscriptions opens with re-establishment of the Mallas, towards the end of the XIVth century. It is hard to

believe that the engraving of inscriptions in Nepal has been stopped for five hundred years. It is surprising that kings as glorious in tradition as the founder of Kathmandu, Gunakama deva have not attempted to immortalize themselves on stone. The laboriously effaced and scratched stelas which are met with everywhere in great number are perhaps the testimonies, reduced to silence, of that obscure period. Popular belief hold them all anterior to the Nepalese era (880 of J.-C.); a founder of an era must pay all the debts of the country before inaugurating a new computation. At the foundation of the Nepalasamvat, all previous engagements and documents which supported them, must have been destroyed. Mr. Wright has made himself the echo of this presumption (Vamcav., p. 245). It is sufficient in order to ascertain the inanity (emptiness), to observe that the first series of Nepalese inscriptions is entirely anterior to the Nepala-samvat.

Dating from the XVIIth. century, the epigraphy of the Mallas abounds to the point of crowing. Pratapa Malla floods the length of his domains with his prose and with his verses; his successors, and the princes of rival dynasties, at Pataa and at Bhadgaon, everywhere spread the declamatory pomp of their vain titles. The writing borders on the arabesque; it becomes supple, twists, in humourists lines, adapts perfectly to the stone which it is supposed to ornament. At the same time, Sanscrit recedes: the common language-Newarian, penetrates in the epigraphy; without reaching the standard of literature, it explains the banal or trivial realities which the sacred tongue does not know or does not wish to give, the stipulations, the clauses, the limits of concessious, etc. The parbatia tongue, since the Gurkha conquest, has gradually taken up the place of the Newarian language; but Sanscrit still retains its prestige and is continued to be used in the invocations and the preambles of inscriptions.

In spite of the neighbourhood of Tibet and the frequent relations between the two countries, Tibetan inscriptions are scarce in Nepal; I have not found any ancient ones, neither at Swayambu Nath nor at Budnath. The Tibetans are pleased to engrave with a surprising skill of the hand the holy formula: "on mani padme hum", on the rocks that skirt the road. The only worthy text in the bilingual inscription of Swayambu Nath which commemorates the restoration of the edifice in the XVIIIth. century. I also hoped to discover a souvenir of the Chinese who on several occasions visited Nepal; I have only seen three Chinese characters engraved on a small modern chapel at Swayambu Nath.

The superscriptions of transcribers are a peculiar resource of Nepalese history. The convents and the climate of Nepal have preserved a fairly large number of ancient manuscripts, traced on palm leaves (tala-pattra); One must come out of India to meet documents of Indian paleography which are worthy of contesting with those of Nepal; The Dhammapada of Kachgar and the Bower manuscript, the discoveries of Dr. Stein in the Takla-Makun, the palm-leaves of Horinji in Japan. Most of the ancient Nepalese manuscripts, actually known are preserved either in the library of the Darbar, at Kathmandu, or at the library of the University

of Cambridge, which has acquired the collection of Dr. Wright. The old stupas, the convents, the libraries of private individuals still contain priceless treasures which a methodical exploration will some days hand over to science. True to a custom prevalent in India, but more especially observed in Nepal, the Nepalese scribes indicate at the end of the work the date of completion, often with details which enable the calculation of the European equivalent in a sure and precise way: day of the week, lunar constellation, angles of the Sun and Moon, etc... often also, they mention the name and title of the reigning king, to such a degree, that a portion of Nepalese chronology is based on the signatures of these scribes¹³.

The numismatic¹⁴ which supplies so useful a support to certain sections of the Indian History, is practically wrong in Nepal. The ancient specimens which have been discovered up till now are stamped by the princes of the first epigraphical serie (VIth. VIIth. centuries of J.-C).

(To be continued)

FOOT NOTE

1. Translated in Russian by the monk Hyacinthe; written in French and enriched with numerous notes from Klaproth, *New Asiatic Journal*, IV, p. 81; VI, p. 161; VII, p. 161 and 185—New translation in English by w. w. Rockhill: 'Tibet from Chinese sources' in *Journ. Roy. As. Soc.* 1891.
2. "History of the conquest of Nepal (drawn out from the Cheugvon tci) by Imbault-Huart, in 'Asiatic journal', 1878 11; 348-377.
3. 'An episode of the diplomatic' relations..., by Imbault-Huart (see. sup. p. 172. note)
4. See sup., p. 172, note 2.
5. Mr. Rockhill wrongly connects this designation of the name of "Parbatiya", and the name of 'Pie-pang' to the name of the town of Patan.
6. Mr. Imbault Huart (see sup., p. 186, note 2) has studied with the help of the reports and texts of Meng Pao, the Nepalese embassy of 1842. It settles down at the time England declared war against China. It is at the same time a superb specimen of the ceremonial of the embassy, of the style of the petitions addressed by the vassal to the sovereign, as well as of the ordinary demeanours of the Ghurkas. I have reproduced here the essential documents. One can also further find in the excellent article of Mr. Imbault

Huart, a petition addressed in 1840 by the king Vikram Shah: on the false rumour that the British had been beaten, he offers to declare war against them. The imperial commissaries of Tibet played a more subtle game: they officially communicate it to Peking. The imperial council is not entrapped by the advantageous offers of the Ghurkas and entrusts its commissaries to communicate to Vikram Shah this pacific order: "Remain on the defensive, licè in good harmony with your neighbours and you will enjoy eternally the benefits of the celestial court (of Peking)".

Petition of the king of the Gurkhas to the Emperor China.

1. King Erdeni of the Gurkhas, 'Jo-tsounta-eul-pi-ko-eul-ma-sa-ye' (Surendra Vikram Shah) I offer you on bended knees and in making the nine prostrations the following petition: Your empire is like Heaven, it brings us up and nourishes us; your sagacity illuminates us as brilliantly as the Sun and the Moon, Your solicitude spreads to all States, your age is as lasting as the mountain 'Sin-mi' (Sumeru).

Oh! very great and very worshipped 'Wen-chou P'ou-sa' (Manjucri Bodhisattva), we present ourselves with respect before the throne of your Majesty and we ask of your holy news.

In accordance with the conditions, I was to have delegated specially this year 'Ko-tsi (Kaji) to present themselves to the court to offer you my homages. In looking back upon the precedents, I have come to prepare the objects selected to be offered as a tribute and to delegate the 'Kotsi' Tso-ko-to-pa-moung-pang-tcho', grandson of the 'Ko-tsi' Ta-mon-ta-jo-pang-tcho (Damodar Pande) who holds all my confidence and As-eul-ta-eul (Sardar) Pi-jo-pa-ta-jo-ko-jo-ko' as well as several officers of all grades to convey with respect the petition and the tribute and to proceed to the capital to ask for an audience from your Majesty.

I have recollected with respect that one of our predecessors, after his submission had received an imperial decree expressed thus:

"You are the sovereign of a small State, you will come to court once every five years. If there are outside tribes who worry you or invade your territory, you will be able to draw up a petition to convey these facts to my knowledge: I shall then send men and horses, or I shall make you a gift of a sum of money to help you. Respect this."

Nearly fifty years have elapsed since my grand-father 'La-t'ou-na-pa-tou-eul-sa-ye (Rana Bahadur Shah) has received in the course of the eight month of the fifty eight year 'K'ien-long (September 1793) the preceding imperial decree.

The three generations which have succeeded one another since my grand-father have been protected by the celestial power of the emperors of China: although the country of the Gurkhas was hard pressed in the south, by the 'Cheu-pa', to the south by the 'Pi-leng' its frontiers have, however, been able

thanks to the celestial benefits (of china) to remain sheltered from all insults.

When I was young, I was ignorant of the fact that my gran-father after having made his submission, had received a decree from the emperor of China, granting him the investiture of the kingdom of Nepal; since all these matters have been originally dealt by the 'Ko-t'si Ta-mou-ta-jo pang-tcho (Damodar Pande) who had the whole confidence of the sovereign (he was prime minister); nobody else, after this, occupied the same post; a small official named Pi-mon-ching-t'a-pa (Bhimsen Thapa) only filled the functions of Ko-t'si and occupied himself with the affairs: this official secretly entertained amicable relations with the 'Pi-leng' and allowed two individuals of that country to named 'Ko-jeu' (Gardner) and Pa-lbu' (Boileau), to reside in the town of Yang-pou (Kathmandu). He afterwards gave these (Pi-leng) three places in the south, west and east of kingdom of the Gurkhas, where the 'Pi-leng, have resided till now. The seventeenth year Tas-kouang' (1838), I degraded this official and had him cast in prison.

According to a letter which the 'Pi-leng' have just addressed to me, it would seem that they have appropriated themselves of several places in the province of Koang-toung. The 'P-leng' are desirous of my amicable relations with them and of my submission to them to enable the seizure of the territory of the Tangouts and they tell me, if I do not conform to their orders, they would invade the Gurkha country. But I have in no way conceded to that which they asked and have returned the letter. According to the doings of the 'Pi-leng' in the province of Koang-toung, and to what they have just written to me, it is easy to detect that they wish to insult the isolated power

of the Gurkhas and to have me to join hands with them in order to create difficulties. I have thought of informing the imperial Commissary regarding these affairs and to beg of him to address a report to the court in connection with the same (but I have not done so), fearing the wrath of your Majesty as it is now the time to send the tribute enforced by the regulations, I can only entreat Your Majesty to be so kind as to help me with troops or to give a sum of money as a gift to enable me to eject the "P'-leng" out and that I may be in a position to defend the country. I am absolutely persuaded that your Majesty will have pity on my people, a butt to the insults of the pi-leng, especially if He is willing to consider that since the reign of my grand-father, who has made his submission at the celestial court, until now, the sovereigns of Nepal have never been animated but with one thought, one mind and have never ceased to be sincerely respectful and obedient.

Finding besides that the country of Tapa-ko-eul, dependent of Tangout, is bordering on my frontiers, I would desire to exchange it against the territory of Mo-tse-tang' (Mastang): Should it happen that the people of 'Lenepa' attack Tangout, I am quite disposed to help the latter with my weapons. As to the country of La-ta-ko' (Ladak), which the people of "Chen-pa" have at one time seized, should it be placed to-day under my jurisdiction it would offer tribute, in accordance with the regulations, to Your Majesty.

"For a long time the 'Pi-leng' are coveting the country of Tangout. They are already on the frontiers of Tcho-moung-Chioug (Demojong or Sikkim) where they are making roads, establishing camps and building houses that their own people may

dwell in. I entreat Your Majesty to be so kind as to make me a gift of ten (lis) leagues of territory ceded from the neighbourhood of Pou-lou-ko-pa, (Bruk-pa or Bhoutan) to enable me to camp soldiers. I could thus guarantee the integrity of the frontier of Tangout and despatch reports on the affairs, of whatever importance they be, that would arise. It is with this object that I address the report here present, to Your Majesty and entreat Him to kindly approve it. All the circumstances which I have just related are absolutely true".

"Remembering that I have always exerted myself to respectfully obey the orders of the court, I dare entreat Your Majesty to be so kind as to grant me these new benefits to enable me to guarantee the security of the southern countries. I have already mentioned in my petition the story of my misfortunes. I entreat Your Majesty to grant me this request, to enable me to conform in everything to his instructions".

With this object, I, the king Erdeni of the Gurkhas, 'Jo-tsoun-ta-eul-pi-ko-eul-massa-ya' have drawn up the petition herewith, in making the nine prostrations on bended knees, to "Yang-pou", the 23rd day of the 5th month of the 22nd year 'Tas-Kouang' (1st July 1842) 2

In continuation of this petition, one finds, in the correspondence of Mang-pao, the minute of instructions despatched in reply to the king of the Gurkhas by the imperial commissaries: in the margin of this text are the remarks of the emperor written with the vermilion brush (tchou-pi). These instructions are accompanied by an imperial decree which endorses them in their entirety. Herewith the substance of the reply of the commissaries:

"According to the regulations, every vassal who addresses a petition to the emperor, must not allude to his private affairs: the duty of the commissaries was to have been, this time, to return the petition of the Gurkhas king; however, at the request of the Nepalese ambassadors, the representatives at the court of Peking have kindly undertaken not to refuse the petition so as to avoid delays.

"Regarding the request for money, the representatives have pointed out to me that no regulation authorizes gifts of that nature; the emperor has the same benevolent disposition towards all the countries subdued under his domination, but he had never sent troops to protect the country from barbarous strangers.

As to that which concerns the exchange of territories, the commissaries have pointed out that the country of 'Ta-pa-ko-eul' has from all time belonged to the Tangout, that the exchange of this region would entail numerous inconvenience, and that up till now such acts, have in fact, never been authorized: It is then difficult to comply to the request to the Gurkha's king.

"In connection with the affair of the 'La-ta-ko', the troubles that have arisen having been quelled and the chieftains of the countries having made their submission, it is useless to speak on the matter.

"It is also impossible to grant the king, ten (lis ?) leagues of the 'Pou-lou-ko-pa' territory, because this state does not depend on Tangout and is, in a certain measure, independent.

"The refusal that the king has opposed to the requests of the p'i-leng is a new proof of the sincerity and fidelity of this sovereign; the affairs of Kouang-toung are besides closed and tranquility reigns once again in

the province'.

"List of persons composing the embassy sent by the king of the Gurkhas to the Emperor Tao-Kouang:" -1st Ambassador, 'Tsa-ko-ta-pa-moung-pang-tcho (...pande). -nd Ambassador, 'pi-jo-pa-ta-jo-ko-jo-ko (general of the Nepalese army)

-Eight great officials:

'Son-pi-ta (Subahdar) Jo-son-jo-toun-pang-tcho (Pande, Nepalese officer);

'Pi-na-man-jo-toum (Nepalese officer);

'Ha-je-ko-sseu-iang' (Nepalese officer who understands Chinese);

'Chi-ti-la-ching' (Nepalese officer who can write Nepalese figures);

'Soupi-ta' (Subahdar) 'Jo-ha-la-ha-ching-K'ia-ti (officer);

'Soupita' (Subahdar) Jo-'pou-tch 'ou-jou-k'ia-ti (officer)

Sou-pi-ta (Subahdar) 'Jo-la-na-ching-K'ta-je (officer)

-Six small officials:

"Tsa-ma-ta" (Jemadar) -Jo-tas'a-ha-pi-k'ia-ti (officer);

"Tsa-ma-ta" (Jemadar) -Jo-ti-pi-pa-sa-eil-ia-pang 'tcho' (Pande, officer).

'Tsa-ma-ta' (Jemadar) Jo-mg-ta-ching-k'ia-ti (officer);

'Tsa-ma-ta' (Jemadar) 'jo-pa-ta-ma' (officer);

'Tsa-ma-ta' (Jemadar) 'jo-pa-ta-ma' (officer);

-Nineteen Nepalese soldiers

-Ten servants

In all forty five persons.

List of articles sent in tribute to the emperor Tao-Kouang by the king of the Gurkhas. A necklace of corals (of one hundred and nine beads; enclosed in the box which contains the king's petition).

Two pieces of golden satin (in the same box).

Thirteen rolls of variegated coloured carpets
Twenty pieces of satin from 'K'ia-tsi'.

Four pieces of silk from 'K'ia-tse'.

Four elephants' tusks

'Two rhinoceros' horns.

Four swords

Four sabres

Two daggers

Two swords ornamented with clouds

A double-barrel gun

Two duck shooting guns

A box of cinnamon bark (three hundred ounces).

One thousand medicinal kidney-beans.

Six hundred ounces of rolled betel leaves

Three hundred and sixty ounces of flat betel leaves.

7. Vamcavali:- Wright, 'History of Nepal translated from the Parbatiya, Cambridge, 1877 -Minayeff has published a long account given from this translation in the 'Journal of the Ministry of Public Instruction' (of Russia) 1878; he blames Wright (and not without reason for having totally neglected in his "Introduction" the name and work of Hodgson. Besides "the indigenous translators have less translated than reported the original" (P. S.) Minayeff also mentions unexpected similarities, reproduced in his article on Nepal (Ocerki Zeilona i Indiy, Petersbourf, 1878, 1, 231, 284), between certain accounts of the Vamcavali and biblical accounts which may have suggested the idea. Thus Krakucchanda who strikes the rock with his finger to make flow the Bagmati, (W. p. 80) is supposed to be a copy of Moses; virupaksa, who stops the sun from its course by raising his hand, (W. p. 92) may be a disguised Hosuah. This is jumping to conclusions regarding the accounts which may belong to the universal folk-lore.-, In connection with the Vamcavali, key, Bendall, 'Cat. mss. Cambridge'-Add. 1160 and add. 1952.- Bhagwanlal

'Indraji', 'Some considerations on the History of Nepal' in 'Ind. Anting'. XIII (1884),

p 411-428- Fleet, 'ib'. XXX, p. 8.

None of the mss. of the Vamcavali have yet been described. Herewith the description of the ms. of the Brahmanic Vamcavali which was communicated to me by S. Exc. Deb Sham Sher.

Ms. of 83 leaves bound in a book. 9,27 x 0,15; 9 or 10 lines to the page. Devanagari characters. On the cover painted pictures (see the reproduction on the frontispiece of this volume) of 'Swayambhu, Pacupati, Cri Vacchlessvari, Daksinamacana, Cri Vagmati, Gāngāmāta Asvattha-Samyakta-Sveta, Vinayaka, Raja Dharmadatta, Kalpavrksa'.

8. ("A paragraph in vernacular")
Sacred history up to Vikramajita, as in Wright.

Atha nararajamala.

A few verses in sanscrit, then : (see p. 194. This is vernacular)

Follows the history of the kings, on the same plan as Wright, up to Vikram Sha (accession in 1816)

(This is Vernacular)

The summary inventory of Hodgson's papers, offered by the author to the India office in 1864, shows: "Twenty three Vmeavalis or indigenous chronicles, partly translated and chronologically traced by the help of coinages and inscriptions. "The whole is divided in two series: 1st. "Newarian" chronicles; 2nd. "Ghurkhalian" chronicles. The first comprises the general chronicles of the Newarian dynasties, of particular chronicles (the Gopala dynasty), and of royal biographies (Pratap Malla, Vishnu Malla, Mahendra Malla, Siddhi Narasimha Malla); the

second is solely connected with the Gurkhas (W. W. Hunter, "Life of Brian Houghton Hodgson" London, 1896. Appendix B. p. 357-359).

9. The 'Catalogue Catalogorum' of Aufrecht mentions two mss. of the Nepalamahatmya; one of them is at the library of the Queen's College at Benares, where I have examined it. I have brought away from Kathmandu an excellent copy, executed at my request by the Fundits of the Darbar library. The Ms., on Nepalese paper, has 77 leaflets, between 11 and 14 lines to the page.

Incip: cri Ganecaya namah om namah Sarasvatyai devyai Narayanam namaskritya Naram caiva... (le vers usuel) suta uvaca.

Janamejayasya yajnante munayo brahmavadinah,

- I. iti ..... cri Skanda- purane Himavat khande Nepala mahatmye pacupati pradurbhavo nama prathamodhyayah 4a
- II. iti ..... narayana- pradurbhavo nama dvitryodhyayah 6b
- III. iti ..... mahatmye trityodhyayah 9b
- IV. iti ..... Ivaripradurbhavo nama chaturthodhyayah 12a
- V. iti ..... Dolecvarapradurdhavo nama pancamodhyayah 15a
- VI. iti ..... cri sury Vinayakapradurbhavo nama sasthodhyayah 18a
- VII. iti ..... mahatmye saptamodhyayah 21a
- VIII. iti ..... mahendradamanopakhyane stamodhyayah 24b
- IX. iti ..... mahatmye navamodhyayah 27b
- X. iti ..... mahatmye dacamodhyayah 29b
- XI. iti ..... mahatmye Hekadacodhyayah 35a
- XII. iti ..... mahatmye dvadacodhyayah 37b
- XIII. iti ..... mahatmye trayodacodhyayah 41a
- XIV. iti ..... mahatmye caturdacodhyayah 45a
- XV. iti ..... mahatmye pancadacodhyayah 47a
- XVI. iti ..... mahatmye sodacodhyayah 48b

XVII. iti.... Sukecavarapradananama saptadacodhyayah 51a

XVIII. iti.... mahatmye stadacodhyayah 53b

XIX. iti.... mahatmye unavimcatitamodhyayah 54b

XX. iti.... mahatmye vimcatitamodhyayah 57a

XXI. iti.... malino vadho namaikavimcatitamodhyayah 59a

XXII. iti.... mahatmye dvavimcatitamodhyayah 60a

XXIII. iti.... mahatmye trayovimcatitamodhyayah 62a

XXIV. iti.... mahatmye caturvimcatitamodhyayah 63b

XXV. iti.... mahatmye pancavimcatitamodhyayah 65b

XXVI. iti.... mahatmye sadvimcatitamodhyayah 67a

XXVII. iti... mahatmye saptavimcatitamodhyayah 69b

XXVIII. iti..mahatmye astavimcatitamodhyayah 71a

XXIX. iti.... mahatmye unatrimcodhyayah 74a

XXX. iti... mahatmye trincodhyayah 77a
cubhan/bhuyat/sarvajagam/

The Vamcavali relates that the king Girvana Yudha, at the beginning of the XIXth. century, made himself known the meaning of Himavat-Khanda.

10. My ms. of the Vagvati-mahatmya is written on Nepalese paper of small size; it has 71 leaves and five lines to the page. It has been copied under the surveillance of the Pundit Vaikuntha Nath Carman, with the help of an ancient exemplar, it is traced in beautiful Nepalese archaic characters.

Incip- om namah cripacupataye /
yasya vaktrad viniskranta Vagvati
lokapavani /
mamamicirasa devam Cankaram bhuvanecvaram //

I. iti cri Vagvatimahatmyapracamasyam tirt-

- havarnane prahladatapahsiddhir nama prathamodhyayah 7b
- II. iti cri pracamsayam tirthavarnane Vibhisanastrasiddhir nama 11b
- III. iti cri pracamsayam tirthavarnanam nama 12b
- IV. iti cri pracamsayam tirthavarnanam nama caturthah 14a
- V. iti cirthayatrakhandah samaptah 14b
- VI. iti cri pracamsayam pradyumnvijaye maharsisamdarcanam nama sastamah (sic) 19a
- VII. iti cri vijaye prabhativivaho nama saptamah 22a
- VIII. iti cri vijaye ratnopabaro nama 25a
- IX. iti cri vijaye udyogasamvarnana nama 28a
- X. iti cri vijaye prabhativinodo nama 31a
- XI. iti cri vijaye Naradalapo nama 37a
- XII. iti cri vijaye Virodhadarcano nama 39a
- XIII. iti cri vijaye Indradamanavadho nama 42b
- XIV. iti cri pracamsayam prahladavijayakhandah nama samaptah 49a
- XV. Incip- om namah civaya / pranamy cirasa bhaktya pacunam patim avyayam / puranam sampravaksyami munibhih purvavarnitam // iti cfi vagvatimshatmyapracamsayam pacupatipurane clesmantakavanavatamano (sic) nama 51a
- XVI. sanatkumara uvaca/ etasminnantare.... iti cri purane harinecvaracingaharano nama 54a
- XVII. iti cri purane Icvaravakyam nama 59a
- XVIII. iti cri purane Gokarnecvarapratisthapano nama 61a
- XIX. iti cri purane Gokarnecvarapratisthapane purvardhakhandah 63b
- XX. iti cri purane daksina Gokarnecvarapratisthapano nama 65a
- XIX. iti cri purane tirthanandapurane purvardhakhandah 67a
- XXII. iti cri pacupatipurane Vagvatimahatmyapracamsayam Vagvatistotram samaptam 71a

11. 'Swayambhu-Purana', tenth chapter, published by L. De la Vallee Poussin. Gand, 1893 (In the collection of works published by the Faculty of Philosophy and the letters of the University of Gand, 9th Part)- Analysis in: Hodgson... etc., Manuscripts described in: Cowell and Eggeling... etc., The short analysis which I give is founded on the recension entitled Swayambhuva-Purana. At this text (already mentioned, I recall it, by Mr. de Lavalie Poussin) has not been described, I think it useful to give here a summary description.

"National Library, mss. Sanscrits. D. 152 leaflets:

Bibliothèque nationale mss. sanscrits D. 78, 152 feuillets 0,33 0,107,

9 lignes a la page. Caractere devanagari.

1. On namo ratnatrayaya/

Pancavarnan Samuccarya Pancabhutany abhavayat /

Pravrttau pancatatvatma pandabuddhatmane namah //

Longue introduction en prose: Jinacri interroge Jayacri a Gaya sur la svayambhutpattikatha.

Acoka et Upagupta Recit de la visite de Cakyamuni au Nepal, les vers remplacent la prose:

Lumbinivad ramyam alokya vadetam varah /

Vaktum Nepalamahatmyam cakanksa dharmyam asanam // 7d

(L' expression Nepala- mahatmya revient encore p. 8a)

iti swayambhuve purane crijyoturupasvayamutpannasya swayambhumahatmyavarnanam nama prathamodhyayah 14b (= Vrhata I,II)

II. Ananda demande:

crotum samutsuko Guhyecvaridecadisambhavam /

kada khaganana devi prakacam agamad vibho //

decanam racanam nram hradavico-

nam tatha /
iti cri swayambhuve purane dhanadaharuda-
gopucchaguhyevariprakacamahajuricaitya-
nirmitam nama prathamam dhyayah 26a
(= Vrhat III)

III. iti cri swayambhuve purane krakutsand-
abhigamanabhiksucaryacarana Vagmarikec-
avatiprabhavam nama tirtiyodhyayah 41a
(= Vrhat IV)

IV. Manirohinibhavakatham bruce smanma-
himatmikam /

iti cri swayambhuve mahapurane Manicuda-
tadagadimakaradacasambhavam nama caty-
rtho' dgyayah 63a (= Vrhat suite du IV)

V. Gokarnecvaramukhyanam samkatham
vitaraginam /

Long introduction in prose... (Sanskrit)...
account of the visit of Cakyamuni to Nepal.
Verses are used for prose. . (Sanskrit. .)
The expression 'Nepala-mahatmya comes
again p. 8a) more Sanskrit...

X. (Published by Mr. de Lavalée Boussin).
XII. Prose is taken up again. Acoka leaves
Pataliputra to travel towards the North,
goes up to Nepal, then returns to Patalipu-
tra in Kukkutarama. (Sanskrit follows...)...
dharmaśāstram. Eulogy of the Purana.
iti... etc.

12. The Pundit Haraprasad Castri (in the
"Journal Buddh. Text. Soc., loc. land)
wrongly takes the second of the two Naren-
dra deva mentioned in the Purana for the
king who reigned at Bhatgaon towards the
middle of the XVIIth century. The episode
in which Narendra deva is mentioned, too
famous to allow of the least confusion; the
here is really the one of the successors of
Amcuvārma, the same Narendra deva who
entertained amicable relations with China.
If the Vrhat-Sv places this Narendra deva

"a long time after Yaksa malla" it would be
futile to attach the least importance to this
semblance of chronological classification;
the compiler of the Purana simply makes
use of this convenient formula to place end
to end (or connect) the events he wishes to
relate. - Besides the episode of Narendra
deva and of Bhandhu datta is not mentioned
by the Swayambhuva -(kaha)- purana. I
have also not found any indication which
corresponds to the verses of the Vrhat-Sv
mentioned by Haraprasad and wherein is
found (or contained) an allusion to the des-
truction of the Vicvevara of Benares (in
the description of Benares as the mother-
land of the Buddha Kacyapa). Everything
seems to testify that the Swayambhuva is
anterior to the Vrhat. It is regrettable that
the 'Biblioteca Indica' should have printed
this last recension by preference and that the
editor of the text should have thought it
necessary to cram at pleasure with barbari-
sms and solecisms, the macaronic Sanskrit
of its author; it is not in accordance with
"fair play" even between the Brahman and
the Buddhist, to select, as if biased, the
most incorrect lessons and to eliminate the
others.

The procedure of development, to a
certain degree mechanical, practised by the
Vrhat. recalls entirely the method of the
Vaipulya-sutras.

13. The mss sent by Hodgson to the Asiatic
Society and to Burnouf and preserved in
the National Library, have never been the
object of a scientific catalogue... (English
follows) (re-printed at the end of: 'Life of
Brian Houghton... etc.,).

14. Nepalese numismatic... (The rest is in Eng-
lish-p. 218)

ABOUT THE AUTHORS

Shri Hari Ram Joshi

Section officer, Ministry of Communication
H.M. G.

Shri Shaphalya Amatya

Chief Exploration officer, Department of
Archaeology. H. M. G.

‘प्राचीन नेपाल’का निमित्त प्राग्-इतिहास तथा पुरातत्व, लिपिविज्ञान, हस्तलिखित ग्रन्थ, मुद्राशास्त्र, अभिलेख-संग्रहालय तथा खलितकलासंग सम्बन्धित मौलिक रचनाको माग गरिन्छ ।

रचना सक्षिप्त तर प्रामाणिक हुनुका साथै अद्यापि अप्रकाशित हुनुपर्दछ । तर कुनै प्रकाशित विषयका सम्बन्धमा नयाँ सिद्धान्त र प्रमाण प्रस्तुत गरिएका भए तिनको स्वागत गरिनेछ ।

रचनासंग सम्बन्धित चित्रहरू पठाउन सकिनेछ । रचना पृष्ठको अग्रभागमा मात्र लेखिएको हुनुपर्नेछ ।

निर्देशक
पुरातत्व विभाग
रामशाहपथ
काठमाडौं, नेपाल

Contribution [of original nature dealing with pre-historic and field-archaeology, epigraphy, manuscripts, numismatics, archives, art and architecture of Nepal and museum and other techniques connected with various aspects of our work are invited to Ancient Nepal.

The contribution should be concise and well documented, and based on hitherto unpublished data, if not new interpretation of already known evidence.

Photographs and illustrations (line drawing) may be sent. The typescript should be in double space and on one side of the paper only sent to:-

**The Director
Department of Archaeology
Ramshahapath
Kathmandu, Nepal.**

AK